

۴ نېچى سان

بو ساننىڭ مىنىر جەسى

زان ومصحف

بۇر الفغارى ر. ض.

سلام اخلاقىن فلسفى ياقدان تفتيش.

بىر نېچى حقىدە وعظ.

ئاملا عبدالقاجر كاشغارى

سلامنىڭ عمومى مخلوقاتقا قاراشى

بىنى وفلسفى مقالەلەر.

ئازاغستاندا دىن اوقتو اشى

كەبەلەلە وانىڭ قىسقاچا تارىخى

دىن نەرسە و آ نا احتياجىنى اثبات.

ئسان نى اوچون ياراتلەش.

مىجىع البخارى تەرجەمەسىدە ۴ نېچى

بىت.

ئىلھاشوراسنىڭ دستورى.

رەسمى قىسىم:

ئازاغستان شورالار جەمئورىيە تەندەگى

مىخسېلەر گە ومجەلە ادارەلەرىنە اعلام.

ئىسلام مىجەسى

دايدا ب مرتبە چغا تورغان
دىنىي ادلاقى وفلسفى مىجەلە.

ئىسانلارنىڭ سعادتى حىياتلى دىن ودىنلى
حىيات ابلە بولاچاق.

ربيع الاخر ۱۳۴۳ يىل.

غىنوار ۱۹۲۵ يىل.

ناشرى ومحرورى: كشافى تىرجىمانى.

У Ф А

Типо-литграфия В. Ц. С. Н. Х. „Октябрьский Натиск“

1925 г.

اسلام مجله سی

ان الدین عند الله الاسلام

عینوار ۱۵ یل ۱۹۲۵ یل ۲

سان ۴، جمادی الاولی ۱۸ یل ۱۳۴۳

قرآن و صحفی.

VIII

اوتکانده گی سوزمرنی ایضاح.

(۸۱) مشهور عالملر وحدیث فننده منحصلمر: «قرآن کریمه اوچ مرتبه چیو لدی، بیری رسولله زماننده، ایکنچی حضرت ابوبکر زماننده، اوچونچیسده حضرت عثمان زماننده بولدی. بوجیونانگ بر بولی ده کؤگللر برله بادلاودن وایکنچی بولی ده هر تورلی ممکن نرسه لرگه یازو- دن عبارت ایدی،، دیلر (۱). بادلاریولی معلوم، ائی سویله وگه حاجت یوق اما یازو بولی بو روشده بولدی: کیلگان بر آیت و سوره، شول وقتده یازو عادت بولغان نرسه لرگه رسوللنک اوقوی برله اوز حضور یندهغی وحی یازوچ- ی هیئت طرفندن یازلوب و صوگندارده شول یازو زلعان یازو قچقرلب او بولوب (رسول الله ناک اوزینه نکلا تلوب) بارلدی. شوشی

(۱) الاتقان. ج. ۱ ص ۵۹.

یازلغان نرسه لر حضرت ابو بکر زماننده بتونسی بر اورن غه جبولوب «کتاب» روشینه کیتورلدی. حضرت عثمان زماننده یازولرنانگ رسملری توزه تلوب مند- کور کتابدن تورلی وکوب نسخه لر کوچر لدی. فرض اینه مز: بو کون، زور بر کتابنی باشندن آخرینه قدر کیسه ک کیسه ک بولغان کیندرلر، قالایلر، آعاچ ناقتلارغه، تاشلارغه یازوب تمام ایتدیلر ده بر اوی گه کرتوب طولدر دیلر. ایرته برله ایکنچی بر جماعت کیلوب شوشی تارا- لوب یاتقان یازولرنی اوز ترتیب لری برله چیوب کاغده کوچردیلر ده کتاب ایتوب قویدیلر. شوندن بر ایکی کون صوگ باشقه بر جماعت کیلدی ده مذکور کتابنک بعض بر یازو رسملرینی توزه ندی و بر قدر نسخه لر کوچروب خلقلر آراسینه تاراندیلر. شوشی اوچ نوبتدن اولگیسی رسول الله وقتندهغی قرآن چیوغه وایکن

نڭ بوللری بیکلا نسون ایچون حضرت عثمان، حضرت حفصه قولنده صاقلانوب طورغان مصحف شریفنی ده کیتورتکان وشوندن کوچرو برله بیورغان ایدی (۱). بو ایندی فساحتجه سورهمینی مصحفین کوچروب یازوغه اوخشی. لیکن بو تیو. شلی برئش. اوزم برکشی بلهم، اون یاشندن بیرلی یادلاب اوقوب کبیلگان سورهلرینک آیتلرینی کوچروب یازوغه مجبور بولغان وقتنده کوکلندن بازوغا قناعت ایتمی بلکه مصحف شریفنی آلدینه قویوب شوندن که چرهدر.

IX

حضرت عثمان یازدرغان مصحف نسخه له‌ری.

(۸۵) حضرت عثمان طرفندن یازدر لوب تورلی ولایتلرگه ییپهرلنگان مصحف شریفی نسخه‌لرینک قایسی اورنلرده صاقلانولری ونیندی حاللر اوتکارگان بولور لری حقنده اعتمادلی معلوماتمز یوق. بردن چیت ولایتلرد، یوروب اسلام اثر- لری صاقلانغان کتبخانه‌لرن زیارت اینو وکوچ بیتکان قدر تیمکشرنو باشمزه یازلماغانلقدن، ایکنچیده ده اوزمز عمر سورگان شهرلرده بو مسئله‌نی نچکلهب تفتیش اینو وبر نتیجه حاصل قلمودرجه- سنده اعتمادلی آمارانک اثرلری تابلاماغا نقدان مذکور مصحفلر حقنده قناعت

چیسیده حضرت ابوبکر زمانده غنی چبو- غه، اوچونچیسیده حضرت عثمان زمانده غنی چبوغه اوخشی. حقیقت حالده بو اوچ نوبتدن اولگی ایکیسی گنه چبو بولوب اوچنچیسیده چبوغده توگل بلکه کهچرو وتار اتوغنه بولادر.

(۸۲) حضرت عثمان نڭ قرآن حقنده غنی خدمتی قرآن کریم نڭ کلمه‌لرینی حجاز خلقی و عربستان اولکەسی ایچنده عمومی لسان بولغان قریش شیوه‌سی مساعده ایتنکان رسم برله کوچرتودن وشونی تارتودن، شوکا موافق بولماغان واق تویهک قبیلهلر نڭ شیوه‌لری استعمال اینلوگه بول قویمی طورغان روشنی دستور قیلودن عبارت بولدی. شولای بولسه ده هر ایکی خلیفه نڭ خدمت‌لری بیک اهمیتلی و بیک فائده‌لی و ثمره‌لی بولدی.

(۸۳) بعض بر آدم‌لر حضرت عثمان حقنده «جامع القرآن» دیب سویله‌سه‌لرده اول سوز، درست توگل. چونکه «جامع القرآن» حضرت ابو بکر ایدی. حضرت عثمان «ناشر القرآن» (قرآن کریم نسخه لرینی دنیاغه قاراتچی ادر (۱)).

(۸۴) حضرت عثمان طرفدن توزولگان قرآن کوچروچی همت اعضالری نڭ کویسی بلکه بتونسی قرآن یادلاوچی کشیلر بولسه ده ازغنه اعتراضغده اورن قالماسون، کوکلرگه تورلی ظنلر توشو

كشيلر شوشى مصحفى حضورنده دعوا-
لر ينى بترشوب، كيلوشب چعالر»دى (۲).
۸۸) مکه گه يبيهر لگان نسخه، هجر-
تدن ۶۴ نچى يانه يزيده عسکرى طرفندن
کعبه ياندر لغان وقتده ياندى وتلفي بولدى
ديلر. بعضيلر: «بونسخه شامغه کوچر لدى
و ۶۲۷ تاريخنده «دمشق» شهرنده «قبة
اليهود» (قبة التراب) اسملى اورنده ايدى
ديب دهوى قيلهلر (۳).

۸۹) بو کونده مصرده خديو کتبخا
نهسنده صاقلانا طورغان وتيرى گه يازل-
غان بر مصحفنى حضرت عثمان شهيد
بولعان وقتنده غى مصحف ديب ظن ايته
لر. بو مصحف عباسيلردن المقتدر خليفه
خزينه سندن آلتوب مصرده عمر و بن العاص
مسجدينه کيتور لگان و آندان آلتوب ده
خديو کتبخانه سينه قوبولغان. بعضيلر
مونى حضرت عثمان طرفندن مصرغه
کوندر لگان نسخه نيك اوزى ديلر (۱).

۹۰) بصره ده گى مصحف حقنده ۷۲۷
تاريخنده «بصره» شهرينى زيارت ايتوجى
ابن بطوطه: «امير المؤمنين على بن ابي
طالب اسمنده گى جامعه حضرت عثمان
اوقوب او طورغان وقتنده شهيد ايتور لگان
مصحف شريف بار. فان اثرى فسيفيكفيم

حاصل ايتهر لك در جهده معلومات كسب
فيله آهلاق. بعض بر اورنلرده كور لوب
فالغان خبر لر نى بو اورنده يازوب اوتده
مز. بتونله ي بولماورغه قاراغانده بلكه بر
فتر فائده بولور.

۸۶) حضرت عثمان طرفندن ولايتلر
گه يبيهر لگان مصحفلردن بر نسخه‌سى
«قرطبه» مسجدنده ايدى. خلق آراسنده
«مصحف عثمانى» ديب مشهور بولغان بو
نسخه، اندلس عالملى آراسنده متد اول
ومرجع صانالدر ايدى. موحدون سلاله-
سندن بولغان على المعتضد بن ادريس
بو مصحفنى ۶۴۵ (۱۲۴۸) تاريخنده «قر-
طبه» جامعدن آلوب «تلمسان» غه بو-
چردى. «تلمسان» خزينه سنده صاقلانغان
بو مصحفنى بيك زينته ديلر و صاچيلر
فويوب صاقلاتوب طوتد يلر. مونده حضرت
عثمان شهيد ايتور لگان وقتده غى قانى بار
ديسه ارده، مونك درستلگى شبهه لى (۱).

۸۷) شامغه، يبيهر لگان مصحف ۶۵۷
(۱۲۵۹) تاريخنده «دمشق» شهرنده
بنو اميه مسجدى مقصوره سنده ايدى.
بن بطوطه: «جامع اموى مقصوره سنده
محراب طوغر سنده زور بولمه ده حضرت
عثمان طرفندن شام ولايتينه يبيهر لگان
مصحف شريف صاقلانا، بوامه هر جمعه
نمازندن صولك اچولا، مصحفنى زيارت
قيلو اچون خلقلر طعز لاشوب كسرهلر
حتى آرالرنده دعوالر ونزالر بولغان

(۲) تحفة النظار. ج ۱ ص ۵۴.

(۳) نفع الطيب. ج ۱ ص ۲۸۳.

(۱) تاريخ آداب اللغة العربية. ج ۱

نڭا معناسی «حضرت عثمان ط-رفندن
تعیین ایتلگن هیئت طرفندن یازلغان
مصحف»، دیگان سوز. «حضرت عثمان
قلمی برله یازلغان» دیگان سوز توگل.
چونکه حضرت عثمان بو وقتده مصحف
یازمادی بلکه یازدردی غنه.

X

نقطه‌لر - حر کتلمر - علامت‌لر.

(۹۲) عربلر نڭ اوز تلملری بولغان.
لمقدن هم ده کوب نکرارلاواری وکوب
ایشتولری سببندن قرآن کریم درست
اوقولار، اعراب خطالری اهمیت بېرلر نڭ
درجه‌ده بولمیسدر اییدی. لکن
هجرندن برنچی عصر نڭ صوغغی اولوشنده
اسلام دنیاسی اولچه وسز درجه‌ده دیدر نڭ
کیگه یوب کیتدی و بیک کوب تورلی قوملر
اسلام خلقینه کیلوب قوشولدی. مونلر نڭ
اوز تلملری و اوز شیوه‌لری بولماو سببندن
قرآن کریم یاگلیش اوقولا باشلادی شول
جهندن چیت خلقلر نڭ درست اوقولری
حقتده چاره‌لر کورولازم بولوب کیلیدی.
(۹۳) بو طوغروده برنچی چاره، اسم

برله فعل آراسنده مشترک روشده یازلغان
کلمه‌لر گه علامت‌لر قویو وشول علامت‌لر
برله مونلر نی بر برندن آیرالوون عبارت
بولدی. مثلاً صحابه‌لر ظرفندن «کتب»،
رسمنده یازلغان سوزنی فعل ایتوب اوقو
ممکن بولغان کبک «کتاب»، دپب اسم
یاصاب اوقوده ممکن. بو قبیلدن باشقه کلمه

الله وهو السميع العليم - آیتی بولغان
کاغده «دی (۲).

(۹۱) مدینه‌ده بولغان مصحف، هجر-
ندن ۷۴ نچی یلده وفات بولغان سلمه بن
لاکوع حدیثندن معلوم (۳) یوز یاشینه
ایرشوب ۲۱۰ تاریخنده وفات بولغان ابو
عبیده نڭ هم ده ۹۰۲ ده مدینه‌ده وفات
بولغان سخاوی نڭ حضرت عثمان مصحفینی
کورگه نلکله‌ری روایت ایتولنه (۱).
تورکیده محرر لرندن ایوب صبری: «حضرت
عثمان نڭ خط کوفی برله یازغان و آلتون
زینتله‌نگن زور قولداغی مصحف آلتون
برله چیگولگن جهیمه گه تورلوب صافلا-
نادر» دی (۲). بو اورنده سویله‌نگن
مصحفار حقیقتده حضرت عثمان طرفندن
یازدرلغان نسخه‌لر اییدی، حضرت عثمان
طرفندن یازدرلغان نسخه‌لر دن بو کونده
سلامت‌لری بارمی؟ بو طوغروده معلوما-
تمز یوقلقنی یوقاریده سویله‌نگن و عنرمز
نی بیان ایتدک، مونده شونی غنه ایتوب
اوتوگه لزوم بار: «مصحف عثمانی» دیبو

(۲) تحفة النظار. ج ۱ ص ۱۱۶؛

(۳) صحیح البخاری، ج ۱ ص ۱۲۷.
مسلم عبارتندن بو مصحف ایچون مخصوص
بر اورن بولغانلق اگلانا. صحیح مسلم.
ج ۱ ص ۱۴۴

(۱) تفسیر روح المعانی. ج ۷ ص ۳۳

«ولات حین مناص»، تفسیرنده.

(۲) مرآت مدینه، ص ۵۹.

ظن ایتولنەدر.

(۹۵) اوچونچى چاره تشدید، وصل، مد علامتلىرى قويوبولدى. صوزوب اوقو تيوشلى حرفلر تىك اوستلرینه «صوزب اوقو!» معناسى بولغان امر صیغەسى «مد»، سوزى قويولدى. قاتى ایتوب اوقوتیوشلى حرف اوستینه «قاتى اوقو!» معناسى «مد» سى، (شد) کلمەسى قويولدى، طوتاش اوقولو تيوشلى بولغان حرف اوستینه «طوتاش اوقو!»، معناسى بولغان «صل»، کلمەسى قويولدى. صوگ وقتلرە فسقارە فسقارە بو کلمەلر، سى.

علامتلىرى قالدیلر. اولىكى اصلى حاللر-ینه بىك ياقین رهوشده يازلغان بعض بر کتابلر بو کونده مصدره خدیو کتبخانه-سندە بار دیلر (۱).

(۹۶) دورتنچى چاره همزه برله اوقولا طورغان حرفلرگه (هبا، الاخلاء کبک) مخرجلرى کورشى بولو مناسبتى برله ع (عين) قويدیلر. بو طوغروده زور خدمت ایتوچى عالملىرنىڭ بىر بلکە برز چىشى امام خلیل بن احمد ایدی. بو خصوصه اوشبو دانىڭ بر اثر ياغانلىغى

(۱) عاصم افندى «اوقيانوس»، ده «التقىيد»، ماده-سندە اعجام واعراب، تقیید وتشدید قىیلندن علامتلىرى قويونى حجاج ظالمگە نسبت ایتو درست تو گل دى. بو سوزى درست اما دلیلى بىك درست تو گل.

لرە بار. باشلاب، اسملر برله فعللر آرا-سینى آیرا قسقهسى غنه بو کونده بزگه معلم حرفلر نىڭ فائده-سینى بیره طورغان علامتلىرى قويولدى. بو علامتلىرى مخصوص وکوبرهك وقتده قزل قارا برله قويولا طرغان نقطه لار دن عبارت ایدی. بو کونده خدیو کتبخانه-سندە شوشى اصول برله يازلغان بر نسخه مصحف ش-رىف بار دیلر. بو اصولنى باشلاب چقاروچى مش-يور عالملىرنىڭ ابوالاسود الدئلىسى ایدی (۱). لىکن صوگ وقتده بو کونده گى معلوم حرفلر (علامتلىرى) احداث ایتلگان صوگ بو نقطه علامتلىرى استعمالدن چقىدى وبتولدى.

(۹۷) اىکنچى چاره، بو کونده آست اوست، اوتر (کسر، فتحه، ضمه) دىب يور توله طورغان صورتلر استعمال ایتودن عبارت بولدى. بو علامتلىرى الفبانىڭ تاوشلى حرفلر نىڭ گنه يا صادیلر. مثلا «الف» نى ياتقروب قويدیلر ده «فتحه»، (اوست) دىب اسم بىر دیلر. «واو»، نى بر قدر بىله گه يله توب قويدیلر ده «ضمه»، (اوتر) علامتى بولدى. «يا»، نىڭ اىكى باشىنى كىسوت توشر دیلر ده «كسر»، (آست) بولدى. بو خدمت، بر گنه كشى طرفندن ازغنه وقتده اشلەنگان اش بولماوى بلکە بر قدر عالملىرنىڭ بر قدر وقتلر صرف ایتکاندن صوگ میدانغە كىلگان بولوى (۱) وفيات الاعيان. ج ۱ ص ۲۴۱ و باشقهلر.

ابوذر الغفارى (رضى الله عنه)

اصحاب درامنى ئوزمىز گە رەھبەر بولباشچى ئىتەر گە تېشىلگى مەلۇم. شۇنلقدان بەزى غەربلى مائىلار ئىران ئور ئەك ئالوب فابىدە لائىنچىلار بولور امىدىلە، اسلام دىن باشلاب قەبول ئىتەكەن صحابىلەر دىن بىرسى بولغان ابوذر غفارى (رضى الله عنه) ئەك بەزى احوال بولور ئىراندا يازماق بولام.

حضرت ابوذر مەكە بلەن شام آرا- سىندا تر كلك قىلوچى غفار (۱) اسملى قىبلەدن بولوب پىغمبىرمز محمد عليه السلام ئەك ظەورن ئىشتىووى بلەن مەكە شەرىنە كىلوب اسلام دىن قەبول ئىتەوچىلەر ئەك بىرنىچىلەر ئىندىر امام بخارى ئەك اسلام دىن قەبول ايتو قەسەن ئوشبو روشچە بيان ئىتە: (صحیح البخارى ج ۴ بیت ۲۴۱)

(۱) غفار غىن ئەك ئاستى بلەن «كەتاب» ورنىدە مونى غىن ئەك ئوستى وفان ئەك شىدە سى بلەن «علام» ورنىدە ئوقو درس- ئوگىل.

حضرت ابوذر كىنە سى بلەن معروف بولغانلقدان ئەك اسمى وئاسىن ئەك اسمى قەندە مؤرخلەر آراسىندا بىر قەدر اختلف بار (الاصابة فى تمیيز الصحابة ج ۷ بیت ۶۰- ۶۱) لىكن مشهور، ئوزىن ئەك اسمى جىن ئەك ودال ئەك ئوتتورى بلەن «جندب» وئاسىن ئەك اسمى جىم ئەك ئوتتورى بلەن «جنادە» در.

حضرت پىغمبەر گە پىغمبەر لىك كىلو خىبرى ابوذر گە ئىرشكەچ ئول ئوزىن ئەك برادرىنە «سەن مەكە گە باروب شول ئوزن پىغمبەر دىب، ئوزىنە يوقارىدان وحى كىلە دىب ئويلى تورغان كىشىن ئەك خىبرن بىلوب وئىندى سوزلەر سويىلە گەنن ئىشتوب قابت ئەلى» دىدى برادى مەكە گە باروب حضرت رسول ئەك سوزلەر ئىشتوب ابوذر يانىنە قايتقاچ «مەن ئەنى كوردىم، ئول كور كەم خىلقلار بلەن بىورا وشوندى سوز سويلى در كە، لىكن ئول سوز اصلاً شەر توگىل دىدى. ابوذر، مەن تەگەنمە شفا بىرە ئەماد ئەك (مەنى قناعتلەندىر لىك مەلۇمات كىترە ئەماد ئەك) دىدى دە؛ يول آرغى حاضر لەب سو توترغان طور سەن (تېر- يەن يالغان صوصاوتى) كوتەروب ئوزى مەكە گە كىتدى. مەكە گە بارغاچ مەسجەد كىلوب پىغمبەر عليه السلام نى ئزلەدى لىكن حضرت پىغمبەر نى تانومى ئىدى، كىشىدەن صور رىغادا ئوگىن سىزلاندى. شول رەوشچە كىچ بولدى. موندان سوگ حضرت عىانى كوروب چىتدەن كىلگەن مسافر ئىكەن بىلدى وئويىنە ئالوب قايتدى. بىرسى اىكنىچى سندن هىچ نرسە سورا- شمادىلار. ئەك آتقاچ طور سەن ەم آزەن كوتەروب ىنە مەسجەد كىتدى. ئول كو نىدە مەسجەدە ئوتكەرسەدە لىكن حضرت پىغمبەر ئەنى كورمى ئىدى، كىچ بولغاچ كىچە گى ئورنىنا باروب ياندى. حضرت

محمد رسول الله یعنی «الله نك» برانگینه
ومحمد (عليه السلام) الله نك رسولى ايکه
نلگينه تانقلق بېرهم «ديب بىك فاطى
تاوش بلهن قچقردى.

شوندان صوك خلق طوروب انى
قىنى باشلاديلار حتى برگه يقديلار (شول
وقت) عباس يوگروب كيلوب نى اشليسز!
بلميسز منى؟ ئول بيت شام يولعز ئو-
ستنده گى غفار قبيله سندن ديدى ده ابوذر
نى الاردان قوتقاردى (۱)

حضرت ابوذر نك اسلام قبول ئىنووى
حقنده صحيح البخارى دن كوچرلگن سوز
لەر شوندا تهمام رسول الله مكده وفتده
حضرت ابوذر كو بركه وقتن ئوز بىنك
قبيله سنده اوتكهردى. هجرتدهن صوك
مدينه گه كىلدى، رسول الله نك وفاتى صو
گنده بايتاق عمرىنى شام ده ئوتكهردى
لكن آخر عمر نده شام واليسى معاويه بن

(۱) بو وقتلاردا عربلەر ده دين حمىتى
بولماساده قوميت وقبيله لك تعصبى غايت
كوچلى ايدى قبيله لهر ندهن بولغان بر
كشى نك انتقامن آلو ئوچون كوب يللارغا
سوزلغان دهشتلى صوغشلار دائىما بولوب
طورا ايدى، ئەگەر شول وقتده مکه مشر-
كلهري ابوذر (رضى) نى قيناب اوترگن
بولسالار ايدى غفار قبيله سى آنك انتقامن
البتته آلوړ ومکه خلقينك شام يولى
تمام تهلكه آستنده قالور ايدى، بختلرينه
قارشو عباس بك عقل وتجربه ايهسى آم
طوغرى كيلوب بوگا يول قويمادى.

على ياتىنايىلوب «افندى قوناغن (فانيرن)
بله آلمى مى ئلله» ديب طور غزوب ئوزى
بلهن آلوب كىتىدى موندادا برسى ايكنچى
سندن هيچ نهرسه صوراشمادلار. ئو-
چنچى كونده على (رضى) ابوذر دن «كيلو
وگهنى سبب بولغانن سويلى آلميسكمى؟
ديب صورادى.

ابوذر «ئەگەر ميكا ياخشى يول گور
سه تورگه عهد وميثاق بىر سهك سويلهر من»
ديدى. حضرت على عهد وميثاق بىر گه چ
حضرت ابوذر ئوز بىنك واقعه سن سويلهدى.
شوندن صوك على (رضى) «درست! ئول
حق پيغمبر هم الله نك رسولى ديدى، ايرته
بلهن مينم آرتمدان بار رسك ئەگەر سيكا
قور قنچلى بر حال كور سهم بر يوموش ئو-
چون توقتاغان توسلى بولوب توقتار من
ئەگەر بار سام سين ده آرتمدان باروب مين
كر گهن بر گه كر رسك» ديدى، ايرتهن
شولاي قىلدىلار. ابوذر حضرت على آر-
تندان (انى كوره كوره) ئيسروب باردى
ورسول الله ياتىنا كرى ورسول الله (صلى
الله عليه وسلم) نك سوزلارن ئىشتوب شول
ئورنندوق اسلام دينن قبول ايتدى. پيغمبر
عليه السلام آكا «سين خلقكا قايت دا مينم
امر م سيكا بار غاچ آلاغا خبر بىر» دىگن
ايدى.

حضرت ابوذر انط ئىتوب «مين
الارنك كوز آلارنده انى قچقر من» ديدى
صوكره حضرت پيغمبر يانندان چغوب
مسجده كىلدى ده اشهدان لاله الاالله وان

ابى سفیان بلەن كېلىشەلمىچە، آندان قايتو
رغا مجبور بولدى. ابن الاثير واين جرير
الظهير لهر نك بىانلار يىنا كوره (۲) بونك
سببى ئوشبو ئىدى: حضرت ابوذر «مسلمان
بولغان كىشىگە آلتون كومش و باشقاتورلى
مال جىيو درست توگل، آنك مىكندە بر
كونك نكفەدن آرتق مال بولماسقاتىيش
موندان آرتقى الله بولينا صرف قىلاطور-
غان يا كه حرمتلى بر قوناغى ئوچ-ون
حاضر له نىگەن مالى غنا بولورغا ممكن»
دىگەن مىسلكە ئىدى. ئول بو مىسلكىنە
نوبەسورە سەندە گى ئوشبو يىكى آيت بلەن
استدلال ئىتە ئىدى.

باايباء الدين آمنوان كئيرامن الاحبار
والرهبان لىءا كلون اموال الناس بالباطل
ويصرون عن سبيل الله والدين يىكنزون
الذهب والفضة ولا ينفقو نهافى سبيل الله
فبشرهم بعذاب اليم (۳۵ نچى آيت)

ترجمەسى: اى مؤمنلەر! بهودعا-
بىلر نك هم نصارا راهبلىر نك كوبسى
كشىلر نك ماللارن بوزق يوللار بلەن
آشبار و آلارنى الله يولندان (اسلام
دىنرەن) طيبىالار دغى شوندى كشىلەر كه،
آلتون و كومشنى جىيوپ صاقليلار الله يو-
لينا صرف قىلميلار بولارغا قاتنى عذاب
بلەن سوينچ بىرە. (قورقت) يوم يحمى
عليهافى نار جهنم فتكوى بها جباههم و جنو

(۲) تاريخ الكامل. ج ۳ بيت

۴۳ -- ۴۴ تاريخ الامم ج ۴ بيت ۶۶.

بهم و ظهورهم هذا ما كنزتم لانفسكم فذوقوا
ما كنتم تكفرون (۳۶ نچى آيت)

ترجمەسى: قيامت كوندە بو جيو-
لوب صاقلانغان ماللار جهنم اوتندا قدر
لوب بولار بلەن آلار نك آلنلارى و يانلارى
هم آرقالارى تامغالانور و آلارغا ئوزكز
ئوچون جىيوپ صاقلانغان نەرسە كز مونا
شوشى شونك جزاسن تانوكز دىيلور.
رسول اكرم وقتندە شولا يوق
حضرت ابو بكر و عمر زامانلار ندا اهل
اسلام نك حالى ابوذر (رضى) نك بو فكر
ينە موافق ايدى، اما حضرت عثمان
خلافتى نك آخر وقتلار ندا مسلمانلاردا
لذلتى طعاملار آشوا، ما تور كىمىلەر كىيو
ئىلەر لهرى بىزە كلەنگەن آتلار غامنو، باقچا-
لاردا يوروب كوكل آچو كىك بايلىق
تكلفى بولغان حاللەر ظاهر بولا باشلادى،
كوب كشىلەر مال جىيو و بايلىق آرتدرو
هوسىنە توشدىلەر خصوصا شام و ايسى
معاويه بن ابن سفیان ئوزىنە بايلىق و دولت
آرتدرا هم بيت المالنى دە اوزى تله گەنچە
تصرف قىلا ئىدى. حضرت ابوذر بو حاللەر
گە چىسى آلمادى معاويه گە باروب بيت
المال حقندە آنى بىك قاطى تكدىر قىلدى
معاويه دە آنك سوزن اعتبارغا آلورغا وعدە
بىردى. ابوذر (رضى) هجوم ئىتە يوقار-
يدەغى آيتلرنى ئوقوب آلارنى تىرگى
وئوگتلى ئىدى.

حضرت ابوذر نك سوزلەرن دلىل

كىد تروب فقيرلەر بايلارغا شولاي ئىتونى

تکلیف قیلار ئیدی. بایلار بو حالدن شکایت ایتلهر ایدی، شونندان صوڭ معاویه ابوذرنی ئویاتلی ئیتو وسوزن کیسو قصدی بلهن بر کوننی کیچ گه طابا مڭ آلتون آچا بیدردی. ابوذر ئول کیچنی یوقلامیچه آلتونلارنی فقیرلەر گه تار اتوب بتردی. معاویه ایکنچی کون ئیر- ته نمازن ئوتعاچدا ابوذر گه بیهر گهن کشی سن چاقروب آلوب حاضر ابوذر گه باردا «زنهار مینی معاویه نڭ جز اسندان قوتقار مینی باشقا کشیکه بیرلگهن آلتو- نلارنی یالغشوب سیکنا کیتروب بیر گهنم دیب ته بیت دیدی. خدمتچی بوسوزنی ئیلوب ته بیتکهچ حضرت ابوذر «اوغلچغم ئول آلتو نلارنڭ هیه سن ئولسه شوب بتردم بر آلتونکزه قالمادی ئیندی آلتونلارنی جیبوب کیترر گه اوچ کون مهلت بیرسون، معاویه گه شونی ته بته کور» دیدی، معاویه ابوذر نڭ نشی سوزینه موافق ایکنن کوروب آبدراب قالدی، شونندان صوڭ حضرت عثمان غه مکتوب یازوب ابو- ذرنڭ قیلغان اشلر ندن، سوبله گهن سو زلهر نندن وئوزینڭ غایت مشکل حالده قالووندان شکایت ایتدی. بوگنا قارشو عثمان (رضی) «فتنه بورنن چغار خان، کوزلهرن آچقان ئیکهن فقط سیکروب نوچه بهسی گنه قالغان. ئیندی سین چرا حتنی قاشوب ئوستن صویما، ابوذرنی، کیرهک بار اغن یتشدروب، بول کورسه توچی بر دلیل بلهن برابر میکا بیهر، یو

لینا تیشلی آرنغن حاضرلهو آڭما بومشاو معامله، قیل، دخی خلقنی هم ئوزنکر (اسرافدان وتکلفلی معیشت لهر دن) کو چاڭ یتکهن قدر منع ئیت (۱) دیب مکتوب یازدی. ابوذر خلیفه نڭ امرز بوینچه مدینه گه قایتدی. لکن بووقندا ئیندی مدینه ده ئوز گهر گهن ئیدی، بایلق آرتقان زور یورطلار و گوزهل باقچالار ئشله نگهن ئیدی، حالبوکه رسول الله ما ندا حتی دولت ئیه سی بولغان صحابه لهر نڭده معیشتلهری غایت ساده ایدی. مدینه گی بوئوز گهرش ابوذر گه اثر ئئتیر ئیندی، رسول الله وقتندا خلقنڭ مسجد ده گنه جیولوب طور ولارن کورر گه عاده نده نگهن حضرت ابوذر سلح تاوی بوینداغی باقچالار دا ئویلوب ئویلوب یور وچبلهرنی کوروب «مدینه خلقینا نورلی یاقدان کیلگهن تالاولار ودهشتلی صوغشلار بلهر سوینچا» دیب ندا قیلدی ده آندان صوڭ حضرت عثمان یانینا کیتدی.

حضرت عثمان؛ یا ابوذر! نی ئوچون شام خلقی سینڭ تلکندڭ ئوتکنلگندن شیکایهت ئیتلهر، دیب صور اچاچ ابوذر واقعه نی سوبله دی وایضاح ایتدی، مو
(۱) حضرت عثمان مکتوبینڭ عریج عباره سی ئوشبو: «ان الفتنة قد خرجت خطمها وعینیهاولم یبق الا ان تشب فلانة القرح وجهز ابائالی وابعث هودلیلا و فود وارفق بهو کفکنی الناس ونفسک ما استطعت

موندان صوڭ حضرت ابوذر ئوزىنىڭ مدينه تورا الماياچاغىن آكلادى وحضرت عثماندان رسول الله ميگا مدينه بىنلار سلع تاوينا يتسه آبدان چغارغا قوشقان ئىدى، ميگا چغارغا رخصت بسير ديب صورادى.

عثمان (رضى) نىڭ رخصتى بىلەن مدينه دەن چغوب رىزە دىگەن اولغا باروب اورنلاشدى، حضرت عثمان آڭا بىر نىچە توه بىردى هم بىر مقدار معاش تعيين ئىتىدى، ئوزى مدينه گە باروب كىلوب يورى ئىدى، صوڭندان عائله سىدە شام دان رىزە گە كوچوب ئىتىدىلەر حضرت ابوذر رىزە گە كىلر وىنىڭ اوچنچى يىلدا ھىجرىتىن ۳۲ نچى سنەدە وفات ئىتىدى (رحمە اللہ تعالی) وفاتى وقتىدا اصحابنىڭ الوغلا رندان حضرت عبد الله بن مسعود وباشقا بىر نىچە صحابەلەر طوغرى كىلوب چىزارە ئوقوب دفن ئىتىدىلەر. ويتىبە قىلغان قىز مدينه گە آلوب قايتوب حضرت عثمانغا تابشردىلار عثمان رضى الله عنه آنى ئوز عائله سىنە آلوب تىرىبە ئىتىدى.

حضرت ابوذر كوب و قتلار رسول اكرم نىڭ صحبتى بىلەن مشرف بولدى و بىلە يتاق حديث روايت ئىتىدى امام بخارى صحىحنە آڭاردان اون دورت حديث كوچرە امام تىرمىزى سنن دە و امام احمد مسندن دە هم بىر نىچە حديث روايت قىلالار.

ندان صوڭ حضرت عثمان يا ابوذر! ميگا لازم بولغان ئىش خلق آراسىدا عدالت بىلەن حكىم ئىتو هم خلقنى اجتو دىگە و اعتدا لىگە ئوندو؛ اما خلقنى زاهدلىك گە كوچلو و آنسى مېنىم وظيفەم توگل بىت» دىدى. موگا قارشو ابوذر «بايلار ماللار صرف قىلمايچە، كورشىلەر رىنە هم قىرندىر شلر رىنە احسان ايتىمىچە و ياقنلار رىنە صلا قىلمايچە توروب آلدان راضى بولماسقا نىيشلى» دىدى: شول وقتدا بو مجلسدە حاضر بولغان كعب الاحبار (۱) «فرضلارن (زكات و عشر لەرن) بىر گەن كشى لازم بولغان وظيفە سن ئوتە گەن بولا بىت» دىگەن ايدى، ابوذر «اى يهودىە بالاسى! سىنىڭ موندانى اشك بار نىگە طفلا سىڭ» دىب باشىنا صوغوب جراحىلەدى، شرىعت حكمنچە ابوذر نىڭ جزا قىلمى نووى لازم بولدى. لىنە ئول بوگا التقات ايتە چك توگل ايدى لىكن حضرت عثمان كعب دن جراحىلە نوون باغشلاونى ئوندى ئول دە باغشلادى.

(۱) يهود عالمەلەر ندىن بولوب حضرت ابو بكر زمانىدا اسلام دىنن قبول ئىتىدىن ئابىدىر «حبر» نامەلە نىڭ آستى بىلەن عالم آناقلى كشىگە ئەيتىلە. قاموس اېمەسى بونىڭ درىتى «كعب الحبر» (كعب، اسم الحبر آنىڭ صفتى بولا) دىسىدە لىكن بايتاق دانلار كعب العلماء معناسىدا «كعب الاحبار» اطلاقى درىت دىگەنلەر. قاموس الاعلام دا بونىڭ اسمى خامعجه بىلەن كعب الاحبار دىب بالغش باصلغان.

رسول الله (صلى الله عليه وسلم) آنك
 حفته ماقلت الغبراء ولاظلت الخضراء
 اصدق لهجة من ابي ذر (۲) یعنی ابر ذردن
 (۲) الاصابة في تمييز الصحابة ج ۷ بیت ۶۲

آرتق راست سوزلی کشینی بیر یوکله
 مهدی وکوک کوله گه له مهدی (دنیا یوزی
 کور مهدی) دیه ئیدی.

کشافی ترجمانی

اسلام احلاقینی فلسفی یافدان تفتیش

باشلانغیچ.

هم قز قلی فنلهر نك بر سیدر. بو كشینك
 كونده لك خلقلارینی آدهمنك بتون طور
 مشینی ئچینه آدرکی، شوگا کورده بیر
 شاننده تر كلك كورنو برله اخلاق علمیده
 دنیاغه توغدی دیسهك، شاید آرتدروب
 سویله گهن بولمايز. اخلاقنك قانونلاری
 هر ئویده رعایه قیلینا، آدملهر نك آله-
 بیرشلمه ری، بر برسی برله بولغان بتون
 معاملهلر نده اول كوزه تیله وبارچه خلقلار
 نی برگه باغلاب، حكومتلهر آنك آرقا
 سمینده صاقلانلار. طور مش آغه كینكان
 عقللار ئشلهنكان صایون دنیا نك تیره ن
 فكر ئییهلهرینه آنك برله شغللهر ئوچون
 برده اویلانماغان یا گادان یا دا مسئلهلهر
 چغوب وتابلوب تورالار. عالملهر، شاعر
 لهر، حقوق شناس (یورست) لار، قانون
 (زاقون) توزوچیلهر، مملكتلهرنی باش
 روچیلار برده طنماسدان آنك توغریس
 ده اویلانورغه، باشلارینی وانارغه مچبو
 بولالار. لکن یگر منچی عصردهغی (یوز
 ده گی) عقللار نك بر توقماسدان ئوسون

فلذلك فادع * واستقم كما امرت *
 ولا تتبع أهواءهم * وقل امنت بما انزل
 الله من كتاب * وامرات لاعدل بینكم *
 الله ربنا وربكم * لنا أعملنا ولكم أعمالكم
 لا حجة بیننا وبينكم * الله يجمع بیننا *
 واليه المصير. سورة الشوری ۱۷۱ نچی آیه.
 ترجمه: (آیور لشقانقلاری ئوچون)
 آلارنی اسلام دینینه چاقر. بو بولغانكچه
 توغری بول. آلار نك آرزولارینه ئییه رمه،
 الله تعالی ئییدر گهن كتابلارغه ایناندم،
 سز نك آراگزه عدلكك ایتهر گه بو یور-
 لدم، الله بز نك وسز نك ترییه چیمزدر،
 بز گه ئوز عمللهر بز (نك جزاسی)، سز-
 گهده ئوز عمللرگز (نك جزاسی) در.
 (حق آچی بیلگیلی بولغانلقدان) بز نك
 برله سز نك آراگزه تارتشورغه (اورون)
 قالماشدر، الله (بر کوننی) بار یبز نیده
 جیباچقبر، و آشکارغه قایتیلاچاقدر، دیگن
 (ئهی رسول).

أخلاق عالمی آدمملهر نك طنچلق
 وراحتینی كوزه ته طورغان بیك تیره ن

لقار بىرلە آدمەلەر طور مشپنە جەم كرتە تورغان بولورغە بىرەك. مەنپىنك تەلەكلە رىنى كىگە يتە آغان، بتون آدمەلەر طرفندە دان طوتلۇب دە كشىلەر جىپىنغىنى سعادتكە ئوسترى تورغان نىندى قلقار بولورغە مەمكىن سوڭ؟

مەنپىتنى: « كشىلەر جىپىنغىنك بىرگە اويوشوب كون ئىتو ھەنرى دىب تعرىق قىلالار. نىندى اساسى قانون (پرىنسىپ) لار ئە گەر دە آلا رغە بويسىنبىلا چاق و آلا بىرلە عمل قىلنا چاق بولسە مەننى بىر دىنيا نك عائىلەوى، اجتماعى، اقتصادى و صناعى كىرەكلەرىنى ئوتى آلا ر؟ بىز شوندى بىر اخلاق نظرىيە (تېورىيە) سىنە محتاج بىز كى، آنك قاعدەلەرى كشىلەر نك ھەر كون باشلارىنە كىلىدەن «اقتصاد، بىر - سو ئويلەنو، ايرلو، عائىلە، ئىسرتكچ، صوعش نادانلىق .. » كى سؤال لار نك ھەر بىر سىنە طولى و بتون جوا بلارنى بىرە آلسون.

بوغىنەدە توگل، باشدان اياق مەننى بىر دىنپادە آم بالالار ينك فقط نى ئشلەر گە كىرەك ئىكە نىنى سويلەب ياكە تىزوب چغوغىنەدە يىتمى. بىر دە چىتەكە چقىپ چە اسلام عالمىنك ئوز يىنكىنە قولغا آغاندە، آنك ئچىنە بىز فكر ياكى ئشندە، عادت و عنعنە لەرنە ياكە غىنا و حشت حالندەن چغوب شتوب كىلە تورغان ئەللەنى قىر ئروغلار غە اوچرىبىز؛ بوو حال دىنيا يار اتلغاندان بىرلى شولای بولوب كىلگەندە. شونك ئۇچۇن اخلاق نك توب مادەلەرى شولای

آرفاسندە، بو حقدە شوندى مسئلهلەر نوغدىكى، بو گون آلا رنى چىشو چەبە. ئەنكە بىر كىنە بنى سوتوب ئىبكە سالو قىر چىنلە شدى.

چىنلەدە مەننى قىلار نك اجتماعى باغلانلار بىنى نىندى اخلاق قانونلارى قىلغاندە ندرە آلا؟ اخلاق: « كشى قىلغى تو - غرىسندە بحث ئىتە تورغان بىر قىندر » دىلەر علملەر. بو بىر فەن بولوب چە. نەنەن زىك آگىزغە قارشى كىلمەسكە ئوشدر، شولای ئوق باشقە قىلەر بىرلە دە كىلشور گە آلا رغە قارشى بارماسقە و بىگ رەكە بىرەن عالم (جىھان) توغرى سىندا بولغان بىز نك بىلكىلەر بىز گە بىر طولىلىق بىونلك بىرووى لازىمدر

اسلام دىنى اخلاق نك نىگىزىنى سال دىمى؟ آنك سالغان نىگىزى بو گونىگى و كىلە چە دە گى مەنپىت، آنك، بىلم زمانلار نەدە اساس بولور غە مەمكىنى؟ آدمەلەرنى بىر نىقەغە جىناب، آلا رنى اويوشدروب بىشەتر اوچۇن زمان و اورن توغدىرغان اخلاق مسئلهلەرنى بىنەدە شول نىگىز ئلىشى بولغان فانونلار دن چغىاروب ياكە تار ب ولامى؟ مۇنە بىر دە كىچىكتر مېچ چىشەر گە كىرەك بولغان ئىك زور و توب ئۇيۇن (مسئله).

اخلاق قانونلار بىنك فكر و عقلىنى قىلغاندە نىروب قالوبوغىنەدە يىتمى، بىلكە اول فانونلار ط رىمشە طوناقلى، اوڭغا بىلە خقىنى آغە ئوستىر نورغان و ماتور

قويغان بولو تيوشدركى، اول مدنيتنىڭ
ئىك يوغار بىسندە تور وچىلار نىغىنە، قناعت
لەندىروب قالماسون، بلكە بتون دىنيا ساستنا
بىندا ياكاشتوب كىلە تورغان باشلاندىق
اويوشمالار دە انى بىر دە مشقتىسز عملەگە
قويا آلسونلار وانىڭ نتيجه سىندە بختكە
ئېرىشسونلەر. حاصلى اول بىر تور كوم خلققە،
غىنە قول بولماسون، بلكە بتون آدم بالالا
رىنىڭ تور مشلار نىدە بىر توتوب، يالغز
كىسەلەر نىڭ طبيعتلەرىنى كوتەرسون
وآدەملەر جەمئىيىنە طنچلىق، تيگىزلك و بىر دە
ملك كىترسون.

بو گون دىنيا ئوزىنىڭ وحشتىنى
يىرتقىغىنى طويو آلدىدا تورا، اول ئو
زىنىڭ اوز مشىدان راضى توگىل، ئوتكەن
حالىلەرنىدەن اوبالا و جىدانى آلدىدە جوا بىقە
تارتىلوب قلىترانا. مونە بو حال بىگرمىچى
عصرغە مخصوص بولغان ئىك زور ئوزگە
رىشلەرنىڭ بىرسىدەر. شوڭار كورە دىنيا
بو گون شونىكى بىر اخلاق نظرىيە سىنە
مختاجدركى، اول كشىلەر تور مشىداعى
ناچار قلىق و بختىسزلىكنىڭ بتون سىلرىنى
آچوب بىرسون و شول اوق چاقىدە كشىلەر
جەمئىيىنە ياشىمىدە، وسەلەت ئورسون.
حاصلى اخلاق كشىلەرنىڭ نىسەك و آرزو
چىشمەلەرىنى توغرى بىر ئزگە صالحسون
و كوشلەلەرىنى حر كىتكە كىترسون. مونە
شوشى مشكىل تابىشماقنىڭ جوا بىنى اسلام.
مىڭ اخلاق توغرى بىسندە قويغان قانونلارى
بىرە آلمىمى؟

بىز بو گون قىلقلارنىڭ ئوزلىكىسز
ئوز گەروب وچوالوب تورغان بىر زماندا
دە يەشىسز. ھەزرگى دىنيا شونىكى زور
ئوز گەرىشلەر آلدىدا تورادىركىم، اول نىق
بىر يەش ئوسىرنىڭ جلى وطنچ ئوبىندەن
زور و بىلگىسز بىر شەھەر دە كى شاشو.
لار آراسىنە تاشلانوى كىبى بىر حال كىچرە
دە. ئىندى بىز شوشى مەھم مسئلە گەندە
نقىلابىق بىر ئوز صلوب ئوتىك.

صوڭقى يوز يىل ئىچىدە دىنياڭ
چىكەرى بىر بىرسىنە بىك ياقىن بولسۇپ
قالدىلار. مىثلا، بو گون آمىرىقا، موندان
يوز يىل ئىلكىگى كىر مانىبادان بىزگە ئىلك
نىچە، ئولوش ياقىن بولسۇپ ئورلىدى.
صوغىشلار، سەودا، سىياحت، كوچولەر، فن،
معارف، مطبوعات، تىخنىكا آرقاسىندە
بتون بىر يوز نىدە كى اويوشوب ياشقان
مىللەلەر اوياندىلار، بىر بىرسىنە آراشوب،
بىر بىرسىنىڭ عرفى، عادىتى، دىنى، مىسلى
و طبيعتلەرىنى كوردىلەر. كوردىلەر گە
توگىل بو سالىغالاردان بىك كوبىسنى
بىر بىرسىنە يوقتور دىلار دە. روسىيە تور كى
تان، تور كىيە، غرىستان، ھىندىستان، آفنىس
نىستان و ايران خىلقلىرى شول قىر بىر
سىنە بوتالىشوب كىتدىلەر كى، بىولار دە
ئىسكىدەن كىلگەن و ياكى دىنياغە چىققان
آڭ، ھىر، باھ، عرف و عادىتى كىبى نەرسەلەر
بىرسىندە ئىككىنچىسىدە، بوغوب، ھىتى موندان
دە، زىلغى ھالىلەرنە چاغشىرغاندە، بتونلى
تائىلماسلىق بىر ھالىگە كىلدىلەر ياكى

كشغۇلەر بوزلەرچە يىللاردان بېرلى صاقلان-
 نوب كېلىگەن تورلى اوهام وخیاللەر بىرلە
 قابىلا قارشى كېلوب بەرلشدى، چوويون
 بولار، سو يوللارى، چېقسىز تېلىغراملار
 لوچىقلار ئەكبەتلەردە گەنەسويلەنگەن ئەبىر
 لىرنى آياغە كېتروب باصدىرغان و آدمنىڭ
 فكىرىنى نى قىدر كېگەيتكەن بولسەلار،
 بولارنىڭ نىتىجەسىندە گى بىر يىردەن ئىككىنچى
 بېرگە كوچولەر، آدم بالالارنىڭ بىر بىرسىنە
 آراشوب قانناشولارى وشول آرقادەمىردە
 كوزگە كورىنمەگەن ياگا قىلقلارنىڭ بارلىغە
 چغو يىنادە يەشەن دە چى كېى قىطعى وپېتىزلك
 بىرلە خىدمت ئېتىدىلەر. شوشى قوت اوچقىچ
 نوزگەرشلەرگە اسلامنىڭ اخلاق قانۇنلارى
 تىبىقى ئېتىلگەندە نىندى نىتىجە بېرەچەك؟
 مشهور شەھەرلەردە گەنە توگىل، حتى
 اوللار دەدە طور مشداغى افكار وموڭارنان
 نوزغان قىلقلار جىنتىكلەب تىكشىرىلەشچەك
 بولسە، بولارنىڭ عرب، فارسى، قىتاي،
 ھىندىستان و آوروپادان كوچكەن وبورونى
 بايل، اېران و گرىكلاردان شوشى كونگە
 نىر صاقلانوب كېلىگەن عرف و عادىتلەردەن
 اوپوشدىراغان بىر قوراما ئىكەنى كورىلە.
 چە كىر. شولاي بولسە بو گونكى بىزنىڭ
 غلغىمىز آراسىنە تارالغان اوهام وخیاللارنىڭ
 بىگىرىنى اسلام تىرىبەسىندەن توگىل بىلكە
 سلام دېنىدە بولغانلارنىڭ تارىخلارنىدان
 و آلارنى چولغاب آلتان تىبىقى ئوزگە-
 رىلەردەن ئزلەو ئىڭ درىست و توغرى
 بول بولاچاقدر.

آوروبانىڭ زور شەھەرلىرىندە بولغان
 بوزوقلىق و فحش بوگون عقللارنى حيران
 ئېتىرلك بىر حالگە كېلىدى. موندانغى
 اخلاق توشونكىلىگى چىلابدە وحشىلەر-
 دەندە يامانراق بىر حالدەدر. چونكى وى
 شىلەرنىڭ بىردەن ھېچ بولماسە بىك بورون
 زمانلاردان بېرلى كېلىگەن عرف، عادت
 وجولالارى بىرلوب ئىككىنچىدىن الار دە فحش
 ئوچون نەدە آرتق بايلىق ونەدە بوش وقت
 يوق. ھالبوكى يوغارىدە ئەتىلىگەن شە-
 ھەرلەردە بىر ياقىدا يوز مىڭلەرچە ئىشىز،
 آللارنىدە بىر ئوزا وكسىز تىزىنىڭ كېف
 و صفاسى ئوچون چىكىسىز ماللار اسراف
 ئېتىكەن كەمەلەرنى كوروب تور وچى عاجىز
 آدمەلەر بولسە، ئىككىنچى طرفە مىللىيونلا
 رغە خوجە بولغان، رىبا بىرلە بتون دىيانىڭ
 دولتىنى تىمەب يانۇچى، اقچا و مال كوچى
 بىرلە تىلەگەن فكىرىنى مىدانغە قويا رغە
 ئىر كلى دولت ئىببەلەرى باردر. آدمى
 ھەر وقت قىتقلاپ تورا تورغان دولت
 ئوستىنە، دىنى ھىسنىڭ قاقشاوى، بورونى
 عرف عادىلەرنىڭ بىمىرلوويدە قوشلغىچ
 حقىقتا ئىش بتونلى بىر قورقنىچ توس آلا
 در. خىستىگىنە كىشىلەر بو گونكى كوندە
 صىناعت و فنىدە نىچىك تىجرىبەلەر ياصاسالار،
 دىن و اخلاق ھىقندەدە شوندى اوق بىر
 ئىشنى ئوزدرالار. آلار باشقە يات مىلتلەر
 بىراھ آراشوو آرقاسىندە چىت ئېلەردە
 ئەللە نىندى عرف، عادت، قونۇغە بىنا قىلغان
 قىلقلارنىڭ رىايە قىلغانىنى كوروب

آبدريلار واصلينى برده تيكشروب تور-
ماسدان شول اوق تهيبرلەر گه بيرلويده
کيتهلەر. بو ياشاقلقلار «هر ياشاگه ملى
بولا» قبيلىندن بيك قز قلى توسليده طو
يلا؛ وبر ئيشى خلق مونى ئوزلەر يگنه
ئشلهپ قالميجه، بلکه آنى خلق آراسينه
چه چهر گه نار اتوغده سببچى بولالار. مثلا،
بزده موندان اون بيش يللار ئلك ته مه كى
برله تانساشول قدر بر مودا بولوب
کيتديكى، حتى بولار قارشيسينه سوز
سويله وچيلەر نادانلق وفاناتيقلق برله
تهمه تلنه ئيديلەر.

اوزون سوزنك قسقامسى دنيا ترقى
ئيته، آغه اتلى، طور مشنك قاتلاولارى
ساعت صايون قاباتلانا، آرتا بارا، شوگار
قاراب آدهملرنك معامله لر يده ئوز گهره،
ياشاقلقلار ميدانغه كيله. مونه شوشى
قدر مشكل، گلنه ئوز گهره، الشوب
تورغان تركلك ئوچون اسلام هر وقت
قولدا توتارلق كلى قاعده لر قويا آلدىمى؟
بولسه نى يولده؟ ونى كىمى؟

طورمش بر ياكى رغه باغلا نوب، هاما
نده بر اورنده تورسه ئيدى، البته بو
مسئله بره ونيدى بورچماس و بو حقه باش

واتارغه احتياجده توشمهس ئيدى، فقه
تركلك ديكهن نهرسه اول اوچسز فرىسز
بر اوقيانوس ئچينه تاشلانغان بر لوبه
قبيلندن بولوب، اول حقيقت وتوغر يلقى
كوزه توب بارورغه تيوشدر صوك حقيقتك
توغر يلقغه باروب اور نلاشر ئوچون بزك
قولبزه بره تورلى كامپاس ياكى آداك
ماس ئوچون يولدوزلار خدمتيني ئيدى
تورغان ياقتيلىق، شهوله بارمى؟ مونه بو
مسئله ئيدى ئه لله قاچان تيكشور گه
وموگارغه اسلامنك بتون قانونلارى چو
چيلوب جواب بيلور گه كيرك ئيدى.
لكن ئوكنچك قارشى بو ئش اوشبو وقتك
قدر لايقنچه تيكشور لمه دى. بز ئيسه اسلام
نك اخلاق حقنده نيگزاله گهن قانونلارى
مه نكيكه دستور العمل بولا آلا وآدهملر
اوتورغان كار ابقه بر دهن بر قامپاس شوشى
موندان ۱۳۵۰ يل ئلك صزلغان قانونلار
بولاقاق دىبز ومونى ئوچبزه دهن كبلدگهن
قدر ايضاح ئيتهر گه طرشاچاقبىز.

ان الدين عند الله الاسلام - الله فانه
ده مقبول دين فقط اسلامغينه در.

عبدالله سليمان

ئیسر تکیچ حقننده و عطا

انها کم عن قليل ما أسكر كثيره -
سزنى كوبي ئيسر تىكەن نەرسەنىڭ آزىندا
ندا طيامن» دېدىر. فخر عالم محمد صلى
الله عليه وسلم حضرت تەلىرى.

أدنى ئيسر توب باشندان عقلينى
لا تررغان نەرسەلەر كېرىدۇ:
بوز مەن، بەرەنگىدەن، آرش، آرپا،
بىل كېي نەرسەلەر دەن آچتوب يىصالغان
ئچەك، ئېسرتكىچ ھالىدە كېلىسەلەر، ھەمە -
سېدە خەم سانالوب، شرعا حرام بولادۇ.
ئيسر تىكچىڭ اقتصادى ضررلارى:

(۱) ئيسر تىكچ ئچەك ھەمە تەلە نو كىشىنى
ئامما بولدىدۇر. ئچكىگە صابشقان كىشى
ئچە ئچە آتتالار. آيلار ئوتوب كېتە، بىر تو -
ئىلمى ئچە تورغاچ بىر دەن. آچا بىك كوب
كىتە، ئىككەنچىدەن بولغان آچاسىنى اور
لانا وئيسرك بوز گەن كۈنلەر نىدە ئىشىنى
ئاشلاب وقتىن بوشتە اورىنە وشولاي اوق
كسىنىڭ توقتالوب بىتۈنلەينگە ئىشەن
چقۇوينە سبب بولادۇر

ئيسر تىكەك آچە يۈمۈچقا كېي طوب -
بلوب، اول ماڭلاي تىرى بىرلە تابشقان
دولتىنى ھىچ بىر نەرسەدە سانامى «آچچە
مېنى نابىي، مېن آچچاننى تابام» دېي
آچاسىنى تەلە گەن قىر بوش اورونلارغە
صرف ئىتەدۇر. لىكن آينوغاچ قاراسە ئوز -
بىنگدە وكوب وقتدە باشقە كىشىلەر نىكەدە
آچالارى اورونسز يېرىلەرگە صرف ئىتەلگە

ئىلگى معلوم بولادۇر كە، مونڭ نەتىجەسى
يورت يېرىلەر نەن آيرلو وم، يىندان بو -
چقە كرو بىرلە تمام بولادۇر.

ئيسر تىك نەرسە ساتودان بىر دەن تار تىمى،
اول يورتدە، چەزىلەرنىدە، ھىتى
اوى جماعتلەر نىڭ نەرسەلە يىندە ھىچ نەرسە
اويلاساندان صاتا بىرە وشولاي ئىتوب
بىتون عاتلەسىنىڭ آچ يالانغاچ قالوب خور
لققە توشۇيىنە سېپىچى بولادۇر. مونەققىلى
كەسە شوشى خالىگە راضى بولورمى؟

(۲) ئيسر تىكچ آرقاندىنە بىلتىڭ بىك
زور بايلىقى تاپ بولادۇر. بىر آدم ئيسر تىكچ
ئوچون كۈندە ئىللى تىن بىترسە، بو بىلمە
بىر يوز سېكىسەن سوم آچچە بىترگەن بولا.
ئەگەر بىر مەلەد، شولاي يوز كىشى بىترسە
بو يىلغە اون سىگىز مىڭ سوم بولادۇر. اويلاپ
قاراڭز، ئەگەر دە شوشى قىر مال خىرات
يولەينە طوتىلاچاق بولسە، بو كىشىلەر نىڭ
اسملىرى دىيادە خىر بىرلە ياد ئىتلىور، آخر تە
ھسابسىز كوب ئوابقە ئىرشورلەر ئىدى
وشولاي اوق بىز نىڭ غەمى ئىشلەر بىز نىڭ
باشندان ايق تۈزەلۈيسە سبب بولادۇر
ئىدى تو گىلمى؟

سلامتىڭ جەتەندەن ضررلارى:
ئيسر تىكچنىڭ ھەمە سەندە: «السكئول»،
اسمىدە بىر زەرلى آغو بار. بو آغو باشلاب
آش قازانىنى بىز، آش قازانىنە واققەنە
بىتچەلەر چقار، اول بىتچەلەر ئوزلەكلەر -

زندان قچتوب تورلار، آراقچيغان صابون
 كو شگل ئيسر تىكچ ئچونى تلهب تور، اخمر
 ئچمى توزوب بولمى باشلى. آش قازانى
 آرتقراق بوز واسه، آندان سرطان - رالك
 اوروى حاصل بولادركه، مونك نه تيجه سنده
 آش قازانى آشنى قبول ئيتمهس بولادى.
 ئيسر تىكچ بويورده خستهلىق توغرا، صو
 كوب ئچرو سببلى بىرەن اوروى توغدىرا
 وبارالچ كىمى غايىت، كوگلسز اورولارنى
 مەيدانغە كىترەدى.

ئيسر تىكچنك قوتى بىك كوچلى بو.
 اسە ميگە ضرر ئيتوب آدمى ديوانه لاندرا
 در. آراقىغە مبتلا آم تيز اونوتوچان بو.
 اب، اعضالار، ئوزلەر زەن قىلتر انادىر
 شان بولوب قالادى ئيسر تىكچنك ئوبىكلەر
 كه ضرر ئيتوى وقايىسى حسرتلەر كىتروى
 سببلى آى ئچوچىكلەر كو، سىنچە كو كىرك
 اورىيندە مبتلا بولالار. بو ئيسە ئالەتتە
 ئيسر نىك ئوزندە كنه قالمىچا بتون عائله
 سىنە سىرايت ئيتوب، نىسلىنك هلاك بو.
 اويندە سبب بولادى، روسيەدە ۱۸۹۵ نچى
 يىلى بىر يىل ئچندە گنه ئيسر تىكچ كه مبتلا
 بولو آرقاسىندە ۵۴۱، ۷۲ كىشى اورو ئله.
 كىترگەن، ۳۴ مك كىشى ئىلگەن. بوئىلى
 حكومتكە معلوم بولغانىغىنە مونه ئيندى
 بو قوت اوچقىچ حالنى ئورگىز او يلاب فكر
 يورتوب قاراگز.

اجتماعى ياقان بولغان ضررلارى:
 عائله طورمىشى آساندان بوزيلا،
 چونكه اول عائله سىنى تپوشن - چه تربيه

ئيتە آلمى. بلعكس آنك بالاچاغ - الارى
 آتلار ينىك بوز و قىلغىنى يەشەن كوروب
 ئوسكەنلىكەن ئوزلەرى شول قىباح
 ئشكە ئيبىلەنەلەر. ئير برله خانون آرا -
 سندا محبت قالمى، بالاچاغلارده آنى آنا
 دىب بلمى وحرىت ئيتەمەس بولالار. نېرە
 كوز شىلەر وياغشى آدەملەر آندان بىرە
 ھەر كىمگە اورونسز بەبىلەنو برله بىتون
 خلقنىك آكاردان نىفرت ئيتوو يىنە سبب بولا.
 حتى جونلى كىشيلەر آنك برله اونورشە
 غان كىمى، اول ھىچ بىر اورونغە ياراملىق
 بىر كىشى بولوب قىلا.

آنا ئانا ئيسر تىكچ ئچسەلەر آدىك ضررى
 بالالار غەدە بولا. چونكه ئچكىك و آندان
 توغان بتون بوز و قىلقلار عەوما بىر نىچ
 بىر و نغە قدر شول نىسلە دوام ئيتەدى.
 دىمىكە ئيسر تىكچكە مبتلا آدم جەمەت بىش
 يەگە ضررلى بىر نىسل قالدىرا.

آدىب و أخلاق جەھتەن ضررلارى
 ۱. - ئچكەن كىشى ئوز ينىك غەزە
 نىفسىنى يوغالىتا. بتون خلق آلدىندا
 مسخرە بولا.

۲. - ئچكەن كىشى بىرە گناھسىز غە
 ئوز ينىك عائله سىنى رىجەتە. ئيسر تىكچلەر
 سببلى ئوى جەمەتلەرى طرفدان توگەلگەن
 كوز يەشلەرى بىر بىرگە چىنالسما ئىدى،
 قاباقلارنىڭ بار سىندە آغزوب كىتەرگە يىتەر
 ئىدى.

۳. - ئچكەن كىشى صېر و نەھەل
 شىكىللى قىزىلنلەر دەن محروم بولا.

۴. — ایهاندان حسابلاغان حیائو سببلی عقل برله برکه چغوب کیتکه نکه کوره نفس گه هر تورلی بوزوقلقنی قبلو رغه ئبرکن فاللا. شونک ئوچون اول هر بوزوقلقنی قلمودان تارتمی. شوکار کوره آرشر بعتیز «ام الخبائث» بوزوقلقلارنک آسای، نندان صانانان.

شرعی جهتدن ضررلاری:

۱. — ئیسرک خانویننی طلاق قیلغا. ئینی سیزمی قالوب، عمر بو یونچه غ. بر شروع یولده تورو احتمالی بار.

۲. — ئیسرک حالده ئەلله نیندی پیمان سوزلەر ویامان نیتلهرده بولنوب بیک زور گناهلارغه توشلو احتمالی بار.

۳. — ئیسرکک اللدننی ذکر نیتوونماز دانده قالدر آدر. بو حقه «وبصدکم عن کر للهوعن الصلوة» دینلمشدر.

۴. — الله تعالی قرآنده خمر برله او. طوش اوونیننی صنمغه عبادت برله برکه ذکر نیته و «انه الخمر والمیسر والانسباب والا زلام»، دی.

۵. — ئیسرکچ ئوچوی الله تعالی نك نیتنه قارشی کیلوچی بولوب بیک زور گناهللی بولا.

ئیسرکچنک ضررلاری بیک قسقاچا غبنه بوغار یسه بیان نیتلیدی. ئیندی شو. شی قدر ضررلی قباحت برئشندی آدم بالالاری نی دیب استعمال نیتلهر؟

۱. — قای بر کشیلهر برنی آرغانغه فایدسای دیب ئچهلهر ئیمش. بو کرر نوب

تورغان خطادر. درست ئیسرکچ ئچکه ن وه قنده نه ننی قز شرو ب. أعضالارنک آور تقابیننی سیزدرمی تور رغه ممکن. لیکن اینوغاچ ئیسرک ئوزینک قینالغان کشی کی بوتون اعضاسی قینالوب والغانیننی کوره ۲. — بعضیلار ئیسره نسلک ئوچون

دیپ ئچهلهر. بوده بالعشدر، طبی جهتدن آنک نی قدرلی ضررلی ئیکه نچیلگی یوغاریده سویلنای. ئیسرکچ تورغانی آغوبولغانلقدان آنی ئچکه چ بر آورونک مٹ آوروغه ئدیله نه سی معلومدر. شوکار کوره رسول الله — ماوضع الله شفا ئیکم علی ما حرم علیکم — الله تعالی سزگه حرام نیتلگه ن نرسیده ده سزگه شفا قویمادی، دینر.

۳. — بعضیلار کیفی کیتیرر ئوچون ئچهلهر. بوده خطادر. بر ساعت شادلق ئوچون بتون عائله سیننی حسرتکه صالح. آلارنک کوز یهشلریننی تودسرو آسک بتون حضوریننی یوغالتا توگلمی؟ آرتیزده مٹ تورلی قایغو کرر نوب تورسه. اول شادلقدان نی خاصیت بار؟

۴. — بعضیلار قایغی تار انورغه دیب استعمال نیتلهر. ئیمش ئچکه چ شادق کیله بولا. بوتون نتیجه سی قایغودان عبارت بولغان ئشده ن شادلق کوتوقدر آحمقلاق، بواورمی؟ ئیسرکچنک کوکلگه شادلغی بولغان تقدیرده اول شادلق بیک قیمتکه توشه چه کدر، بر نیچه مینوتلق شادق ئوچون عمرک حسرت آورغه ممکنمی؟ عائله نك حراب بولوی، ئیسره نسلک کیتوی

معیشتنڭ بوز ولووی، آدم مسخره سی بو۔
لوب عمرگه آبر و بدان آبر لو، دین و دیانت
ضعیفله نو کپی آیانچ جالهر بر نیچه منو
تلق شادلق برله اصلا آشدر لورغه تیو۔
شلی توگلدنر۔

۵۔ قای بره ولهر تونلهر یذک طور
مشلاری اور بواغانلقدان تون معیشتلهر
ندن یا لغوب آندان طوبوب بئکه نلکدهن
بر نیچه مینوقه غنه بولسه ده کیتوب تورو
و تون حالینی اونتوب تورو و چون ئچلهر۔
بوده خطا نر۔ تون طور مشکدان کیتوب
تورر و چون آندی ضررلی یول صایلا رغا
تیوشلی توگل۔ مسجدکه باروب عبادت
قیلو، وعظ طکلاو، عائلهک برله برگه ا۔
حتله نوب بالاچ غالارگنی یانگ جیناب او۔
ترو نپی ئشلهر آده بواغان حسرتلهرنی
جویا، قایعیلارنی اونوتدرا۔

۶۔ بعضیلار دوست ئیشلهرنڭ کو
گللهر بیئی تابار و چون ئچکیدن عبارت
صی مجلسلهری یاصیلار۔ طوی مجلسی،
بالاغه اسم توشومجلسلهری آستنداده آیرم
خصوصی مجلسلهر بواغانلقنی ذکر ئیتلهر۔
بوگا هیچده صیلاو دیب قارارغه یارامی۔
بلکه دنیا و آخرتده خراب ئیتوچی دیب
قارارغه کیرک۔ صیلاو چیغه رحمت توگل۔
لعنت ئیتوله در۔ اول کشینی بتون خلقنی
آغولاوچی ملتنی خراب ئیتوچی دیب بلورگه
تیوشلیدر۔

ئیسر تکچدهن باشده صاقلانورغه
کیرک۔

ئیسر تکچده ضررلی ئیکی خاصیت
بار۔ برسی ئیسر تکچنڭ آزیده کوبکه ئی۔
ستری، شونڭ ئو چون شریعت آنڭ آرنده
کوبنده بز حکمه یاصی، کوبی حرام بو۔
لغان شیکللی قسطر سیده حرام دی۔
ئیکنچیسى ئیسر تکچنڭ مضموری بار بر
مر تبه ئچوب اینوغان کشی نڭ باشی اور۔
توب ئچی پوشا، اول باش تون تهم دیب
یا گادان ئچه رگه کرشه، والدینی آرنینی
قار امامدان توتاشدان ئچکه ندهن ئچه بیره۔
شوگار دوره آڭار دن باشدا صاقلانورغه
کیرک۔

ختون قزلار نڭ ئیسر تکچ استعمال
ئیتولهری بیگره کده ضررلی۔ بویالار نڭ
ئشدهن چغوینه، عائله نڭ تار الوینه، نسلنڭ
سونوینه، ئویده عفتنڭ کوتهر لوینه، سبب
بولادر۔

ئیسر کلککنی بتررگه طرشو بتون
خلقنڭ ئشیدر۔ ئیسر ککه وعظ ئیشیدر۔
وده بیلک قیون ئشدر۔ آنڭ ئو چون ئیسر
کلهر عادتده وعظ مجلسلهرینه کلمیلهر۔
شونڭ ئو چون بو حقه وعظده حاضر بولو
چیلار واسطه بواورغه تیوشلیدر که هر
بر مسلمان نهی عن المنکر قیلورغه تبو۔
شلی بولادر۔

ئیسر تکچنڭ ضرری عامه خلقغه در
برهونڭ ئویین یانغانده میکانی ضرر دیب
تیک توررغه یارامی، شونڭ شیکللی برهون
نڭده ئچوینده میکانی ضرر بار دیب
التفاتسز تورو یارامیدر۔ بوز و قلق اول

صغورغا وبو قباحث تشكە ياڭادان شروع
 قيلماسقە ئوزىنە ئوزى سوز بىروب بو
 حقدە اللەدان ياردم صور ارغە تىبوشلى
 بولادى

امام فاتح مرتضين

ويوشلى چىرلەردەن بولوب، بتون ملتى
 نالار آلورغە مەمكىن، شونڭ ئوچون وقتىدە
 غفلت ئېتمىچە ئىسىر تىكچى بىرر حقدە ھەر
 بىر ئىسلامان چارە كورو تىبوشلى بولادى
 ئىسىر تىكچ ئچوچى تىز كوندەن توبە
 قىلرپ اللەغە قايتورغە وانڭ رحمتىدە

داملا عبد القادر كاشغارى

وظالم (قىلورغە حاضر مونى ايندى ھەر
 وقتدە حاللر وتجربەلر اثبات قىلدەر وبو
 كوندە ھنوز، كورلوب طورلادى
 آدم بالاسى، نى قدر ھنرلى بولسون
 ونى قدر علم آرتىرسون دخى دە بىكلىرەك
 بوللر بىرلە عالمى قانغە بويلاو وشرفلى
 بولغان انسان عنصرىنى دەشتلى رەوشدە
 محوايتوگە حاضرلەنەدر.

*
 **

اوشبو مناسبت بىراھ داملا عبد القادر
 كاشغارى باشىنە كىلدىگان فاجعەنى يازونى
 مناسب كوردىم واقعە موندان عبارت:
 «كاشغار» دە بىرنچى عالملىردىن داملا
 عبد القادر اسمىدە بىر ذات بولوب عموم
 اويغور توركلرىنىڭ وط-نلىرى بولغان
 «التى شەر» دە تعليم وتىرىپسە ھەم دە
 اطرافدە بولغان سىاحتى وبىئىز بىر مطبوع
 رسالەلرى بىرلە مەروف ايدى. قارانغوبىر
 اول كەدە اسلام دىنى ھەم دە اوز وطنىنىڭ
 استقبالى ايچون خدمت ايتونى اوزاۋ-
 ستىنە وظيفە قىلغان ايدى. قىسقىسى

اونىكان زماندەنى عرب شاعرارندن
 بوالطيب مەتبىنىڭ:

والظالم من شيم النفوس فان تجد -
 ذاعفة فلعلة لا يظلم ديگان شعرى مفهومچە
 آدم بالاسى ھەر وقت قان توگەر گە ويىر
 بوزندە فساد قىلدورغە طىبار وحاضر بىر.
 وحشتىن تارتىماى ۋەيچ بىر دەشتىن
 فورقماى، اوز ھواسى وكىفى ايچون كوچ
 نىقان زماندە، ايتىمگان بوزوقلىقنى وقىلما
 غان مفسەسى قالمى.

اگرده بىرر كشى عفت طوتار وديندار
 لىق قىلور، مخلوقلرغە ظلم ايتمەز بولسە
 بىز ملاحظەمىز گە كورەبو اش دورت تورلى
 سببىن بىرى ايچون بولور: بىرنچى. فساد
 وظلم ايتەر گە مادى يا نە معنوى رەوشدە
 تاجىزلك، ابكىچى، دىنادە ويا كە آخرتدە
 بىر تورلى جزا كورودن قورقو. اوچونچى
 حكومتدن قورقو. دورتنچى، بو اشدن
 عقلى مانع بولو.

شوشى دورت تورلى سببىن بىرى
 اولماغان تىق بىردە ھەر كىم مفسە (بوز قلىق)

اویغو تورکلری آراسنده امیدلی وخادم
جماعت، خادم علم ودین بر ذات ایدی.
بوگون، اوشبو ذاتنک اوز کتبخانه
سندنه نامعلوم بر کیمسه طرفندان شهید
ایتولگان (اولدر لکمت) خبری ایر شوب
الوغ مصیبت که سبب بولدی.

«کاشغار» ده ۱۹۰۵ نچی یللدن
بویان (بیرلی) سویچره دن کیلوب دوختور
لک صفنی برله بر میسیونیر طوروب دینی
تشویقات (دین گه دیمله ب) رسالدر تار
قازادر، بو طوغورده الوغ مصر فلر طوتادر
ایری اوشبو رسالدر قشلاقلارده (اولدر
غه) تارلاب حتی هر بر اویده برردانه‌سی
بولادر ایدی.

محلی حکومت موندی اشلر که التفات
ایتمه‌گن کبک «کاشغار»، عالم‌ری ده بو
حال‌گه اهمیت بیرمیلر ایدی.

داملا عبدالقادر مرحوم، بو خصوصده
باشقه عالم‌ری فکرنده بولمی اوشبو حال‌گه
دقت ایتدی وهر وقت اهالی‌گه وعظ
ونصبحت قیلوب کیلدی. مونک اوستیند
«کاشغار» قضا ادارهنده (محکمه شرعیه
سندنه) رئیس بولغانلغندن معلوم میسیو
بیر طرفندن قبلنه طورغان تشویش که سد
چید گروچیت ایه‌پیر یالبرز ملر تسلطندن
وطن‌نی قوتار و خصوصنده بر نیچه چاره‌لر
کورمش و بر قاچ اشدنه محلی حکومت که ده
رهبر لک قیلماش.

طبیعی بو اش باشده خصوصی
وکچکنه بولسه ده تدریج برله اهمیت کسب

ایتمش واهانی آراسنده چینلرنک تسلط
ندن وطن‌نی ضاقلاو فکری اورنلاشور
بو خصوصده بعض بر ندبیرلر قیلنمش
بو اشلرنک باش سببی داملا عبد
القادر بولغانلقدن دشمنلر بیرلی بر خاشر
نی بیشیوز سر (معلوم بر اولچه و بر ایر
ینه صاتوب آلوب (بالاب) مرحوم‌نی قتل
ایتدرگانلر.

داملا عبدالقادر کبک اصلاحات
فداری بولغان، اسلام طویغوس قبلنده
قایدغان، قازانغو بر اولسکه ده تعلیم
وتربیه اخلاق برله عمر کیچرگان و دین
اندنه ظالم دولتلر طرفندن قربان اینو-
لنگان عالم‌ری حقه‌ده اسلام خلقی و عم
اهللری فائعه او قوسونلر، استراحت روح
ایچون دعا قیلسونلر و قرآن او قوب ثواب
بینی باغشلاسونلر ایدی.

بز دین قارنداشلر مزدن شوش
وظیفه‌نی صمیمی ره‌وشده اوتننمز.
عالم‌خان توره شاکر خواجه اولدی
«طوفماق»

«اسلام مجله‌سی»، بو جرمتلوا دهم
نک آرادن بوغالوی ایچون ناسف ایند
ظلم و وعشت که نفرت قیله اثراری سببند
داملا عبدالقادر نک نامی مؤبد قالوینی
خلفلری و شاگرداری ده مسلک‌بینی دوا
ایتدر وارینی امیدلنننر.

اسلامنىڭ عموم مەخلوقانزىقە قاراشى

قۇم دالاسىدە پىغمبەر بىزگە بىرىشچى
 مرتىبە ئېنىگەن آيتلەر ئىچىدە ئوكۇللا تەئالى:
 «علم الاعنسان مالم يعلم - (الله تەئالى)
 آدمگە بىلمەگەنلەر بىنى ئوبىرەتتى» دېيىپ
 بىتون آدم بالاسىنە تىگىز ئىندە شو بىرلە
 وحىنى باشلادى. مۇتە شوشى بىرىشچى مەر
 تىبە ئېنىگەن وحى ئوكۇللا تەئالىنىڭ
 سىنى كۈتەر وب، بىر بوزىندە ئىروغ، قىبىلە
 ومىلت اعتبارغە ئالنىمىچە، بىتون انسانلار
 علمىگە چاقىرلدى. سوگىنتىن حقىقى علم،
 صاف وبىي طرف قارى آلا تورغان كۈنل
 بىرلە بىرلەشكەن نەقىدە، آدمنىڭ الله قار -
 شىندە ئېنىڭ حەرمىلى ساناللاچىغى بىيان
 ئېتىلدىكى، «سىزنىڭ الله قارىشىندە ئېنىڭ
 حەرمىلۈگىز تقواگىز در» دېنىلدى
 رسول الله قارىش نىسلىدەن ئىدى.
 قارىش قىبىلەسىنىڭ اول زمانىدە نى قىدر
 اعتبار ودرجە ئىبىھسى ئىكەننى ھەر بىر
 تارىخ اوقۇغان كىشى بىلەر شولاي بولغانى
 حالدە، اول محترىم ذات: «لبس منا
 من دعالى عصبية ولبس منامن قاتل عصبية
 ولبس منامن مات على عصبية - ئىروغنى
 ياقلاشورغا چاقىرۇچى بىزدەن توگۇل، ئىرو -
 غنى ياقلاشوب صوغشۇچى كەسەدە بىزدەن
 توگۇل، ئىروغنى ياقلاشوب بولندە ئولوچىدە
 بىزدەن توگۇلدر» دى، و آدم بالالارى آراسىنە
 آيورملىق صالوچىلارنى اول قاتنى صورتە
 تىنقىد ئىتە ئىدى. البتە بىتون عربىلەر
 آراسىدە بىرىشچىلەكنى دعوا قىلۇچى قىر -

يا باھالانسان انا خلقنا كم من ذكر وانثى
 و جعلناكم شعوبا وقبائل لتعارفوا ان اكرم
 عند الله اتقىكم ان الله لطيف خبير -
 ئەي آدملەر! بىز سىزنى ئىر و خانۇن اولاراق
 باراندق و سىزنى تانىشور ئوچون ئىروغ
 و قىبىلەلەر قىلرۇق، الله قارىشىدا ئېنىڭ
 حەرمىلۈگىز تقواگىز در، الله (سىزنىڭ درجە
 نىرگىزىنى) بىلۇچى و (أحوالگىز دەن) خىبر
 درادر. سورة الحجرات، ۱۳ نچى آيت.

اسلام دىنى مېدانغە كىياگەندە مەر
 بىلەر حسابسىز كۈب ئىروغ و قىبىلەلەرگە
 آيورغانلار، بولارنىڭ تورلىسى تورلى
 شىبە بىرلە سوبىلەشە، ھەر بىرى ئىوز
 قىبىلەسىنى ئوستون چىغارغە طرىش، ئىرو
 غلار بىرىسى بىرلە ادبىياتدە، باطرافقا
 بارىشا، عربنىڭ ئوتكۈن شاعرلەرى زىرەك
 ادبىلەرى سوق عكاظ كىي يارمىنكەلار دە
 ئوز قىبىلەلەرىنى ماقتاب، باشقا ئىروغلار
 نى توشروب سوز سوبىلەر، يوقغىنا
 باھانە بىرلە بىرىسىنى ئوتىرشەلەر ئىدى،
 بو ئىروغ بىرلە ماقتابنىشور گورلەب تورغان
 عاتلەلەرنىڭ سونۇيىنە سىب بولا، وقاي
 وفتلار دە ضەيفرەك ئىروغلار كىچىلەلەر
 طرفندان بىتونلەي يوقغە چىغار يالائىدى.
 اوشبو فاجەلى حال عرب خلقىنىڭ بىتون
 دولت و بايلىغىنىنى اشى، ئىدىگو يولغە توتو
 ئغاندە آدم بالالارنى بىختىلى ئىتە چەك كو
 چىلەرنىڭ يوق بىر كە توتىلۇب بىلگە دىتو
 بىنە سىب بولا ئىدى.

پىغمبەر نىڭ پېغمبەر بىز كە دىشە مالىق ئېيتولىرى
يەنە نىڭ زور سېپىلەر دەن بىر سى دە رسول
اللە نىڭ ئىرۇغىغە ئەھمىيەت بېرىمەسە، بىلكە
بىتون آدم بالالار يىنى تىگىز كۆرۈى او-
اوامشدر.

اسلام دىنى بو مەاملەسى بىرلە ئىرو
غىگدان يا كە تىگىدەن وان كىد-چ دىمى.
حضرت پېغمبەر: «خېرىكم المدافع عن عىشېر
تەمالم يائىم - سىز نىڭ ئىدىئورە گىگىز گىنا-
غىغە (يەنى، آيراشو، الوغلا ئوب، باشقىلارنى
كىمەستو ياكى كىم كوروكە) سەبب بو-
لماغان مەتتە، ئىروغىنى مۇدافىغە قىلۇ-
چىدەر» دى. اول بو حەق دە كىيىڭ بىر ئى-
كىچىلىك بىرە. فقط ئىروغلار نىڭ ماقتاناشو
لارى، بىر بىرىنى دەشمانلىقلارى، بىر بىرىنى
تەنوماولارى، توب مەسئەلەلەر دە تەفرە گە
توشولەرى. بىر بىرىنىڭ آراسىنە سالقۇ-
نلىق سالولارى، بىر مەرتبە اسلامنى قىبول
ئىتوبىدە تۇرالى فرە مەنەھىلەر گە آيرلۇ-
لارى، ومىلتلەر نىڭ بىر بىرىنى دەن ئوچ آلو-
لارىنە صوڭ در جەدە ناچار قارى وبو حەق دە
پېغمبەر بىز: «من فرق فليس منا - آيرۇچى
كىمە بىز دەن تىرگىلىر» دى.

مۇنەشوشى غالى، بىتون آدم بالالار يىنى
بىرلەشدر و نىگىز يەنە قورولغان اسلامىت
آرقاسىدە تورلى ئىروغلار غە بولنوب بىر
بىرىنىڭ قايىنە صوصاغان عربلەر بىرلەش-
دىلەر، بىر جىكە تىرلۇب، بىر بىرىنىڭ توغابى،
قارداشى بولۇپ ئەورلەدىلەر.

اسلام بىتون آدم بالالار يەنە آدم بولو

جەتتەن «ولقد كرمنا بنى آدم (۱) - آدم
اوغلار يىنى بىز حورمەتلى ئىدىك» دىب
قاراسە، اسلامىتنى قىبول ئىتوبچىلارنى
«اخوان - قارداش» دىب اعتبار ئىتتە. شونىڭ
ئوچون قرآن كرىم: «انما المؤمنون اخوة
فأصلحو باين أخويكم واتقوا لله لعلكم
ترحمون» (۲) - مۇمىنلەر قارداشلار بولۇپ
قارداشلەر گىز نىڭ آراسىنى تونەتكىز، (بىر-
بىرگىز بىرلە بوزولشقاندە كىلە چەك فەنەلەر
نىڭ نەتىجەسىدە ئىرىشە چەك غەزەبىنى اوبلا)
اللەدان صاقلانگىز، شايد كەسز (بىر دەم بو
لسا گىز) رحمت قىلىنور سىز» دىدەر.

اسلام جەماعتىدەن بولۇپ، كىيىش
تابىشلار يىنى اور تاقلاشۇچى، اسلام دىنىنى
تونۇچى وصاقلانۇچى، قىسقىسى قارداش
بولۇپ ئەورلۇچىلەر نىڭ كىلەر بولماقچىنى
پېغمبەر بىز شول يول دە كور سەتە. مېن بو
توغرىدا بىيىك مشهور خەدىشلەر دەن بىرنەچە
سىنى گىنە كوچرەم، سويكلو پېغمبەر: «من
صلى صلوتنا واستقبل قبلتنا وأكل ذبيحتنا
فذلك المسلم الذى له ذمته الله وذمته رسوله
فلاتحرفوا لله فى ذمته بىرە نماز بىزنى اور-
قوب، قبلە بىز غە يونەلسە، بىز صويغىنا
(حىوان) نى آشاسە، اول مسلمان بولۇپ
آشكار غە اللە وپېغمبەر نىڭ ذمەسى بولوركى
آننىڭ عەدى خصوصىدە اللە غە خىبانەت قىلما
گىز (يەنى، آننىڭ حەقىنە كرمەگىز).
«ذاق طعم الايمان من رض بالله و بالبا

(۱) سورة الأعراف، ۷۰ نچى آيت

(۲) سورة الحجرات، ۱۰ نچى آيت

صالوب قايتاچ، حضرت عمر بولارغە: «آي
 ھاي، نالوقنى آرتق صالحان بولساگز
 يارار ئىدى، ئىسەن بولسام عراق فقير-
 لەرن مىندەن صوڭ ھىچ كىمگە يوموشلا-
 رى توشمەسلىك ئىتەرمن» دىب پوشو-
 نغانلىقى تارىخا مەلومدر. اول ئەلى مونڭ
 بىرلە كەندە قىتئەلەنمى، بىرە باشلىغىنە
 يىرلى خلىقدان اون كشىلك بىر ھىئت
 يىبەررگە قوشقان، وآردان تورلەرنىڭ
 يىرلى خلىق توغرىسىندە جىروظلم قىلوب
 قىلماولارىنى صوراشقان، شوندا نالوقىغە
 جىسەينە آزاراق جىلمى كىرگەن ئىدى.
 حضرت عمر مونڭ ئوستىندە غەبە گەخط
 يازوب يىرلى خلىق بىرلە ياخشى ئىش
 قىلورغە، آلا رە أصلا جىر و ظلم ئىتەمە-
 سىكە، آراداغى كىلىشولەرنى نوقى قىلارغە
 قوشقان ئىدى. مونە اسلامنىڭ گورلەب
 تورغان و دىئاغە خوجە و قىتئە بىتون آد-
 ەلەرگە قاراشى شوشى يولە ئىدى. جىو
 بقنا ئەيتكەندە اسلامنىڭ ادەمچىلىك دىئا-
 سىنە قاراشى و بو توغرىداغى وصىتى
 شوندا ن عبارتدركى، بىزنىڭ دىئا و آخرت
 يولباشچىبىز آنى: «ان تحب للناس ماتعب
 لنفسك و تکره لهم ماتكره لنفسك - ئوز-
 گە سويگەننى، كشىلەر گەدە سويو،
 ئوزنىڭ ئوچون ياراتباغاننى كشىلەر گەدە
 ياراتماؤشدر» دىب بىيان ئىتە. موندا
 پىغمبىر بىز «كشىلەر گەدە» دى «مؤمنلەر»
 ياكە مىسلمانلارغە غەينە دىمى،، اوشبو شى
 ألبتە بىك نوق دقت ئىتو لازمدر.

وبالاسلام دىئا و بىمە محمد رسولا - اللەغە
 تىرىبىچى، اسلامنى دىن، محمد (صاحم)
 نى ئىلچى دىب رە بولغان كەسە، ايمان
 نىمىنى تاتىغان كەسەدر.»

«الاسلام من سلم المسلمون من لسانه
 و بده - مىسلمان شولدر كىم، مىسلمانلار
 آنىڭ تىل و قولدىن سلامت بولورلار.»
 ئىبو اسلامىت بىتون آدم بالالارىنە
 تىگر كوز بىرلە قارادى و بو حەقەدە اول
 عدالتنى نىگىز ئىتوب توتدى. رسول اللە
 دىمى، يعنى، اسلام حكومتى قول آستىندە
 بەشەوچى مىسلمان بولماغانلار حەقەدە: «من
 آنى نىمىا فأناصىه - بىرە و دىمىنى رە نەجىسە
 اول كشىنىڭ دىئاوچىسى مىنمىن» دى. مونە
 اسلامنىڭ مىسلمان بولماغانلار حەقەدە غى
 فانونى شوشى يولدا ندر. اسلام دولتىنىڭ
 ئىك پارلاق و اسلامنىڭ فوق العادە تارىغان
 مەم اسلام دىنىنىڭ جىرفى جىرفىنە توتىلا
 نورغان زمانى حضرت عمرنىڭ خلىفە
 و قىتئە ئىدى. مونە بىز شول زمانىدە
 مىسلمان بولماغانلارغە قارشى اسلام حكو-
 مىتىنىڭ نىبىدى يولە مەاملە قىلغانىسىنى
 كوزدەن كىچىرىك.

عمر (رض) عراق خلىقدان نالوق
 آغاندە ھەر يىلنى يىرلى خلىقدان اونار
 كشى چىقاروب، بو نالوقلارنىڭ جىلمى
 النوى، و نالوغنى جىغاندە چىت مىلتلەرگە
 جىر و ظلم قىلماغانلىقى توغرىسىندە أنت
 ئىتىدرە ئىدى. حنىق اوغلى عثمان بىرلە
 خذىفە بن اليمانلار عراق خلىقىنە نالوق

اسلام دینی مونه شول یولدا بتون آدم بالالاری آراسند، عدالتنی نیگزله۔ گه ندهن صوڭ: «سن نك الله قارشنده عرمنلو گز تقوا گز در» دی. پیغمبر بزبر اورونده الله قارشنده بندهدهن ئيك گو۔ تولدنه نهرسهنی بیان قیلوب: «ان الله لا ينظر الى صوركم واماوالكم ولكن ينظر الى قلوبكم واعمالكم»۔ الله سن نك صورت و ماللار گزغه قارامی، بلسكه قن

و عدلله گز گه قار ندر» دی. یعنی الله نك آدملر دن كونهنی كيوم۔ صالوم، تشقی قالوب بولمېچه، بلسكه آدملر نك بوره گندن تاشوب چققان ئيد گو عمللر و بوره كذك صافلغی ئيكه. موگار غه كوره اسلام بتون تشنی كوكلگه زمانمز نك تلی برله ئه۔ يتمه سی بولساق وجدانغا تابشرغان بولا۔ حقیقتا اسلام آدم نك تورمشنده اوچری نورغان بتون طورمشنك تارماق لاری حقنده ئوزینك قاراشینی چنتكله بیک آچق ئیتب ئه یتوب اوزدی. توغری لمق، عدالت، پاكلك، سلامتلك، ایقلىق، كشیلهر آراسنده غی مناسبت كبی ئشلر نك هر برسینه قار اتوب، اول ئوزینك آفتغی، آچق و ئوز گهرمهس حكمله رینی توزدی. لیکن لول بولار نك هیچ برسینی آدمه له رگه كوچله ب حكومت قوتی، یاكى قلیچ برله قورقتوب تاقمادی. بلكه بولار نك هر برسینی الله رضالعی طورمش تلهوی عقل كورسه تووی بویونچه ئشلر گه چاقردی و هر كمنك وجدانینه تابشردی. بو توغر

بده وجداننی مسئول طوندی. لهما كسبت و علیهام، اکتسبت (۱)۔ نفس (نك فائده سی) ئوچون انك كسب ئیتكهنی، نفس نك ضررینه در، انك (شریعت حكمله۔ بنی طونماودان) تابقانی، «ولانز وازة و زر آخری (۲)۔ برهونك گناهیسی. ئيكچى برهوكه یوكله تلمیدر»، «ولاتقوا بأیدیكم الى التهلكه»۔ (۳)۔ ئوز قولگز برله ئوز گزنی هلاكتكه صالما گز» قرآن حدیث و اسلام فقه سیننی نقلاب تیکشربله چك بولسه، آنده هیچ بر مسئله نك عقلی و یاده طبیعی بر دلیلسز اوزغانینی كوره آماز سز. اسلام كوچلهو اساسینه توزولمه گه نك كوره ده: «لا كرادنی الدین (۴)۔ دینه كوچلهو یوقدر» دیگن ئيك عالی حقیقتنی دنیا به برنجی مرتبه و صوڭغی سوز اولراق بتون علمگه اعلان قیلدی

اسلام دینی عقلغه اهمیت بیردقغه سندان آراقینی حرام قیلغان بولسه. آدملر آراسنده غی تیگز سزلكلر گه سبب بولغان زبانی الوخی و بیروچیسینه لعنت او قودی آم بالالاری آراسنده محبت، دوستلقنی تور۔ غزو و ههر توریلى اقتصادی قشر شلقلارنی بتر و ئوچونده زكات و عشرنی فرض قیلدی: «لن تذلو البر حتى تنفقوا ما

(۱) سورة البقرة ۲۸۶ نچی آیت.
(۲) سورة الانعام ۱۶۴ نچی آیت. (۳) سورة البقرة ۱۹۵ نچی آیت. (۴) سورة البقرة ۲۵۶ نچی آیت.

نعبون - سز ئوزگىز سويگەننى بېرىمى
تورۇب ئىدىگولنىكىگە ئىرشە الماز سز، دىب
بتون دىياناڭ وجدائىنە يەنە مەنگى بەشە -
بەجەك حكىمىنى تابشردى.

ئىيو وجدائى پاك، دىياغە كىلۇبىدە
ئوزىنى چىن مەنى سى بىرلە آدم ئىد توب
تا ئالغان، اللەدان باشقە ھىچ كىمگە
ئانمىس وباشىمنى ئىمەس صورتە
ئوزىنى عالي توتقان، پاكلاك وسلا -
مىلكە گە ھىمىت بېرىۋىدە بارچە اوروسىر
خالاردان پاك بولغان، ئوز كوچى بىرلە
طرشوب دىلاچاغا وعائىلەسىنى طنچ بەشە
تەكن والار بىرلە ھىمىنى كوگىللى اوزدر
غان، كورشى قلانى وئوز ھىمىندە اوچرا
شقان كىشىلەرنىڭ ھىچ بىرسىنە ھىچ بىر
اورۇندە ھىچ بىر يولمە نە تلى، نە قولى
ۋەندە مەاملەسى بىرلە زىيان ئىدىرمەگەن
ۋەر وقت آدمىلەر ھىمىندە غىنا توگىل بىلكە
نور جانلى جانسز ئەبىرلەر گە بولار
اللەنىڭ مخلوقى، مېن ئىسە اللەنىڭ بىرئو
ستىنە وقتلى اولاراق كىلگەن بىدە -
بىمىن، مېندەن ھىچ بىر ئەبىر ضرر كور
مەسكە تىوش، چونكە كىلچە كە مېن
بارسنداندە سورالچاقمىن وجوابقا
ئارتىلاچاقمىن؛ اللەنىڭ مېنىڭ بىرگەن
كوچى عزيز، قدرلى ھىمىنى ئەبىر
اول، مېن انى كىرەكلى اورۇندە تىوشلى
بولدا تونارغە تىوشمىن، اول كوچى مېندەن
طوقتالمىچە آقسون، اول البتە بۇدەبادە
كوب ھىمىنلەر گە سبب بولور، بىر كوچ

ئىكەنچىسىنى توغىرر وبو ئىدىگو نىت
بىرلە باشلانغان كوچىدەن بارلقغە چىغان
نەرسەلەر آلار مەنگى بوغالماس وبتمەس
ئىدىگولك بولوب قالورلار وبىر توناشدان
ئورچورلەر دىب ھىمىن قىلغان كىشى ئوز -
بىنى ھىمىن اللە مەسئول دىب بىلگەنگە اسلام
تەلىمە «تقوا» در، دىياوبتون جھان ھىمىن
خىرخواه بولوب، اللەنىڭ دىياپىنە تىرىب
ۋانتظام اورونلاشدر وچى، اللە بىرگەن
كوچى اورنىمە توتوچى بولغانلىقدان.
اللە قارىشىدە ھىمىنلەر... وجذاب ھىمىنك:
اللە قارىشىدە ھىمىنلەر كىگىز تقوا
گىزدر» سوزىنە بو آدم چىن مەنى سى
بىرلە كورر گە مەقلىدەر.

اسلامىت عدلىكىنى آدم بالالارى
آراسىدا غىنە يورۇتور گە قوشوب قالمادى
اول ھىمىنلەرغە: شىقت ۋەر ھىمىن بىرلە
مەملە قىلورغە، قوشدى، بو كى ھىمىنلەرغە
كوتەرە آلماسدائى اور بو كى ھىمىن، ھىمىن
نلارنى اورونسىزغە قىناۋ تەسە گەنەنەندى
زىيانلى ھىمىننى دە اوت باكى بو بىرلە
جفالادان قطعىا طىدى، بوغىنە توگىل ھىمىن
نلارنى وقتىدە صوغارو تويدرو، آلارنىڭ
تورر بىرلەرىنى ياخشى قىلو كى
ئىشلەرىنە چاقلى اسلام دىنى ھىمىن
بىردى، ھىمىن ھىمىنلەرنىڭ كە ئوزلەرىنە
كورە ھوق (پراۋا) لارى بار ئىكەنچىلىكىنى
ۋالارنىڭ ھىمىنلەرىنە تىو يارامانلىقىنى
آشكلاقتى. شونىڭ ئوچون بو ھىمىن
اسلام اثرلەرنە غىبىب مەسئەلەر وتىرەن

فېكىرلەر تولوب ياتادى، حاصلنى اسلام بىر مەلت يا كە آدملىر ئوچونىڭگە حقوق تۈزۈ- مەدى، بىلكە اول حقوقنى «حيوانلارغە چاقلى عاملەشردى اسلام قاراشىندە حيوانلارغە قىلغان جېر، ظلم و آلارنىڭ حقلارىنە ئوچون ھەر بىر مۇسلمان مۇستەھكەم تارتىلادى كە. حضرت پېغمبەر مۇنى: «لوغفر ماتۇن الى البھائھم لغفرلكم كئھر- نەگەر حيوانلارغە قىلغان ئىشلەرگىز (جېر وظلملارگىز) دەن بارلقانسىڭىز، بىك كۈ- بىلە دەن بارلقانور ئىدىگىز» دېسە بىيان ئىتھەر.

قىسقىسى اسلام دىيانى آدم وحيوان- نلار ئوچون تىراتورغان عمومى بىر يورت ئىتوب قارى، آدم عقل ئىيەسى بولغا- نلىقدان دىيانىڭ بتون تەرتىب وانتظامىنى خاقلاو اڭارغە تابىرلغان، اول شوشى دىيانىڭ تۈزۈكلىگىندەن اللە قارشىدە مۇستەھكەم

«فاستقم كەلأمرت (۱) - بويورلغانىڭچە تۈزىك، بول» دېگەن اللەنىڭ سۈزى بىلەن عمل قىلورغە ھەر مۇسلمان مۇجبۇر. لىكىن اللەنىڭ اوشبو فرمانىنى تۈگەللە بوغۇر يلقىنىڭ چىكىندە بولسا، مۇنى توتوب بىتكر و دە آنصات ئىش تۈگۈل. پېغمبەر بۇدە شو- شى آيت ئىنىڭچە: «شېئىنى سۈرە ھود- مېنى ھود سۈرەسى آغارىدى» دېسە ئىتەرگە مۇجبۇر بولغان ئىدىكى، رسول اللەنىڭ مۇبارك تۈكلەر بىنەچال كۈرگە ئىنەشول «بويورلغانىڭچە تۈزۈك بول» دېگەن اللەنىڭ فرمانى سىببىچى بولدى. وللمغىب السماوات والارض والىه يرجع الامر كله فاعبدوه وتو كل عامىط وما ربك بغافل تعلمون. سۈرە ھود ۱۲۳ نچى آيت.

عبداللە سەلىمان

سۈرە ھود ۱۱۲ نچى آيت

دېنى و فلسفى مقالەلەر (۱)

«تربىيە فېنىنىڭ اساسلارى و دىن اوقتو اصولى»

۱۲

دقت.

دقت: روحى قۈملەرنى بىر نقتەغە- بىر مەركىزگە جىبودان عبارت. دقت وقتىدە كىشىنىڭ اساسى روحى عنصرلە ينىڭ بار- سىدا بىر چەتكە بونەلەر دېمەك كە ئول وقتىدە بىلم طويغۇ، ارادە ھەسەسە ئىش

كۈرەلەر. بىزنىڭ نەرسەلەر بىلەن تانوشا آلومۇز، تورلى نەرسەلەر حقىدە ئۇبلى فكر و معلومات حاصل ئىتوومۇز دقت آرقا سىنداغنا بولا. دقت: ئنى قوزغانوچى سە بەبىلەرگە قارىب ئىكىكى تورلىگە بولنە؛ قارى وقتدا طىشداغى نەرسەلەر بىزنىڭ دقتىمىزنى جلب ئىتەلەر. مثلاً بىزنىڭ ياقىمىز دە بىر تورلى گۈرلىتى قوبىسا ئنى دقت بىلەن

(۱) باشى ۲ نچى و ۳ نچى سانلار

بىر ئىز قالدىرغان سېزولەر تصورلار آلار
ئىلكدە بىزدە حاصل بولغان تصورلارغا مندا
سېتىل بولسالار بىزنىڭ دقتىمىزنى ئوزلە
رىنە جلب ئېتەلەر شونىڭ ئوچوندە شا كىرد
لەر گە درس بېر گەندە ياڭى معلومانلار
نى ئېسىكىلەر يىنە باغلارغا اوشانداق ئېسىكى
درسلەرنى تىكرار قىلدىرغاندا ياڭى
تجرىبەلەر گە يا كە ياڭى مثاللارغە تطبىق
ئېتەر گە تېپىش بولا.

اهمىت.

بىر نەرسە گە اهمىت بېر وئاندا ئوز گە
بىر قىزىق وراحت تابور.

دقت اهمىتكە بىك نىق باغلانغان
چونكى عموما كىشى نەرسە گە اهمىت بېر سە
شول نەرسە گە دقت ئېتوچىن بولا. مثلا
تارىخ بىلەن شىغللەنۇچى آدم كىتاب كىيىتىنە
كرسە ئېسىكى كىتابلارنى آقتارا باشلى،
چونكى ئول ئاندا ئوزىنىڭ تىخىس ئېتكەن
مىسىللەر يىنە غاندا اثرلار بار مىكەن دېب
بىلەسى ئېلە هم شول اهمىت بېر گەن
نەرسەلەرنى انىڭ دقتن ئوزلەر يىنە جلب
ئېتەلەر. بىر نەرسە گە كىشىنىڭ اهمىتن قوز
غانو ئول نەرسە گە انىڭ دقتن جلب ئېتو
گە سبب بولغانلىقدان معلم اوقوتا طور -
غان درسىنە شا كىردلەردەن اهمىت بېردە
آلسا بو ئىش تربىه و تعليم قاشندا بىك
زور موفىقت سانالا.

درسكە شا كىردلەردن اهمىت بېردىر
ئوچون ئوشبو شرطلارنى رعايە ئېتو

طىكلىمىز نەرسە بولور ئېكەن دىب كوتوب
طورامز موندای دقتىنى «اختيارسىز دقت»
دېلەر. بعض وقتدا كىشى ئوز اختيارى
بىلەن دقتىنى بىر نەرسە گە يى-ونەلەر
مونسىن «اختيارلى دقت» دېلەر.

كىشىنىڭ روحى طورمىشى ترقى ايتو
بى و عموما كمالتكە ئېرىشوى ئوچون
اختيارلى دقت غايىت مھمىد شونىڭ ئو-
چىن يەنلەردە اختيارلى دقتنىڭ ترقىسىد
نە طرشو تربىه قىندە بىك موم وظيفە
سانالا.

دقتسىزلك هم دقتلىك نىڭ سببلەرى.
طىشان بولغان تاثيرلەرنىڭ هامان
بىر نوسىنى بولووى، يا كە آلارنىڭ بىك
ئېز ارادا الماشنوب طورولارى، ياڭا
حاصل بولغان تصورلارنىڭ ئېسىكىلەر يىنە
بىرە مناسبى بولماوى. يا كە كىشى دە
راەننىڭ ضعيفلىكى بولار ھەممەسىنە
دقتسىزلككە سبب بولالار. مثلا بىزنىڭ ھەر
دقت نورا تورغان بىر مەزنىڭ منظرلەرى،
ئېرە باغىز دەغى جھازلار بىزنىڭ دقتىمىزنى
جلب ئېتەلەر. شولايوق بويىزدە بارغان-
دا تېز ارادا كورنوب قالغان نەرسەلەر گە
بىز دقت ئېتە آلمىمىز. اوشانداق ھېچ
معلومانمىز بولماغان بىر قىندىڭ اور مىسىلە
امرىن بىز گە سويلەسەلەر يا كە آلدىمىز دە
بىز آكلاماغان تىلدە سويلەشسەلەر، بولار
دە بىزنىڭ دقتىمىزنى جلب ئېتە آلمىلار. اما
بولارنىڭ خلافاچە روحى قولەرمىزنىڭ
ئىلكلىكىنە سەبەب بولغان، روھىمىزدا ياڭا

تبوش بولا: ۱) یاگا بیرله طورغان درس
 ایلگیله رینه، یا که شاگردلر ناک ئلکده
 بلگن نرسه لر نه مناسبتلی بولسون.
 ۲) مقصدغه کرسودن ناک وقتولاچاق
 درسناک فهرست و پلانی سویله نوب آبی
 طیکلارغه شاگردلر ناک هوسی قوزغاتل
 سون. ۳) درس بیر گنده آگ-لاشلمی
 تورغان جمله لر و تعبیرلر قوللانوب
 یکه کیره گندهن آرتیق تفصیل و ایضاح
 قیلوب شاگردلرنی یالقدر لماسون. ۴)
 نیک ناک ئوقتوچی ئوزی درسینه اهمیت
 بیرسون بتون روحی بلهن شول درسینه
 بیرلوق سویله سون. طیکلا وچیلارنی ئریغتو
 ئوچون تعبیرلرنی بیانلارنی تورلیله
 نرسون، چانلانار سون و درسن مثالار
 بئیره وچیتنرک ئورنلارن تحلیل قیلو
 (چیشوب بیرو) بلهن زینتله سون.

۱۳

نیمس و نیکسه توشرو (خاطر و تخطر)
 بز بر مرتبه روحه زدا حاصل بولوبده
 آنان غائب بولغان (ئوئلغان) تصور-
 لارنی اولده گی روشچه وشول ترتیبده
 یگارنا الامز. مون علم روحده «نیکسه
 توشرو» یا «تخطر» دیلر. شول ئونکه
 نده گی حادثه لرنی نیکسه توشرو «قوه»
 سن «خاطر» دیلور.

خاطر قوه سی تورلی کشیده تور ایچه
 بولا.
 خاطر ناک کوچلی هم ضعیف بولو-
 وینه دقتنک و اهمیت بیرونک زور قانتاشی

بار، کشی نرسه که اهمیت بیرسه شول
 نرسه نی ئیسنده توتوی هم تیز نیکسه
 نه توشرو استعدادی کوچلی بولا. شون
 لمقدان متخصص آدمه ر ئوزلری نخص
 ئیتکه ن مسئله لرنی ئوزاق خاطرلرنده
 صافلاچان هم آلارنی تیز نیکسه توشرو
 چن بولالار. توشبو اساسغه بناء بالالار-
 ناک خاطرلرنده ئوزاق صافلانوی مط
 لموب بولغان نرسه لر نه نیککه دقتلر
 جلب ئیتو، آلردان اهمیت ببرد رگه طرش.
 تبوش بولا. علم روحده خاطرنی «مخا
 نیک خاطر» و «مخاطمه لی خاطر» اسمله
 رنده نیکگی بوللر برنجیمی نرسه
 لرنی یا که واقعه لرنی بر برسینه توشنا
 ولاری یا نیکسه نور شیکلمه ری سببلی
 نیکسه توشرو. مثلا؛ عرب لمن بله که
 کشیلر ناک عربچه دعالارنی و معناسن اگلا
 میچه چیت تله گی شعرلرنی و باشقا
 لارنی دلاولاری شول میخانیک خاطر
 جمله سندن بولالار.

ئورنه ویدلی تورغان نرسه نی
 آکلاب محاکمه ئیتور صو گنده نیکسه
 قالدرو «مخاطمه لی خاطر» بولا. میخانیک
 خاطر یهش وقتده کوچلیرک بولا. بالالار
 ئوزور شعرلرنی هیچ معناسن آکلامچه
 یاخشی ئیتدروب ئوقیلار. تورلی ندر-
 سه لرنی یگللک بلدن یسادفا آلار. اما
 زور ایغاچ ئوقلغان اثر ناک معناسی یاخشی
 راق بلنسه ده و کوبره ک نرسه اگلا سانه
 حرفیا خاطرده قالدرو بیک چیتن بولا.

گە، يادغا، آندورغا تەلەنگەن نەرسەنى تىكرار قىلوور. عەمۇما ئونكىن دەرسلەرنى تىكرار قىلو تەربىيە نۇقتە تىزىمىدە ئىشلىتىش ئۈچۈن بولسا، لېكىن تىكرار تۇتاشقان بولمىچە ۋە ۋاقىت ئىشلەنمەس، تىكرار تىزىمىدە ئىشلىتىش ئۈچۈن بولسا، قىلغۇن نەرسە تەلەنگەن نۇقتە تىزىمىدە ئىشلىتىش ئۈچۈن بولسا.

ئۇنىۋېرسال قارىشى ئىككىنچى- ى چارە: كۆڭلىگە، ئىشلىتىش نەرسەنى بىر يولى كۆپ يادلايمىچە، ئاز ئىشلىتىش يادلايدۇ، چۈنكى بۆلۈپ- بۆلۈپ كۆڭلىگە تەلەنگەن نەرسە كۆپ تىزىملىرىغا باغلىغان بولمىغاندا، تىزىملىرى ئىشلىتىش باغلىنىش قانۇنىيەت بىلەن ئىشلىتىش ئۈچۈن بولسا، ئۇنىۋېرسال قارىشى بىر چارە دىئالوگ، قانۇن بىلەن يادلايدۇ. قانداقلا بولمىسۇن، ئىشلىتىش ئۈچۈن بولسا، ئۇنىۋېرسال قارىشى بىر چارە دىئالوگ، قانۇن بىلەن يادلايدۇ. ئىشلىتىش ئۈچۈن بولسا، ئۇنىۋېرسال قارىشى بىر چارە دىئالوگ، قانۇن بىلەن يادلايدۇ. ئىشلىتىش ئۈچۈن بولسا، ئۇنىۋېرسال قارىشى بىر چارە دىئالوگ، قانۇن بىلەن يادلايدۇ.

۱۴

خىيال ۋە خىيال قىلو (تەخىل).

ئىككىنچى دەرىجىدە، ئىشلىتىش ئۈچۈن بولسا، ئۇنىۋېرسال قارىشى بىر چارە دىئالوگ، قانۇن بىلەن يادلايدۇ. ئىشلىتىش ئۈچۈن بولسا، ئۇنىۋېرسال قارىشى بىر چارە دىئالوگ، قانۇن بىلەن يادلايدۇ. ئىشلىتىش ئۈچۈن بولسا، ئۇنىۋېرسال قارىشى بىر چارە دىئالوگ، قانۇن بىلەن يادلايدۇ.

مەككە لى خۇن ئىسە بىلەن بىرلىكتە ئىشلىتىش ئۈچۈن بولسا، ئۇنىۋېرسال قارىشى بىر چارە دىئالوگ، قانۇن بىلەن يادلايدۇ. ئىشلىتىش ئۈچۈن بولسا، ئۇنىۋېرسال قارىشى بىر چارە دىئالوگ، قانۇن بىلەن يادلايدۇ.

ئۇنىۋېرسال قارىشى بىر چارە دىئالوگ، قانۇن بىلەن يادلايدۇ. ئىشلىتىش ئۈچۈن بولسا، ئۇنىۋېرسال قارىشى بىر چارە دىئالوگ، قانۇن بىلەن يادلايدۇ. ئىشلىتىش ئۈچۈن بولسا، ئۇنىۋېرسال قارىشى بىر چارە دىئالوگ، قانۇن بىلەن يادلايدۇ.

دەرىجىسى ئىككىنچى دەرىجىدە، ئىشلىتىش ئۈچۈن بولسا، ئۇنىۋېرسال قارىشى بىر چارە دىئالوگ، قانۇن بىلەن يادلايدۇ. ئىشلىتىش ئۈچۈن بولسا، ئۇنىۋېرسال قارىشى بىر چارە دىئالوگ، قانۇن بىلەن يادلايدۇ. ئىشلىتىش ئۈچۈن بولسا، ئۇنىۋېرسال قارىشى بىر چارە دىئالوگ، قانۇن بىلەن يادلايدۇ.

ئۇنىۋېرسال قارىشى بىر چارە دىئالوگ، قانۇن بىلەن يادلايدۇ.

بىر دەرىجىدە، ئىشلىتىش ئۈچۈن بولسا، ئۇنىۋېرسال قارىشى بىر چارە دىئالوگ، قانۇن بىلەن يادلايدۇ. ئىشلىتىش ئۈچۈن بولسا، ئۇنىۋېرسال قارىشى بىر چارە دىئالوگ، قانۇن بىلەن يادلايدۇ.

تخيل نىڭ حياتنى صافلاۋ ئۈچۈن،
اخلاق ئۈچۈندە ھەھمىتى بار، چۈنكى كىشى
تخيل ياردىمى بىلەن ئۆزىنىڭ حياتىنى سالا-
متلىكىنىە ضررلى نەرسەلەردىن صافلانا آلا-
شۇلا يوق. اخلاقسىز لىقنىڭ يامان نەتىجەلەر بىن
تخيل قىلو كىشىنى كۆر كەم اخلاق غا سوق-
قىلا.

يەشلەردە تخيل.

بالالار حقيقى دۇنيا بىلەن بىك از
طانش بولغانلىقدان، خيال بىلەن حقيقىت
آراسىن آيرا آلمانلىقلاندان آلارنىڭ خيال
للارى بىك باى و ئوتكىن بولا. بالالار ھەر
تورلى خيالى حكايەتلەرگە ئوشانالار. حك-
يەتلەردەگى حيوانلارنىڭ سويلەشۈۋى ۋە
تورلى بالىغىلەر بارسىمىدە آلار قاشىندا
حقيقىت بولۇپ طويلا آلار نىندى بولسا
حكايەتلەرنى بىك دقت و لذت بىلەن طىكىپ
لار، حكايەتلەردەگى خيالى قىسەلەر، واقىقە
لار آلارنىڭ خاطرلەرنىڭ يوغالسالاردا كىن
اساس ئىتوب آلانغان مقصد بىر نائىب-
سىز گنە يوققە چقىمى بىلكە بالانىڭ روحن
دا آز مو كۆبۈمۇ اثرىن قالدۇرا. شۇنىڭ
ئۈچۈن ئانا ئالار ۋە تىرىشچىلەر بالالارغا
حكايەت سويلەگەندە مۇنى بىك اعتبار
ئىتەرگە، بالالارغا كۆر كەم خلىق و پەھلىق
ئوراقىن صالوراق حكايەتلەر سويلەمىگە
تىۋشلى، قورقنچلى حكايەتلەر بالالار ئو-
چۈن بىك ضررلى بالالارنىڭ غىبىلارى
تىز اثرلەنۈچەن، طبىقەلارنى بىك سىز-
كچ بولغانغا صە انسانى، ئورماندا يەش-

بزدەگى خيال قۇەسى حقيقىتكە موافق
بولماغان تورلى تصورلارنى ئويشۇر-
سادا، لىكن ئول بىزنىڭ روحنىدا بىر وقتا
دا حاصل بولماغان، يوق تصورلارنى طودرا
المى، بىلكە ئول بو طوغىرىدا بىز دەگى
ئىسكە توشرو (تخطر) قانۇندىن فايدىدا
لانوب ئلكدەگى تصورلاردان ئويشۇر-
روب ياڭا بىر خيالى تصور ياساشى آلا
خيال قىلو (تخيل) اختيارلى و اختيار
سىزغا بولنە؛ ئەگەر خيال قۇەسى كىشىنىڭ
فكرىنىە و عقلىنىە غلبە قىلۇپ خيالى
تصورلارنىڭ اختيارىدىن باشقا بىرسى
آرتىدىن بىرسى آغوب كىلۇپ طورسا-
لار بو «اختيارسىز تخيل» بىولا. اما تخيل
بىر مقصدكە معلوم بىر غايە امل كە موافق
روشچە كىشىنىڭ ئوز اختيارى بىلەن ئىشلە-
نسى مۇنى «اختيارلى تخيل» دىپ آتالا.
اختيارلى تخيلنىڭ روحنى طومۇر مشدا
ھىمىتى بىك زور. بونۇع تخيل نىڭ صنایع
نفىسە و تارىخ كىلەردە ھىمىتى بولغان
بىك بولارغا باشقا فنلەردە ياقلا تور-
غان تىرىشچىلەر و فنى اختراكلار ئۈچۈن بىك
مهم. مثلاً ھىمىت فنى بىلەن شىغللەنۈچى
عالم يولدىن و سيارلارنى مەنوب قاراماسا-
دا آلارنى كۆرگەن تۇشلى ئىتوب تصور
و تخيل ئىتەرگە مەجبۇر، شۇنىڭ ئۈچۈن
بعض علم روحنى عالماسى سيارلەر آرا-
سىندا «جاد بىت»، قانۇن كىشى ئىتكەن
نىتون بىلەن شاعر شىكسپىرنىڭ قايسى
ارتغراق خيالغا مال ك بولغانلىقى بىلگى
لەر چىتىن دىگەنلەر.

چى وافادە قىلۋىچىلار؛ «سوزلەر» ياكە «اسملەر» در.

بىز تورلى نەرسەلەر حقنىدىن قىدر ئوب محاكەمە ئېتىسەك نى قدرلى آلارنىڭ تورلى حالت واقىئەلەرى طوغروسىندا فېكر يورتسەك شول قىدر ئول سوزلەرنىڭ معنالىرى بىر معلوم قالبقا قويۋولا. وآلارنىڭ معنالەرى بىر معلوم تصور ياكە نەرسەگە اسم بولوب كېتوب باشقا نەرسەلەردەن آيرىلالار. شول روشچە، سوزلەر بىر گروە نەرسەلەرنىڭ صفت وحالئلەرىدىن بىلدەرە طورغان علامت بولوب كېتەلەر كە، ئول سوزلەرنىڭ معنالەرى «مفهوم»، دېيىب آنالا، مفهومنى ئوشبو روشچە آڭلاتورغە مېمكن:

بىر صفندان بولغان نەرسەلەرنى چاغشدرساق ھەمسندە ئورتاق بولغان صفتلار ھەم بىرەم بىرەندە گنە تابلا تور. غان صفتلار كورەمىز، مثلاً: آغاچ حقندە ئويلاساق ھەم آغاچلارغا ئورتاق صفتلار: ئوزەك، طامىر، وبعض آغاچلاردا غناطابلاتورغان صفتلار؛ يانراقلارنىڭ روشى قايقلارنىڭ تۇسى كېك سوگرە بىز آبرەم تصورلارمىز نى مىدرجەلەرى آراسىنداغى مناسېتكە قاراب بىرگە جىماقچى بولساق دۆتمىزنى آلارنىڭ ئورتاق صفتلارىنە غنايونەلەرمىز. آيرىم صفتلارنى چىنكە تاشلىمىز شونىڭ نىجەسندە بىر نىچە نەرسەلەردىن آلانغان تصورلارمىزدان بىر مفهوم. مثلاً بو مىئالدا آغاچ مفهومى طووا، شولوق يول بىلەن

نىگن پەرىلەر كېك قورقنچلى حكايەتلەر سوبلەنسە آلارنىڭ ەمرى بو بىنچا قورقا ئىلقلارىنا سېب بولووى مېمكن.

تخېلنىڭ ئېكىنچى تورلىسى بولغان «اختيارسىز تخېل» ھەر كىم ئۇچۇن ضررلى، موندان يەشلەرنى مېمكن قىدر صاقلار غا طر شورغا كېرەك.

كىشىنى اختيارسىز تخېل باصوغا نورلى سېبىلەر بار. لېكىن مونىڭ مەھرەك سېبىلەردىن بىرسى كىشىنىڭ غايە ئاملى ونوتقان بىر ئىشى بولماودىر، شونىڭ ئوچون بالالارنى ئىشسىز بويقىدروب توتەسقا آلارنى ئىشەن و داب دائىرسىندە گى او. بىلاردان طىماسقا كېرەك.

۱۵

ئوى ھەم ئويلاو (فېكر و تېفېكر).

بىزنىڭ روھى طورمىشىمىزدە تىخىر ونخېل حادثەلەرىنە باشقا خاطر مىزدە صاقلانغان وخارجى نائىير اتىنان آلانغان تصورلارنى بىر بىرسىنە قوشوب ئويلاو (تېفېكر) حادثەسىدە بار بو حادثە ھەر وقتدە محاكەمە بىلەن بىرگە بولا. تېفېكر يەنى ئويلاو عقل و فېكر قوھسى بىلەن ئىشەنە تېفېكرنى ياخشى آڭلاو ئوچون آنىڭ كېسەكلەرى بولغان مفهوم قىزىھ استىنتاج (قىياس منطقى) لارنى بلورگە كېرەك بولا.

مفھوم بىر ضنىق و بىر تور كوم نەر. سەلەرنىڭ ھەممەسنى شامل بولغان ذھن. دەگى صورەتلەرگە «مفھوم» دېلەر. ذھنەدەگى مفهوملەرنى تېبىر ئېتو.

تلى آپلغاچدا الوغلاردان ئىشتوب بلدى سوزلەر ياردەمى بلەن مشخص (كانكرينە نى) نەرسەلەرنى ئويلاۋدان مەردومغى نەرسەلەرنى ئويلاۋغا كۈچە، شول بول بلەن آزادا مەفوملەرنىڭ حاصل بولوۋى يىكلەپە.

بالالارنىڭ كۈگلىندە مەفوملەر كۈبە سەن، بولغانلارنى منتظم حالگە كېلسون ئوچون آلا رە مەفوملەر آراسىنداغى اوخشا شاقنى ھەم آيرمانى تابىروب كونكرىرو فايدا بېرە. ذھنە گى مەفومنىڭ كۈبىلگى ومنتظم لغى ئىسە فەكرنىڭ كېگە يۈۈپنە ونر قىسپنە ياردەم ئىتە.

قضية: ئە گەر بىزنىڭ رەھمەتدا بارى تصور و مەفوملەر گنە بولوب آلا رنى جېبو- چاغشدر و بولماسا، بىز دە ئوى و بلم بولماس ئىدى. روحى اشكەلىلگەزنىڭ راستلىقى و يالغشلىقغا مەنسەبىتى بولساغنا بىز دە بىلم بولورغا مەمكەن. اما راستلىقى و يالغشلىقغا مەنسەبىت بارى مەفوملەر آراسىندا بىرەلاقە ياصى آغانداغنا قوزغالورغا مەمكەن، يعنى بو مەسئەلە بىر نەرسە حقەندە حكەم ئىتسە. كەكەنە حاصل بولا آلا. مونا شول رەھوشچە ئىبكى مەفوم آراسىنداغى مەنسەبىتى كۈرسە تە تورغان، بىرسى بلەن ئىكەنچەسپىنە حكەم ئىتونى آڭلاتانورغان جەملەنى «قضية» دېلەر. استنتاج ياكە قىياس منطقى:

ئىبكى مەفومنى بىر گە قوشودان چاغشدرودان قضية تورغان ئىدى. مەفومە لەرنى قوشقان و چاغشدرغە ان شېكىللى

تورلى ئىشيلەرەن «كشى»، يعنى «انسان» مەفومى حاصل بولا.

مەفومنىڭ تصوردان آيرماسى تصور نەرسە دەن مەمەن بىر وقتدە آلتىغان عمومى و خصوصى صفتلارنىڭ ذھنە گى صورتى در.

بىز ھېچ بىر وقتدا تورندىقنى ياكە كشىنى ئوزمىز گە قايچاندا بولسا كۈرنىگەن صفتلارندىن باشقا عمومى صورتدە تصور ئىتە آلمىمىز. اما مەفوم مۇنىڭ خىلافتچە آنىڭ مەنرە جەسپنە نەرسەلەرنىڭ عمومى ھەم دائىمى صفتلارنى غنا كۈرلەر مۇئالا ط مەفومى بىتون آتغە ئورتاق بولغان عمومى صفتلاردان عبارت.

ئە گەر بىز آت مەفومەن حاصل ئىتەرگە تەسەكە اندان تورلى وقتلار دە حاصل بولغان ئورتاق صفتلارنى غنا آلامز دە قارا آت، آت كىبى خصوصى صفتلارنى طاش لمىمىز.

يەشلەردە مەفوم:

يەشلەردە تصور آقەرن ترقى ئىتكەن كەبەك آرادا مەفومدە بىك آقەرنلىق بىلەن حاصل بولا، بالادە مەفوم باشلانوسا دە تصور لارنىڭ مەكەلەشورى بىلى بلەن بولا. بالا ئىك ئىلك آبا آناسى، ئوزن قارا وچىسى تورغانلارنى و باشقا ياقنلارنى حقەندە تصور حاصل ئىتە. سوڭرا آقەرنلىق بىلەن شول تصور لارنى ئوزىنىڭ كۈگلىندە كشى حقەندەغى عمومى مەفومنى طودرا باشلى. بالادا مەفومنىڭ تۈز لوۋپنە سوز زور ياردەم ئىتە بالا

نتیجە چغارو، «مثلاً، ھەر بىر نەرسە جلیلقدان كىنگەيە،، تيمىر نەرسەدر،،» تيمىر دەجلیلدە قدان كىنگەيە،، موندى استىنتاجنى «تعلیل» (دیدوکسیه) دیلەر.

استىنتاج نىڭ قىسىملىرى بولغان استىقراۋ وتعلیل كىشىنىڭ ئويلاوندە غايەت اعمىتلى ئورن توتالار.

روحى حادثەلەر نىڭ نواعلەرنىڭ بولغان «بام» طوغرسىندا سويلەنگەن سوز لەرنىڭ خلاصەسى ئوشبوندىن عبارت بولا در: الحاصل كىشى سىز و اعضا لارى واسطە سى بلەن طشداغى نەرسەلەرنى سىزوب آلا رىققىدا تصورلار حاصل ئىتە.

تصورلاردان مفھوملەر و آلردان قضیە و استىنتاجلار ئويشدرىپ تورلى نەرسە لەر طوغرسىندا فېكر وە جا كىمەلەر يوریتە شولار نىڭ ياردەمى بلەن كىشىنىڭ بىلىمى و تېجربەسى آرتوب عقل قوھسى تىرقى ئىتە. عقل آرقاسىدا كىشى زور حقیقتارگە ئىرشە، دىن و اخلاق بابىدا عالی فېكرلەر حاصل ئىتە. تىرىبەدن ئوب مقصد كىشىنىڭ عقلن و باشقار روحى قوھلەرىن تىرقى ئىتە رودر.

بتمەدى.

كشانی ترجمانی.

فضیەلەرنىدە چاغشدرىغا مېكىن. مثلاً: بىر كىشى تەرزەدن قاراب مورجەدن تۇتۇن چغوب نوبەگە تابا تارالغانن كورەشوندن ئول ئونكەندە گى تېجربەسى بوينچا ياشا بىر قضیە چغارا «بو كون جىلمى در» دى بو كىشى ئوزىنىڭ ذھنندە قضیەلەرنى چاغشدروب شوندى محاكمە يورتكەن بولا، بو كون مورجەدەن چققان تۇتۇن نوبەگە تابا تارالا. جىلمى كوندە تۇتۇن مورجەدن چغوب توبەگە تالالا ئىدى. بوگون جىلمى در. يەنە بىر مىثال الیق: «ھەر بىر كىشى ئولچەك» «زىد كىشى» موندە بو ئىككى تۇرلى قضیەدن «زىدە ئولچەك» دىگەن ياكى قضیە چغا. ئوشبو روشچە ئىككى ياكە ئىككىدىن آرتق قضیەدن ضرورە ياشا بىر قضىد (نتیجە) چغارونى استىنتاج ياكە فېلس منطقى دیلەر.

استىنتاج مشهور ئىككى تورلى قىسىمگە بولتە:

(۱) خصوصى حادثەلەردن عمومى نتىجە چغارو، مثلاً، تيمىر جلیلقدان كىنگەيە،، آغاچ جلیلقدان كىنگەيە،، پىلالا جلیلقدان كىنگەيە. مونا شول قضیەلەردن «ھەر نەرسە جلیلقدان كىنگەيە،،» دىگەن نەتىجە، چغارالا موندى «استقراۋ» (ئىندوكسىه) دیلەر.

(۲) عمومى حادثەلەردن خىصرىسى

قازاقستاندا دین اوقتو اشی.

قازاقستانده ینه بر اولکان مسئله دین اوقتو مسئله سیدر بو حقده دین اوقتو مسئله سن ایکی دور گه بولب اولگی دور ایکنچی دور دیما کچی بولامن اولگی دور ایسکی حکومت دوری ایسکی حکومت دورنده قازاقستانده قازاق اشنده دین اوقتو رهوشی بوتورلی بولغان (۵ ربر اولده اول ایهسی کسی بر ملا اوستاب سول ملادان اول خالقى بالالارن اوقتو- تون ایدی معلمنڭ نیندی ایرکنه قارا- ماینچه بالالارن اوقتوب دورست یازارغا بلمهی واسلام دینن یخشی آگلاماینچه قالاتون ایدی. ایسکی حکومتده ترتیب ایلان اوقتو کرک دیب ایتدایتون ایدی سببی ایسکی حکومت قازاق خلق سی نڭ دینن تانب دین جولنده آغا بارون اوزنڭ بوزق نیه تنه، توتقن ادسنه موافیق دین و شریعت جولن جاقسی توسنباون تالا- یتوند کدن ایدی سول بوزق جاسدن آدسینڭ ضرارندن بتون قازاقستانده نادانلق حکم سوردی. اوقوسی یازا بلا- تون بوزگه بر نیچه گنه بولدی اسکی حکومت قازاقلردن آغان آلم چغاندی بر قازاق بالاسنڭ فایداسنه چومسادی سول جولمن کیڭ آس حکومتی دورینه کیلیدی. بو داورده قازاق خلای نڭ اوفو جاینده نی ترده بولغانی معلوم یسارپ اوتورودی حاجات کورمهی من. لکن کیڭ اس حکومتی دین اوقتو اوچون منسادای

شرطلر قویدی برنچی باسقچاش مکتبن بترگان یاکی ۱۴ چاسده بولغان بالالار غه مسجلرده دین اوقتولسون دیبرخصت قلدی.

برنچی باسقچ اش مکتبن بترگان بالالار الیمده یازو تانوغان دنباوی کرک قدرلی علم حاصل قیلغان بولادر. ایندی بالالارنڭ اساسینه لازم اوزینڭ عزیز بالا لارنی چن مسلمان ایتوب قالدر اوچون یخشی معلمدن اوقتوب دینن یخشی آغا رتو سول سبیدن توباندگی نصیحتلرنی آیتما کچی بولامن.

اوچنچی سان اسلام مجله سنده پیغمبر مز محمد صلی الله علیه وسلم نڭ مسجد تورعزب اولکن وکشی لر گه دین اوبره تکان مبارک جولن بیانداب ایتم بزنڭ قازاق خلای ده سول پیغمبر صلی الله علیه وسلم نڭ جولن اوزدرینه اورندک ایتوب هر اولده نی روشه بولسه ده دین اوقتلر لقی بر مبارک مسجلدر تورعزب بالالار گدی هر اول کورنگان ملادن اوفونو دوری بتکاسن بلب دینیه نظارنڭ کور- ساتکان تر تباری راوشده اوقتو کوز تیسدی اوزی دینن یخشی بلمگان معلم بالالار غه اذقی دینن بلدره المایتونی هر کمگه معلوم سول سبیلی بر گب اتفاق برلان یخشی معلم آلب هر محله بالالارن ارفتوغه اجتهاد ایتسونار، کیله چک بو

ايتوب اوزلار كىزنىڭ عزيز بوندار كىزى
مسلمانچلىق چولنده قالدىرو اتانانڭ بورچى
ولازم ايدىكى بىلىنكلار اللہ تەلى هر بر
مسلمانلرغە اوزلرىنىڭ عزيز بالالارنى
دىن اسلامنى تانتىرب چن مسلمانچاق
چولن بىلىرتىب قالدىرتونى نصيب وميسر
قىلغان ايدى.

قازاق قاضىسى: مەدى معقولى،

وندار كىز اسلام دىنن پىخشى تانب چن
مسلمان شلىق چولن بلب قالسونلر ايدى.
دىن اوقتونانڭ نى توردە اوقتو كىز كىزى
حفدە دىننە نظارتى بر نظام نامە باصترىب
ناراتدى محتسبلر گە بىبار لىدى سول
نظام نامەنى هر مەلەدە دىن اوقتو اوچون
اشلغان جامع مەكتەبىنە آلدىرب سول نظام
نامە گە موافىق اوقتوتارلىق معلم صابىلاب
دېنە نظارتىدىن بىكتىرب آلگىز لار سولاي

قبىلە گامەز.

باروچى). كەدە كم مىكافارشسە، آندىلار
نى سىكنا تابشرامن. چونكە سىن مرحمتلى
هم مغفرت ايتوچى سىك. اى اللہ! مېن
اوزىمنىڭ بالالارمىدان بعضىلارنى سىنىڭ
حرمتلو اويونۇ ياندى، اولەن هم اشلىقدان
يالانچاق چوقىر بويندى قالدىردىم. اى رېمىز!
بولارنى سىكنا عبادت اوچون قالدىردىم بر
نېچە كىشىلرنىڭ كوگىللىرىنى بولارغە مەيل
ايتدى. بولارنى هر تورلى بېمىشلىر بلەن
رزقلىندى. شايد سىكنا شكر ايتەرلر. «
دېمە كىز بو آيە كرىمەدە قرآن بز گە
بىلدىردى: ابراهيم پېغمبەر مەننىڭ بوكتلى
هم امنىتلو اورن بولوينى وپوتلارغە عباد
تىنىڭ بىرلويىنى اللەدن سورى. اوزىنە
ايدىر وچىلر ھدايت تابوب. قارشو كىلو-
چىلرنىڭ ھالىنى اللەغە تابشراغىنىنى
بىلدىرە.

مەننىڭ، اولەن و اشلىقدان يالانچاق
بر اورن بولوينى ذكر ايتە.

كعبەلله هم آنانڭ قىسقىچە تارىخى!
قرآن كرىمەدە، سورة ابراهيم عەمدە
۳۵ آيەدن باشلاناب توبەندەگى آيەلر يار:
استغىد باللە واذقال ابراهيم رب اجعل هذا
البلدا مئنا واجزىبىنى وبنى ان نعبد الاصنام.
ربنا انىن اضلن كثر امن الناس. فمن
تبعنى فانه منى ومن عصانى فانك عفور
رحيم. ربنا انى اسكنت من ذرىتى بواد-
غىردى زرع عند بيتك المحرم ربنا ليقيموا
الصلوة فاجعل افئدة من الناس تهوى اليهم
وارزقهم من الثمرات لعلهم يشكرونا.

خلاصەسى: «اى مەھمەد! سىن شول
وقتتى خاطر يىگە كىتەر! ابراهيم ايتدى:
اى اللہ! سىن بو بىلدىنى امىن قىل، مېنىم
اوزىمنى وبالالارمىنى پىر تالارغە عبادت ايتو
دىن بىراق قىل. اى اللہ! ھقىقتە بو پوتلار
بىك كىز كىشىلرنىڭ بولدىن آداشولارنى
سەبب بولدىلار. كەدە كم مىكنا ايدىرسە،
اول كىشى مېندەن (يەنى مېنىم بولمىدىن

صوگىرە قرآندە: ان اول بيت وضع للناس للذى ببكة مبارك وافي ه آيات بيات مقام ابراهيم ومن دخله كان آمنا. ولله على الناس حج البيت من استطاع اليه سبيلا. سورة خالصهسى: آدملىرىڭ عبادلىرى او- چون سالغان يورلىرىڭنىڭ ئاڭلىك بو- لغانى ھم مبارك بولغانى مەكەدە بولغانىدىر. بويىت اللەدا اللەنىڭ باراغىنە علامىلىرى بار. شو لايوق ابراهيم پيغمبىرىڭنىڭ اورنى بار. كەدە كم بويورتقا كرسە امان دە بولا. يول مەسارنى قوتى يېتىكەن ھەر كەمگە اللەنىڭ رىضالىنى استەب حج قىلماق فرىزدىر. دېگەن سوز بولا.

بو آيە كرىمەدن كەبە اللەنىڭ بىك ايسكى يولووى، بىرىكتىلى بولووى، اللەنىڭ باراغىنە آندا تورلو علامىلىرى ھم مقام ابراھىمنىڭ بولووى بىلنە.

شولا يوق بورن -- بورندان موندە كرىگەن بىرىشىنىڭ اماندە بولووى ذكر ايتلە. موندە بو قدر مبارك اورنى كىچى جىتىكەن آدملىرى باروب زىيارت ايتوتىوش ايكەن بىزگە بىلدىرىلەدر.

شولا يوق سورة الحج دە ۲۳ آيەدن باشلانب كەبە اللە حقندە بيانلار بار: ايتو له. «ان الذين كفروا ويعرولون عن سبيل الله والمسجد الحرام الذى جعلناه للناس سواء العاكف فيه والباد. ومن يرد فيه بالحاد بظلم نذقه من عذاب اليم. الى قوله تعالى وليطو فوا بالبيت العتيق.»

بو آيەلرنىڭ خالصهسى شول: «حقيقتدە

كافر بولغانلار، اللەنىڭ يولندان خلقىنى طىوچىلار ھەمدە مسجد حرامدان خلقىنى طىوچىلار، اول شوندى مسجد ابدى كە آندە ھەر كم بىر ابدى، تەلەبىدى بو- لسون، تەلەشونىدە توروچى بولسون، ابراھىم يوقدر. موندە شوندى اورنىدىن منع ايتو چىلەرگە اللەنىڭ عذابى بولاچقىر. كەدە كم بو اورونلار دە گىنا قىلسە، آڭلىك بىز عذاب اليمنى تاتوتىرىز. اى محمد! سېنى شول وقتىنى ايسىگە توشور! بىز ابراھىم اوچون كەبە اللەنىڭ اورنىدىن حاضرلەدك. مەكە بىزىر- سەنىدى شىرىك قىلماسىڭ، كەبە اللەنى (مېنىم يورتىمنى) زىيارت قىلوچىلار اوچون پاك قىلورساڭ! دەيدە ركوع، سجدە قىلوچىلارغە، عبادت بىلەن آندە اياق اوزىرەنو روچىلار اوچون مېنىم يورتىمنى پاكلاساڭ. اى ابراھىم! سېنى حج قىلماق بىلەن خلقىغە اعلان ايت خالقنى حج گە چاقورا. خالق او- رلىرىنىڭ، نىمەقتىلىرىنى كىرور اوچون كېلسو- نلەر معلوم كونلردە اللەنىڭ آلاغە بىرىگەن حيوانلار بىلەن اللەنىڭ اسمىنى ياد ايتوب قربان چالسونلار اوچون كېلسونلەر ھم بو قرباندىن امىدسىزلىك و فقيرلىك كىگەدو- چار بولغانلارغە يارىدىم ايتسونلەر اوچون، جەيەو ھم ھەر بىر تىرەن، يراق بوللاردان يابق دەوەلەرگە آتلانب سىڭا كېلورلر. مونىڭ سوڭىدە بىلچىراق و كرلەرنەن پاكلا نورلار. نىرلىرىنى وفا قىلورلر. بۇرغى يورت بولغان كەبە اللەنى زىيارت ايتەرلر» دېگەن سوزدر.

موندان سوڭده بايتاق حكملار ينى بيان ايتولگەن آيتلار ذكر ايتوله.

بو آيتە كرىمەدندە كعبە اللە نىڭ نەۋە- چون ھەم كىم طر فندان بنا ايتولدىكى كور يىنوب طوراً.

كعبە اللە نىڭ غايت ايسكى يورت بو- لووى، ھەمدە بتون عربستانغە بويون- بوروندان مركز بولووى آڭلاشالا.

قرآن كرىم نىڭ باشقە اورنلار ندادە كعبە اللە ھەم احكام حج ھەققىدە بايتاق بيانلار بار.

شونىڭ بىلەن بىرگە، حج قىلماق اسلا- نىڭ رىكلىرىدىن بىرى رىكنى در. كعبە اللە بتون چىرى يوزىندە بەشى طورغىن مسلمانلار نىڭ قىلەسى. معنوى يورەگى دىيورگە بارىدىر. بتون مسلمانلار، تەلەسە قايدەغىنە بارسە- لاردا، كعبە اللەغە قاراپ، كعبە اللەغە تابايوز لرىنى يونەلدروب اللەغە عبادت ايتەلر. دىمەك كعبە اللە بتون مسلمانلار نى معنوى باقدان چىيا، بىر مركز گە يونەلدەرە.

كعبە اللە يانېنە ھەر يىلدە بىر مرتبە بتون بىر كرىسەينە سىبىلوب ياشا گەن مسلمانلار نىڭ يتوشلىقلىرى چىيولب عبادت ايتەلر (بويىل خورت يوز ايللى مەك حاجى بولغان دىدىيلر) بو حال خورت محمدەم زما- نندان بىرلو دوام ايتوب كىلمە كەدەر.

منە شول سىبىلردىن بومبارك اورننىڭ قايدە ھەم نىندى اورن بولو ينى، شولا يوق فەسقىغىنە بولسەدە تارىخىنى بىلو ھەر بىر مسلمان اوچون بور چ سانالسا كىرەك

دىيوب بىلەن. موڭا قدر بىزم روسىدە گى توركى مطبوعا ئىزدە بو ھەققە يازغان سىيا- حت نامەلر، حج نامەلر بولسەدە، كعبە اللە نىڭ تارىخىنى يازغان اثر كورمەدم.

شوڭار كور دەدە اسلام عالمى ھەققىدە تىكىشروب يازوچىلاردىن بىرى نىچاسىمىننىڭ اثر لرىدىن فايدالانوب مېن بو مېبارەك اور- ننىڭ ھالىنى ھەجئە اوچوچىلارغە بىلدروب اورونى اورنىمە بىر بور چ سانام. كعبە اللە نىڭ اورنى:

كعبە اللە مەكە شەھرىدە «مەكە عرب- ىستان قەدەسە سەئدە قەزىل دىكىگىز دىن يەمەش چاقىرم مسافەدە ۲۳ نچى عرض شىمالىدە طاولوق آراسىدە بىر قوملەدە صالحەمەش كىچىك بىر شەھردىر. شەھرنىڭ بويى اوچ يارم چاقىرم ايكى بىر يارم چاقىرم قەدردىر. سىكىسەن مەكەب خاقى بار. التى - بىدى مەدە- سەسى حرم شرىف كە باشقە ۶۷ قەدەر مەسجىد بار. ايكى زور كىتبخانە، بىر رەشى مەنتەزم مەكتەب، قەزىلاب ايتىدائى مەكتەبى بار.

خلقى، مەدنىيەت باغىندان بوغارى توگىلەر. بو شەھرنىڭ نەبەرە ياقلارى طاولوق دان عبادت مەكەنىڭ اورتابىر بىر نەدە قالقو راق قەزىل قوملوق بىرى كعبە اللە نىڭ اورنى بو اورن لك لكىدن خرمەتلى اورن سانالا ايدى. سەنت ايسەندەگى اغاچلار بىلەن چورنالغان ايدى. مەكەنىڭ شەھرى بو- لوب كىتووى بېشىنچى عصر مىلادى نىڭ اورنلار نەدە بولدى. رسول كرىمنىڭ بابا-

ایسه‌ده بو اورن نیچه مکه‌له‌رچه یل‌لردان
بیرای مقدس اورن ایدی. خصوصاً: کعبه
الله‌نک بنا ایتولگهن اورنی قالقوراق‌فزل
قوملق بولغان اورنی بورن - بورندان
مقدس اورن سانالا ایدی. مکه طرفلار-
نده‌غی طاولار اوله‌نسز، یالانغاج قارا ط-
شلقلردان عبارت، بولارنک بیولسکی نور
لیچه: ایکی یوزدن، بیش یوز آدمغه‌نر
در. منه شوندی بر چورقور اچنده‌گی کچکنه
مکه شهرنده بز مسلمانلارنک قبله‌گاهی
بولغان کعبه‌الله بنا ایتلمشدر.

کعبه‌الله.

کعبه‌الله، موکا بیت الله دینده اسم
بیرله‌ر. دور تکل شکلده بولغانغه کوره
«کعبه» دیگهنلر. بو مبارک بنا فات - فان
تیزه‌تلیگهن بولسه‌ده، حضرت ابراهیم
پیغمبر طرفندان بنا ایتلووی معلوم. قرآن
بیانینه کوره ابراهیم پیغمبر، اوغلی اسم
عیل علیه‌السلام ایله بر لیکده بنا ایتدیلر.
شوگا کوره‌ده کعبه‌الله مشهور بابلر و اثریلر
دورنده بار ایدی. مونک بیک ایسکی اثر
بولووی معلوم. کعبه‌الله بورن - بورندان
قریش عربلری تربیه‌سند بولوب بیلدی
شولای بولسه‌ده سیاسی هم اقتصادی منفعت
بر بولغان تورلی عرب قبیلهلرینک اور-
تاق بر عبادت حانه‌سی ایدی، موکا دلیل:
کعبه‌الله‌نک اچنده مکه فتح ایتولگهن
وه‌قتده هم آنان الک هر بر قبیله‌نک بو
طلری، معبودلری بولودر. حتی عربسنا
نده سانلری آز بولغان خر یستیانلرنکده

لرندان قسی بن کلاب طرفندان بنا ایتو
لدکینی مشهور اسلام دینی مؤرخ ابن
اسحاق - حضرتلری بیان ایتددر. عربلر
کعبه‌الله تیره‌سند ه‌گی آغاچلرنی گیسهرگه
قورق طور غانده، قسی اوزی بالتاسینی
آلوب کیسه باشلاغان و آکا باشقلر ایروب
شول اورنغه شهر صالا باشلاغانلر. شهر
دیگه‌چده بزده گنی کبک طاش بولاتلار، طاش
کر بیوستلار، زور - زور اوراملاردا،
زور یورتلار، قلله‌لر یاسالدقینی آکلا-
رعه یارامی، اول زمانده‌غی سادهلک فقیرلک
همده اول طرفنده‌غی قاینارقلار، قوملق
طاشلق، طاولقدان عبار بیرده طور وچی
بر خلقدان آتی کدته‌رگده یارامی، مکه
شهری باشده کعبه‌الله تیره‌سینه یاصالغان
بالچق اوله‌ر، واقغه‌نه ساده بنا لردن عبارت
بولوونده بره‌وده شیک قیلماسه کیره‌ک. بو
کونده ایندی بو شهر بایتاغوق ماتور،
بای، زور بر شهر توسینی آغاز. عر-
یستاننک بیک حرمتلی بر مرکزی سانالا.
مکه‌نک اورنی بیک جایسز، بیک
بیوک طاوولار بلهن چورنالغان، طارغه‌بر
چوقر بویی اچنده‌در. چوقر بویینک ایک
کیک دیگهن اورنلاری چاقرم یارمدان آر
تمی. یوز صا این قدر طار اورنلاریده
بار، شوگا کوره‌ده چوقرنک بوغاری‌طر-
فلارنده قانی یغمورلار بولسه مکه‌شهرینی
صو باصوب، کوب قضالارغه اوچریلار.
کعبه‌الله نیچه مرتبه‌ار صو باصودان بیهر-
لدی. (آنی مین کیله‌چه‌کده ایترمن) نه

مینت لاری اورنن توتقان دار الندیوه اور-
ندیغی مقام حنفی ده بو طرفندادر.

عبدالله بن زبیر زمانه سندان قالغان
عادت بوینچه کعبه الله‌نک اچنده قندیلار
بو کونده ده یاندر یالار.

حجر اسود: کولدن توشکن سماوی
بر طاشدر. توسی: قزغلت قاره، حضرت
ابراهیم عه‌م بو طاشنی ابو قبیس طاو-
ندنه (جبل ابی قبیس) کعبه الله‌نک بو
کونده‌گی بر دیوارینه برکتدی.

مقصودی: طواف ایتوچیلرگه باشلاب
کیتنه طورغان بر بیلگؤ ای-توب قویو
ایدی.

بو طاش. بورندا کوه یگه اوخشاغان
شکلده ایدی ۱۹ - ۱۸ سانتیمتره اوز-

نلغنده ایدی. لکن تورلی وقتلرده‌غی
صو طاشولاری هم اوت قضالاری بلمن
بو طاش واتلغان اون ایکی کیسه کده‌ن
عبارت. بو کیسه کلهرنی برگه یابشدر-

یلب، او یوشدر یلب قویولغان. ایسکی
زمانده جرهمی لدر بلهن خزاعه قبیلهلری
آراسنده بولغان بر صوغشده کعبه الله‌نی
خزاعی لر آغانده بو طاشنی جرهم قبیله
لری یه شرگه نلهر ایدی. خزاعه قبیلهلری
طابوب، تکرار اورنینه قویدی‌لار. رسول
الله‌دن صوگ عناسیلار دورنده مقتدر بالله

زماننده قرامیطه قبیله سینک باشلغی ابو
طاهر دیگن ذات مکهنی صوغشب آغاچ
حجر اسودنی اورنندن قویتارب کوفه مسجد
ینه قویدردی. موند یگرمی یلار قدر

معبودی صانالغان حضرت عیسی‌هم و آناسی
بریمک رسملری بار ایدی، بارلق صملر
وچ یوزده آلتمش قدر ایدی. بوتون عر-
بلر فاشنده ایگ حرمتلو مقدس صانالغان
ترسه حجر اسود ایدی. کعبه الله بو کونده
بنون مسلماننک قبله‌سی. ایگ حرمتلی بر
اورنلار بدر بو کونده‌گی کعبه الله مکهنک
اورناسنده بولغان حرم شریفی مسجدی‌نک
نفق اورتاسنده تور. کعبه الله: بر
برسینه اولچه وده بر آز باشقه بولغان دورت
دیوارلی بنا. بو دیوارلارنک حجر اسود
قویولغانینه (رکن شرقی، یا خودرکن حجر
اسود) دیوب یوریتلهر بو رکن آزغنه
شمالگه مائل شرق یاغنده ایکنچیسنه: رکن
عراقی (شمال یاغی آزغنه غربگه مائل)
اچنچیسنه: رکن شامی بورکن جنوبگه
مائل غربده‌در. دورتنچیسینه رکن یمنی
دبلر. بویولگی مکده‌گی معروف آرشین
بلهن ۲۷ ذراع (آرشین) اوزنلغی رکن
شرقیده‌ن. رکن عراقی‌غه قدر ۳۱ آرشین
(اوتزبر) رکن شامیدن رکن یمنی‌گه
قدر ۳۳ آرشین (اوتز ایکی) کیلک‌لگی
رکن حجر اسوددن رکن یمنی‌گه قدر ۲۰
آرشین (یگرمی) رکن شامی دان رکن
یمنی‌گه قدر ۲۲ آرشین (یگرمی ایکی)
دیوارلاری ایکی آرشین قالنلغندادر.

زرم قویوسی: رکن حجر اسود
طرفنده حجر اسماعیل بلهن، آلتون اولاق
بولغان رکن عراقی بلهن رکن شامی-طر-
قندادر. بورنغی عربلرنک کچکنه پارلا-

آیاق ازی بار ایمش دیوب سویلمله.
 زمزم قویوسی: کعبة اللہ نك قویاش
 چغش یاغنده یگرمی بر آرشن قدر کعبه
 اللہ دن یر اقلقده مشهور بر قویودر.
 قویونك تیره نلگی آلتمش توغزار.
 شین، کیک گگی دورت آرشین قدر.
 بو قویونك صووی بیک کوب بولغ
 نغه کوره زمزم دیگه نلر.

قویو ابراهیم پیغمبر خانونی حاجر
 واوغلی اسماعیل پیغمبر طرفندان کشتی
 ایتلگن یاخودقان یلغان، دیلمره بعضلر نك
 روایه لرینه کوره جرهمیلر طرفندان قاز
 یلغان. عبدالمطلب طرفندان یاگار تلمش
 در. زمزم قویوسندان صوغار و وظیفه سی
 عبدالمطلب نك اوغلی عباسده ایدی. مکه
 فتح ایتولگه چده آلا قولنده قالدی.

زمزم قویوسی نك صووی جاهلیت
 زماناسنده مقدس بولغان کیک، بو کونده
 بیر یوزی مسلمانلارینه حرمتلو صوبو-
 لب تانلماقددر. حطیم (حجر) کعبه اللہ
 نك شمال طرفندا رکن عراقی بلهن رکن
 شامی آراسنده، آلتون اولاق آستنده بر
 اورندر. بو بوکلکی ایکی آرشین قدر
 دیوار بلهن ایلمگن یهیه رهوشنده توگه
 ره کدر. بر روایه که کوره حطیم شول دیوار
 بلهن کعبه اللہ آراسنده غی اچقلقغه حجر
 اسماعیل، حجر کعبه هم خطیر دیلمر. حاجر
 بلهن اسماعیل نك قبرلری شونده دیکن
 روایه لارده بار. حطیم بورنده کعبه اللہ نك
 اچنده ایدی. کعبه اللہ نك قریش لهر نوز

توردی. سوگره مطبع بالله زمانه سنده ابو
 طاهرلار قولندان آلب، اور نینه قویدرلدی.
 حجر اسود کوفده طورغانده حاجیلر حجر
 اسود نك اور نینی استیلام ایته طورغان-
 نلار ایدی. بو طاش جبل ابی قبیس نك
 ایك یوغاری باشنده بولغان مسجد نك محرا
 بینه فارسو بولغان بر حجرده توفان زما
 نه سنده صاقلانمش دیوب روایه ایتلر.
 شول مناسبت بلهن بو اور ننی ده حاجیلر
 بو کونده زیارت ایتلر. بو طوادا بورن
 زمانده حجر اسود صاقلانغانغه کوره عربلر
 آراسنده «امین» دیوب یورتله ایدی.
 اوستنه قهبنأ ایتوچی بر تیمر چینک کنیه
 سی بلهن «ابوقبیس» دیوب اسم بیر گه
 نلر. (بو سوز قاموس ده بار.)

مقام ابراهیم: قرآندا ذکر ایتوله
 طورغان مقام ابراهیم اوز نلغی ایکی آرشین
 یارم، قالنلغی آرشین اوچ چیرک زور
 لغنده غی بر طاش. حضرت ابراهیم حاجر
 بلهن اسماعیل نك زیارت اوچون کیلگه نده
 دوه سندن شوشی طاشقه باصوب توشه
 ایدی.

شولایوق کعبه اللہ نك بنا ایتکهنده
 بو طاشقه باصوب بنا ایتکهنگه کوره، بو
 طاشنی مقام ابراهیم دیوب ایتلگن.
 بو طاش کعبه اللہ نك حجر اسود قو-
 یلغان یاغنده، مخصوص اورنده صاقلانه.
 تیمر صاندقغه صالغان، اوستینی
 قیمتلی قماچ اورتو بلهن اور تلمش در.
 طاش نك اوستنده ابراهیم غم نك

تەكەن ۋەتدە پۇللارنى يەتمەدەككەن كەبە-
لەننىڭ تۇش ياغنىدە قالدىرلغان. عبدۇللاھ
بىن زەببىر بىر ۋەتتە بو اورنىنى كەبەلەننىڭ
چېنە كىرىپ بىنا ايتىدە سەدە، مەشھۇر حەجج
ئىقىمى بۇرۇنقى ھالىدە قايتارغان. بۇ كۈندە دە
ھېچمەن تۇش ياقدا تۇرا.

بو اورن - بۇرۇنقى غەربلەرنىڭ خۇر
ئىلەر آلدندەن جىۋىلشۇب ئاندا ايتە، غەب
بىر شە تۇرغان اورنلارنى بولغان. بۇ كۈ
ئىدە دەتتا قەبۇل بولما تۇرغان اورن سانالغا
كۈرە ھاجبىلار بو اورنغە تۇغۇزلاشۇب، تۇ
لۇب تۇرالار بو سوزلەر قەۋس دادا بار)

كەبەلەننىڭ تۇن ياغنىدە المەخزەن اسمندە
مەرمەر تاشلىنىدىغان ياغلىغان بىر چوقۇر بار.
بۇسى ابراھىم غەمەننىڭ كەبەلەننى بىنا اوچۇن
بالچىق ئالغان اورنى دىۋىب مەشھۇر.
ابراھىم غەمەننىڭ تىمىر ياقدان كىلىگەن
ھەدىلەرنى ساقلاۋ اوچۇن ياغلىغان اوچ
آر شىمىن تىمىرەنلىگەندە گى بىر چوقۇرغە خەسقى
دىۋىب يۈرتەلەر. بو چوقۇردە ابراھىم
پىغەمبەردەن قالغان دىۋىب مەشھۇر.

كىلەسى بىر نۇمبەردە كەبەلەننىڭ
ئىككى قەۋەتتە تارىخى بارلىقى كىرەك
ھازىرگە سوزنى تۇقتاتامەن.
جەھاننىڭ بىر گىلەدىن

دەين نەرسە ۋە آتما احتىياجى اثبات.

آلارنىڭ آغاچلارنى كىسەر گە، مۇننىڭ ئۇچۇن
بالتا، پىچقى كىمى قوراللار ھاسىل ايتەر گە.
تېمىرلەرنى ياساۋ ئۇچۇن ئاننىڭ ماددەلەرنى
يېرىستىندەن چىقارۇپ تېمىر ھالىدە كېتىپ
رەك ايتىپ اشلەرگە قىيۇچى ۋە تېمىرچى
بۇلارغە تېمىش. سابان ۋە سۇقانى شۇل يوللار
بىلەن ھاسىل ايتۇنۇنى قۇرۇش ايتكەچ يېرىنى
سۇقلاۋ سۇ كىندە ئۇرۇقلارنى چەچەرگە، آشلىق
بۇلۇپ ئۇلىگەرگەچ ئانى اورۇرغە، مۇننىڭ
ئۇچۇن اوراق يا كە باشقە بۇرە ماشىنا
لازم بۇلۇپ بۇلارنى ھاسىل ايتەرگە دېمەك
ئۇرۇپ بىتكەچ ئۇيەرگە، تاشۇرغە، باسۇر
غە كىرەك، بۇلار ئۇچۇن باسۇ قۇرالى ۋە
سۇ ماشىنالارنى ھازىرلارغە، بۇلارنى
مىدانغە كېتىرۇ ئۇچۇن ماشىنالار ياسى

آدم بالاسى كۈرگەم تۈركلەك قىلودە
ئوز جىندە شىلەرى بىلەن بىرگە جەمەت
بۇلۇپ تۇرۇشقىدە، ايتكىچى تۇرۇلى ئەيتكەندە
مەننى تۇرۇشقىدە محتاج، بىر آدمگە تەبىئى
تۈر. يالغۇز - يالغۇز تۇرۇپ قۇرۇش ايتىلسە
ھېچ كەمگە ھەسەن مەبىشتە مەكەن بولمايلا-
چاقى. مۇنى اثبات ئۇچۇن آدمەننىڭ ئۇنىڭ
رۇزۇلارنىڭ ايتكىچى بىر كېسەگى بولغان
بىر سۇق ايتكە كىنى ئالىق: مۇنە بو بىر
زىيەت كەمكىنى كەمك ھالىدە كېتىرۇ
ۋە ئاننىڭ بىزگە رۇزۇ بۇلۇپ ئۇچۇن نە-
سەلەرگە محتاج بولامۇ؟ بىلىگىلى ايتكىچى
ئىل يېرىنى سۇرۇپ سۇقلاۋرغە، مۇننىڭ ئۇ
چۇن سابان ۋە سۇقا ھاسىل ايتەرگە، سابان
ۋە سۇقانىڭ ئوزلەرنى مىدانغە كېتىرۇ ئۇچۇن

تۇرغان زاۋۇد تۈزەرگە كىرەك. آندەن سۇك تگر مەنگە ايلتېپ تارترغە اۋن ياسا رغە، بو ايسە شول تگر مەنگە اوزن مېدا نغە كېتىپ تگر مەنچى بولونى نلىسى، اۋن بولغاچ آنى قانر ياساپ پىشر، بلرگە وموزىك ئۇچۇن پېچ حاصل ايتەرگە وپېچى بولرغە تېيىش بولا، مۇنە عادتدە اوشىراش وھنر لىردەن سۇكغىنە بىز اول بر كىسەك ا كەم نى ا كەك حالينە كېتۇر گەن بولامز، ديمەك بىز يالسىز غىنە دنيا دە كۇن كورونى اوبىلا ساق بر كىسەك ا كەمكىنى ا كەك حالينە كېترو ئۇچۇن سوقاچى، تيمرچى، بالتا اۋستاسى، زاۋۇد، اشچىسى تىگىر مەنچى، پېچى، ا كەك پىشروچى بوارغە كېرىك كە، بر ا دەمگە گىنە بولار ناڭ ھەر قاىوسن اشلەب بىترو مېسر بولما ياپاق، حالبو كە ا دەم كور كەم تر كلگىندە بر كىسەك ا كەك بلەنگىنە بولما يىنچە ھەر تۇرلى وقتىنە وھواسىنە مناسب اشاملق اچمىكلەر گە دە محتاج بولا، شونىڭ ئۇستىنە كېيىنر گە كىيىوم وتۇررغە ياسخىشى اورنلار لازم؛ الحاصل انسان كور كەم تر كلگىندە شول قدر كوب عمل، اسباب، آلت وصنائى گە محتاج بولا كە، مونى بر گىنە ا دەمگە مېدانغە كېترو ھېچ مەكەن بولما ياپاق، اما بر نىچە ا دەم جىيولب بر قىبلە وجمعىت بولب، يا كە اول وشە ھەر بولب اوتورسالار دە اوز قابىلىتلەرى نىسبىتىدە عمللەرنى تقسىم عمل قاعدەسى بلەن بولىشىب بر برىنە قارشى عمللەرنىڭ ئىمەرلەرن بېرىشىلەر

اول وقت ھەر كەمىڭ معيشتى كور كەم بولا ھەم جىكىلك بلەن مېدانغە كېلە شول سېببىلى انسان دنيا يوزىدە حس معيشتىدە طبيعىتى بلەن اجتماعى وھدىنى تۇرمىشقا محتاج ايكەن؛ شونىڭ ئۇچۇن اللە سېبحان و تعالى حضرتلەرى قران كرىم دە اوشبو حقدە: «يا ايها الناس انا خلقنا كم من ذكر و أنثى و جعلنا كم شعوبا و قبلا لى لتعارفوا ا ن اكر مكم عند الله ا نفا كم ا ن الله علم خبىر (سورة الحجرات آيت ۱۳)» يعنى: اى آدم بالالارى سزنى اير و خذ تىدەن ياراتلىق «سزنى بر بر بىگىز ابلە تانىشىب يار دەملەشو ئۇچۇن جماعت و قىبلە قىلىت، درىستلىك دە اللە تعالى ھەر نەرسە نى بىلگۈچى و ھەر نەرسە دەن خېردار، دى.

اجتماعى تۇرمىشنىڭ دوامى افرادى آراسىد، صلح و امانتىنىڭ دوامىنە، بوايسە ا دەملەر آراسىدە ظلمنىڭ بولما وىنە باغلبىر.

حالبو كە ا دەمگە ظلم طبيعى درجە سېندە؛ شونلىقدەن ظلمتى دفع ايتىپ صلح و امانتىنى ساقلا رغە زور احتىياج بار، صلح و امانتىنى ساقلا و باشقا حيوانلار ناڭ ظلمىدەن ساقلانۇدە كافى بولغان قۇرۇل بلەنگىنە مېدانغە كېلە آلما، چونكى اول ا دەمنىڭ ھەر قاىوسىدە بولغان عقل فوننى بلەن ياسالارغە مەكەن، بلەكە صلح و امانتىنى ساقلا و ئۇچۇن بر برىنە مناسب و معاملە لەرنىدە البته بېلىگلى چىك و خىدلەر، ايك

سۇڭ نىندى قانۇنلار عدل ۋە ھەر كىم قىبۇل
 ايتەرلىك بولسا؟ البتە ھەر كىمنىڭ خالىق
 ۋە مەسئۇلىتى بىلەن بىرلىككەن ۋە ھەر شىئىنىڭ ھىك
 مەن بولغان - ئىلمىم ھىكمىم بولغان اللە تەئالى
 ۋە قانۇن بىلەن تۇزىلغان قانۇنلار عدل
 بولسا، شۇنداق قانۇنلارنى غەيبنە ھەر كىم قىبۇل
 ايتە ھەم شۇنداق قانۇنلار غەيبنە قىيامەتكە قىر
 قالا. شۇنداق بولسا ئادەم بالاسى دىنيا بوزىدە
 آرا لارنىڭ ھەل ۋە مەسئۇلىتى، ئىنچىق ۋە راحەتلىك
 بىلەن تىرىكلىك قىلو ئۇچۇن اللە تەئالى ۋە
 قانۇن بىلەن بىرلىككەن قانۇنلار غەيبنە
 تۇرلى ئىلمىم ھىكمىم دىنەن مۇھىم مۇھىم بولسا
 چۈنكى بىزنىڭ دىنەن مۇھىم مۇھىم ئادەملەرنىڭ
 دىنيا ۋە ئاخىرىت بىخەت ۋە سەئادەتلىرىنى سەبب
 بولغان احكام اللە تەئالىنىڭ ياكە قانۇنىنىڭ
 مۇھىم ۋە مۇھىم.

۱۹۲۴ يىلى دىكەبىر ۳، پىرىمە مۇھىم:
 كىرامەت اللە ئايدار قى.

چى تۇرلى ئىلمىم ھىكمىم قانۇن ۋە ھىكمىم
 كىرەككە، ئادەم بالاسى شۇ قانۇن ۋە
 كىملىرىدەن چىتىكە چىقىمىسۇن، اول قانۇن
 ۋە ھىكمىلەردە البتە عدل - ھەر كىم قانۇن
 قىبۇل ايتىلۇرلىك بولسۇن؛ زىررا بەزى ياكە
 كۆپچىلىك قانۇن غەيبنە قىبۇل ايتىلگەن
 قانۇنلار دوام ئىتە ئىلمىم ۋە مۇھىم بولسا
 بىر بۇزىلۇرغە تىپىش بولالار. مۇھىم مۇھىم
 ئانلاردا، (پ - زلامىنەتلاردا) تۇزىلگەن
 قانۇنلارغە كىلسەك ئادەم آچۇ ۋە تىلە ۋە قىلە
 رىنى ئىبە بولغانلىقىدەن بو ايكىمى (ۋە ۋەنىڭ
 بىر بىر ئىلمىم ھىكمىم كىلۈمىچە سەئادەت، ئىنسانىيەتدە
 تۇرلى ۋە مۇھىملىرىنىڭ مۇھىملىرى تۇرلىچە
 بولغاندىن ئادەملەر قىر ۋە رازىلاردا بىر
 بىرىنى باشقىمۇ مۇخالىق بولسا، شۇنداق مۇھىم مۇھىم
 مۇھىم ئانلاردا يولغا قانۇنلاردا كۆپچىلىك
 بىلەنكىنە قىبۇل ايتىلگەنگە كىرە ئالاردا ھەر
 كىم قانۇنلارنىڭ عدل قانۇنىنى بولسا ئىلمىم.

انسان نى ئۇچۇن يولغا تىلمىش؟

ۋە ئانلارنىڭ ئوتتۇرىدا بىر مۇھىم مۇھىم بولغان ۋە
 ئىلمىم ھىكمىم قانۇن قانۇن قانۇن قانۇن بىلەن
 ئىلمىم ھىكمىم كىم؛ ئىنسانلارنىڭدا يولغا مۇھىم مۇھىم
 ئان بولغان تۇرلى ئىلمىم ھىكمىم ۋە مۇھىم مۇھىم
 شۇنداق قانۇن قانۇن قانۇن قانۇن ئىلمىم ھىكمىم
 ئىنسان نى ئۇچۇن يولغا تىلمىش؟ سول
 لىنا، قانۇن كىملىرى بىلەن ئىلمىم ھىكمىم بىرلىككەن، بىرلىككەن
 سەبب ۋە ئاننىڭ ئىلمىم ھىكمىم بىلەن بىرلىككەن مۇھىم
 ۋە مۇھىم. چۈنكى اللەنىڭ ئىلمىم ھىكمىم ئىلمىم ھىكمىم
 ۋە مۇھىم مۇھىم سەبب ھىكمىم ھىكمىم ۋە مۇھىم مۇھىم

I

(دىن اسلام نۇقتە نۇزۇرىدىن)

۱ - عەجىب مۇھىم مۇھىم ۋە مۇھىم مۇھىم
 اللەنىڭ ئىلمىم ھىكمىم قانۇن قانۇن ۋە مۇھىم مۇھىم
 ئىلمىم ھىكمىم ھەر قانۇن قانۇن ۋە مۇھىم مۇھىم
 رىندە بىرلىككەن ۋە مۇھىم مۇھىم ئىلمىم ھىكمىم
 مۇھىم مۇھىم ۋە مۇھىم مۇھىم ئىلمىم ھىكمىم
 لار. اللە تەئالى، مۇھىم مۇھىم ئىلمىم ھىكمىم يولغا تىلمىش
 رىندە بولغان ئىلمىم ھىكمىم ئىلمىم ھىكمىم ئىلمىم ھىكمىم

«فلان تعلم نفس ما اخفى اهل من قرن
اعين» سجده، آيت ۱۷
شوڭا كورەدە مسلمەن آدم قرآن كر
يەدە بيان ئىتولەگەن وظيفە عقىدە سېنە
توشنورگە تېوشىلىدىر وشونڭ ئوچون بارا
تلمىشىدۇر.

«ربنا اننا سمعنا مذايا اينادى للايهان
ان آمنوا بر بكم فامنا» آل عمران.

۲ -- انسان، حيات ميداننا تاشلانۇ
بلەن طبىيەتنىڭ تورلى ظلم وتائىرى قار
شوسىندا ئوزىنىڭ آڭ وبامى ايله جيگولمى
تورغان كورەشچى بر باطر؛ حيات بىگىز
لەرنىدە طبىيەت كويمەسېن عموم فائىدە.
سېنە بوروب يور توچى ئوستامالاح؛ طبىيەت
نى تورلى جەتدان بۇرچب ئوزىنىڭ وعمو
منىڭ سعادتنى تامين قىلوچى فعال بر حكىم
بولو ئوچونىدۇر. انسان بىگرەككە چىرە
وجىر دائىرەسىندە يەشەرى مخلوق بولدى.
يەتدىن چىرنىڭ طىشقى وئچكى طبىقەلەر.
ندان استفادە ئىتوب ئوزىنە توراق.
ياخشى بنالار تركزو، مەبىشت كىرەكلەرنى
جىتكرزو، عموم بنى بشرنى حيات مېدا.
ندان مسعود ئىتەچك ئوگفايلقلار ياساو
وتورلى عمارانلار توزو ئىلە مكلتىر
وشونڭ ئوچون بارانلمىشىدۇر.

«هو انشا كم من الارض واستعمركم
فيها» هود. آيت ۶۱

۳ - انسان، يوقارىدا دېد كەچە تعظيم
رب سايەسىندە چن انسان ئولو؛ تعمىر
ارض وظيفەلەرنى ئوتەوايلىە حياتنىڭ تورلى

مصنوعانلارغا بصيرت كوزى ايله قاراب،
اندا بولغان حكمت وسرلەرگە آز - چوق
توشنو نەتىجەسىندە آللهنى تعظيم وتو -
حيدىدۇر.

«سنرىهم آياتنا فى الافاق وفى انفسهم
حتى يتبين لهم انه الحق» فصلت.

«عوان الله الخالق البارئى المصور له الاسماء
الحسنى يسبح له ما فى السموات والارض
وهو العزيز الحكيم» حشر. وجود، تعظيم وتو
حيد آلاە مسئلەسىنە دائر سلبى نظرىلەر
ھەر زماندا بولوب تورغان لىكن اسلام
نىڭ علمى وعقلى نظرىلەرىنە توزان قدر
تائىر ئىتمەدى. «ليظهور على الدين كله»
فتح - صفى

آدم بالاسى، ئوچىز قىرىزىر مصنوو -
عاتلارنىڭ حكمت وسرلەرىنە تامامىلە مطلق
بولو آلو شوپىلە تورسون، كائىنات ئچندە
خرلەر بولوب قالاچاق انساننىڭ ئوزى
حقنداغى «من ابن - ابن ابن» (قايدان
بو انسان وقايدابارا؟) سؤاللارىغا. ايتون
حكما وفەيلە سوڭلارنىڭ بائىلارن وانقان،
مىلەرىن آجتقان عاقىبت، «ظن»، ياكە
ايكىگىنە كەدەن عبارت «لاادرى» سوز.
لەرىنە باروب ترەلە تورغان مسئلەلر جەملە
سنداندۇر.

دېمەككە: دنيا دامعلومانندان جھولات
كوب، عالم مشاهداتنى تامامىلە توشىنا آلو
ممكىن بولمەغان ئىكەن - وجود بارى، عالم
ارواح، قىامت، بعث كېيلىرىنى انكار ئىتو
چەل ياكە غەددار بىشتا بر شى دگىلەر.

بولارندا آداشوب مجوومنقرض بولودان
فونلوب؛ جهاننى جنت حالينه قويپ؛ عموم
بنى بشرنى شادومسعود ئيتوب وجناب
اللهنىڭ رضا واحساننا مظهر بولو ئيله
جبر بوزينه خواجه و خليفه بولوب قلو ئو
چوندر جناب حقنىڭ آدم بالالارين جبر
بوزنده بار اتودان مقصوديدە البتە ئوشبو

«انى جاعل فى الارض خليفه» بقرة.
بسنخلفنهم فى الارض» نور «ويجعلكم
خلفاء الارض» نمل.

۴ - انسان ئوزىنىڭ نى ئوچون
بارانلغاننى توشنوب سنت كرنيه كە موافق
بەشەرگە؛ جسمانى و حيوى ياقدان تكامل
ئىنوى نىستىندە روحا ھەم عاليە شەرگە؛
ئون آلى بولعان امر و نواھىلارنىڭ سىرو
حكمت لەرىن آڭلاب تاقىتى يتكەنچە ادا
واجبتا ايتەرگە؛ شىوانى و حيوانى قو
نلرنى كمال اعتدال ايله استعمال ئيتوب
ئوزىنىڭ آڭ، بلم، وادراكى ئيله زواللى
جىانتدا تورلى ياقدان نجات بوللارين
توشونەرەك ھەم ترقى ئيتەرگە بىورلەش
وشوڭا كورەدە يار اتلەش در «اولئك على
هدى من ربهم واولئك هم المفلحون بقرة.

جناب حقنىڭ ارادە آھپەلەرىنە موافق يە
شەگان؛ رب العالمين نىڭ رحمت تريبەلەر
ينە مظهر بولعان، كمالات رتبەلەرنىڭ
اعلارينا ئىرشەرگە موافق بولعان انسان
ھېچ شىكسز ئوزلەرنىڭ خلافت و جبر بوز
ينە خواجالقلارندا ئىبانلى، سلفلەرىنە
قالدراچق خلافت رتبەلەرنە دواملى بر
حياتقا نائل اولاققدر - وشونىڭ ئوچون
يار اتلەشدر. «ان الارض يرثها عبادى
الصالحون» انبىا.

۵ - عاقبت، چن مسلمان اولاراق
تعالى و تكامل نىڭ ئىك سوڭى درجەلەر
ينە ئىرشوب؛ جناب حقنىڭ انسانلارغا وعدە
ئىندىكى سعادت اخرويه و ابدىيەگە نائل
بولو ئوچ. ندر. «ارجع الى ربك راضية
مرضية» فجر. شوڭا كورەدە مخلوقاتلارنىڭ
اكەلى سانالغان آدم بالاسى نچايەسز دولت
ونعمت ئوياسندان، سىرلى و حكمتلى
طبيعت درياسندان عبارت بولعان جىرىو
زىنە قويلمشدر.

«ولكنكم فى الارض مستقر و متاع الى
حين» بقرة - اعراف
فتح العيان بن نور الدين.
بو گلمە.

(صحیح البحاری ترجمە سىندەن ۴ نچى حدیث)

بىرلە باشلاندى. پىغمبىرنىڭ توشلەرى
طىك يارلوى شىكىللى آچق بولوب كىلە
ئىدى. موندان سوڭ اول يالغزلىقنى سويە

وحىنىڭ باشلانوى.
حضرت عائشە ئەيىتە: رسول اللە
(صلم) گە وحى يوقوداغى توغرى توش

تورغان بولدى. حرا طاونك مغارەسندە يالغز يىغنه قالا، آندە اول ۋائىلەسىنە قايتما- سدان بر نىچە كۈنلەر طوتاشدان تۈنلەر بويى عبادت قىلا، بو ۋاقتلار دە ئوزى برلە برگە مغارەگە آز قەدە آلۇب كىلىگەن بولا ئىدى. آندان سوڭ تاغى حضرت خديجە يانىنە قايتوب يەندە حرا طۈندە عبادت قىلوب يان-ور ئوچ-ون آزق آلا ئىدى. اول حرا طۈندە آڭارغە ح-ق (وحى) كىلىگەنگە چاقلى - خديجە يانىنە قايتور و آندە ئەلگىدەى عبادت قىلور ئوچون آزق آلۇب كىتەر بولدى كۈنلەر دەن بر كۈننى فرشتە كىلوب آڭا: «اوقو» دىدى.

رسواللە فرشتە گە: «مىن اوقوچى توگلمن» دىب جواب بىردى. فرشتە مىنى آلۇب حالم كىتكەنچى قىلدى، سكرە يىبەرۈپ: «اوقو» دىدى. «مىن اوقوچى توگلمن» دىدم.

اول مىنى آلۇب ئىككىنچى تابقرىگەرم كىتكەنچى قىلدى. سكرە يىبەردىدە «اوقو» دىدى. مىن «اوقوچى توگلمن» دىدم. اول مىنى آلۇب ئ-ۋچنچى قىلات قىلدى. پىغمبىر بىز ئەينە: آندان سوڭ يىبە رۈپ: اقر ايسم بك الذى خلقى، خلق الاىسا من خلقى، اقر اورك الاى كرم - ئىدى محمد (صلعم) سىنى ياراتقان تەڭرىڭنىڭ اسمى برلە باشلاب اوقو، اول شۈندى اللەكە، آدمنى قاندىن ياراتدى. اوقو! حرمىلى بولغان رىڭ قلم برلە يازۈنى ئوگرەندى،

آدمگە بىلمە گەنلەر بىنى بىلدى، دىدى موندان سوڭ رسول اللە شول فرشتە كىترگەن آيتنى كوڭلىنە سالوب، ئوبنە قايتدى. آڭ يۈرەگى تىبە ئىدى. حضرت خديجە يانىنە كروب: «مىنى تورگىز، مىنى تورگىز» دىدى. قورقۇى بىتكەنچى پىغمبىر محترمىڭ ئۈستىنە يابقان كۈيىنچە تۈندىلار موندان سوڭ پىغمبىر بىز حضرت خديجەگە باشىنە كىلىگەننى سويلەپ: «مىن ئۈزىيە نى بولسە بولا ئىندى آخسى دىب قور- قىم» دىدى.

حضرت خديجە -- يوق، آلای دىبە سەنە، واللە تەڭرى سىنى مەنگى خور ئىتمەيدىچە كىر. چونكە سىن قارداش- ئروغىز تاشلامىسڭ، قاتىلقلارغە چىدىسڭ يوقسىلارغە بولشلق قىلاسڭ، قوناقنى سىلىسڭ وحققە ياردەم ئىتەسڭ» دىدى. سكرە حضرت خديجە محمد (صلعم) نى، جاھلىت زەننە نصرانىتىنى قبول ئىككەن غىر انىچە يازا بلە تورغان، وانچىلىمدەن غىر انىچە، اللە تەلەكەن چاقلى يازا آلفان اول وقتلار دە ئىندى سوقرايغان مە بىك قار تايغان ورقە بن نوفل گە آلۇب باردى. ورقە حضرت خديجەنىڭ آناسى برلە بر طوغاننىڭ اوغلى ئىدى. حضرت خديجە قە گە: «ئەى ئەتى برلە بر تودمانڭ او- غلى، قرداشڭ اوغلىنە قولاق سالسا» دىدى

ورقە آڭا (پىغمبىرگە) - ئەى قرداشمنىڭ وغلىنى بولسە سىڭ كە؟

دیدى.

پېغمبر ور قە گە كور گە نلەر ينك بار
ئە سوپلەب بېردى.

ور قە آگا - بو موسى عليد السلامغە
كىلىگەن سر ئىبەسى (فرشتە) ذر. داشكە
مىن سىنك پېغمبر لك زمانكە يەش جەكت
بولسا ئىدىم. كاشكە سىنى طوغان ئىلگەن
ئومك قووب چغارغان زمانكە ترك بو-
سامچى! دیدى.

پېغمبر - «آلار مىنى طوغان ئىلمەن
ئوواچاقلار مىنى؟» دیدى.

ور قە - ئىيو، وحى كىلگەن آدملەر نك
ھر برسى قوملەرى طرفندان آدا وجفاغە
گرفتار بولمىشلار در. مىن سىنك پېغمبر
لك تارالغان كونلەردە بولسا ئىدىم، حا-
لمەن كىلگەن قدر سىگا ياردم ئىتكەن
بولور ئىدىم» دیدى.

بو واقەدەن صوك ور قە كوب تور-
مىچە وفات بولدى و پەغەم بەرگە وحى دە بر
آز وقتلارغە قدر كىسلوب قالدى.

فائىدە - وحى بىزگە بامسىز بولغان
سلى بر عالمەن آدم بالالار ينك كوندە-
لك طور مش برلە پىسلەنگەن دوكللەرىنى
نورلاندرۇ: اويوشقان عقللار ينى آچۇ،
اونونولغان حقيقتنى ميدانغە چغارۇ، طور
مىنى انتظام عالمگە موافق بر بولغالىو
بنون آدم بالالار ينك افعال وحر كاتىبنى بر
مقصدقە يونەلتوب بىر ئوستىنك توزۇ-
كلىكىنە خدمت ئىتىدرو، كشىلەرنى بر بر
ھى ئوزەرىنە حا كەيتكەن بولسۇب، بر

اللەغە غىنە باش ئىدرو ب آدمك عالى در
جەسىنى ميدانغە قويو ئوچون كوگلىنى
ھر تورلى بوز و قىلاردان صاقلاب، دنپانك
واقىقلار نىدان واز كىچوب، قاراشىنى بتون
بارلقنى چولغاب آلورداى در جەدە كىكە-
يتكەن، ئشانچلى بر كەسەگە اللە تعالى طر
فندان كىلگەن ارشاد و تعليماتدان عبار-
تىد.

آدم ئىكسىز چىكسىزلىكلەر ئچىنە ئر
غىلغان، حيرانغە خاص بولغان بارچا طو-
يغىلار برلە بىزەنگەن، لىكن عقل و ئىرك
كسى ئىكى زور نەرسەگە خواجه بولغان
عجىب بر مخلوقدر. حيوانلار ھر برسى
ئوزلەرىنە قويولغان طبعى قانونلار بو-
ىنچە يور يلەر، آلار مونى بوزمىلار. مثلاً
آرسلان يا كە بورى ئولەن آشامى، صىبر
ئىت برلە تورا آلماى، وبولار شول طبعى
قانوندان ھىچ بر وقت چقىلار دە. ئىكىنچىدىن
حيوانلار دە طبعى قانونلارنى ئوزلەرىنە
بويىندىروب حاجتلەرىنە خدمت ئىتىدرو
دەى بر كوچدە يوق، شونك ئوچون بولار
بىر ئوستىنك ئەبتر لك بر ئوز گەرشە
ياصى آلەملار كشى ئىسە ئىركلى ئىتوب
يارالغان، اول تەلەسە گنە نەرسەنى فائىدە
لىمى ضررلىمى ئىشلى آلا، اول ئىركلى
بولغانلقدان تەلەسە دنپاغە بر تر تىب،
انتظام و جەم كوتە اوشبو ئىرك ئوستىنە
آكارغە طبعى قانونلار ينى تەلە گەن
مقصىدقە خدمت ئىتىدرو ئوچون عقل دىگەن
ئىك قىمىتى بر بولمىكە بىر بلەگەن، در-

ست، آدم تهن گه وده جهنندن ضعیف، اول ئوزینک تاوشینی براقلارغه ئیر- شدره آلمی، لکن عقلی آرقاسنده اول بوگون ئوزینک شول ضعیف تاوشینی مگلهر چه چاقوملارغه ئیشتدره، ئیبو، اول اول بر نیچه چاقومداغی نهرسه نیده کوره آلماسدای بر یولده یاراتیلغان، حالبوکه اول ئوزینک عقلی سببلی میلیار دلار چه چاقوملارداغی یولوزلارنک بتون حالله- رینی کوروب تورا آلا، آنک عقلی نتیجه- سی بولغان تیلیسقولار آنک کور و کو- چینی میلیونلار چه مرتبه لهر کوچه بته لهر.

مونه بو حاللهر آدمنک دنیاغه زور بر مقصو دنی توبه ب بیبدر لنگه نلگینه جانلی دلایللهر در. ذاتا بتون جهاننک یار اولشنده ئیکسز چیکسز سرو حکمتلهر باردر که، مونی قرآن کریم: «ئهی ربمز! سین مونی تیکمه که گنه یار اتمادک» دیب تعبیر ئیتهدر. دنیا ناک توزو کلگی توچون بتون آدم بالالارینک بر فکر برله یورولری، بر مقصد قهبعنی دنیانی توزوک قیلو، ئوزینک شخصی منفعتلهرینه گنه توکل، بلکه بتون جیهان ماسسشتابنده بر سعادت -- بختنی کوزه- توب حرکت ئیتولهری لازمدر. عقل ئیسه بو چیکندن طش مهم بولغان مسئله گه کیلگهچ یالغز یغینه بر نهرسه ده بولدر آلمیدر. مثلا بتون دنیاده هندسه، حساب، جبر کبی فنلهرنک توب قاعده- لهری بر بولساده، اخلاق، اجتماعیات وعا- لگه قاراش توغریسند بر بر سینه قابما

قارشى مگلهر چه فکراهر واساسی قاعده لهر بیان ئیدلمشدر. مثلا اخلاقنک توب نیگزلهر نده گینه ده ئیغایزم، بوتیلینار بزم ئیدبالبزم کبی ئه لله نیندی صانسز کوب اساسلاردان چغوب مگلهر چه جلدلهر نده بلار یازیلمش وهیچ بر وقت اخلاق علماسی توکل اخلاق فنینک بوتافلارند، حتی اساس مسئله لهر نده گنده بر فکرا گه کیله آلماشلاردر. بوده کورسه تهر کم، آدم بالالاری بتون باراتق برله اورناق وبتون بارلقغه موافق بر طور مش توزونی یالغز ئوزلهر یگنه بولدر آلمیلار، بلکه بو حقه عقللارنی نورلاندرا تورغان همه بتون بارلقنی چولخاب آغان عومی بر نورغه محتاج بولالار ئیکه ن. ئه نه شول نور بتون بارلقنک مدبری بولغان جناب حق طرفندان کیلگه ن «وحی» در.

ریاضیات علمى برله بیک کوب زما نلار شغلله توب، ریاضیات مسئله لهرینی ئوزله شدرمی توروب، ریاضی عالمی (علم تیماتیک) بولوب بولمی؛ زور کوهرلهر صالو، چویون یوللار توزو، آدم ئشانمه- سدای تاو آستی یوللاری (تونیل) بارو ئوچون باشده نظری صوگنتن عملی بولده ئه لله نی قدر اولقلار چیکه رگه شوکارغه خاص بولغان فنلهرنی ئویرهنور گه کیره ک بولا. بو ئیسه طبیعتنک (قرآن تلی برله ئهیتسه ک سنه الله ناک) ئیک زور قانونلارنداندردر. شونک شیکلیلی ئوک معنوی عالم برله اوچراشوب، آندان فائده

لەنو، اول ئىگى چىگى بولماغان اللەنىڭ
 لوز قىرتىدىن ئولوش آلو ئوچوندى، البتە
 آدم تومشاندان اوق مستعد بولوب تووارغە
 جانىنى دىنانىڭ واققلارنىدان ارچورغە،
 آدملىرىنى بتون فضىلىتىدەن بووب ياتقان
 ئىسكى عرفى عادىلەردەن ارىندورغە، ئوز
 كەن وان كىچوب هر وقت خلق فاتتە.
 سېنى گىنە كوزە تورلك رەوشىدە آدم بالا-
 لرىنە قارشى كوڭلا كىدە زور بىر محبت
 اويانغان بولورغە تىوشلى بىر اولاد. موندە
 محمد (صلعم) شوشىدى كوردىم خلقلارنىڭ
 گەودەلەنگەنى ئىدى. اول آتا بابالارنىڭ
 بتون عرفى عادىلەرىنى مقدس دىب نانو
 غان وشوندان بىرگنە قارشىدە آيرلورغە
 رضا بولماغان ئوز قىبىلەسى ئىچىدە چغوب،
 نىسبىنى تىرىپە قىلدىر ئوچون مەكە مكرمه
 باندانغى حراطاوينە باروب كونلەر چەندە
 نالا. اول اورندە ئوز زمانىدە بولغان قىند
 نى، نار فكلردەن چغوب بتون عالملەر
 قىندە اويغانا، بو عالمنىڭ اوز مىشى حاضر
 گى خالى و كىلە چە گى نى ھەسسىنى كوز
 آلدىنە كىترە، شولاي ئىتوب اول ئوزىدە
 بىلە گەن بىر يولدى اللەنىڭ ئىك زور بولمە
 كىنە، ھىگە ئىرشور گە اللە طرفىدان جا-
 ضرلەنە ئىدى. نىپايت ازىدە قىرار بىرلەگەن
 ساعت سوقىدى، حضرت جبرائىل ار قىلى
 بىرنچى وعى كىلدى. محمد (صلعم) ھەر
 نى قىر ھىنى قبول ئىتىدىرلك مرتبە گە
 كىلگەن بولساده، اول بىردە كوتمە گەن زور
 بىر ئىشەن قورقا قالدى. كىم بىلسون، بىو

قورقۇ بىك زورغادە كىنكەن بولور ئىدى
 لىكن فرشتە آ دارغە ئىراك بىر مەدى، آنى
 كىفىتى بىز گە معلوم بولماغان بىر يولارە
 قىدى، وچىقدىرا توشىدى (۱)، وپىغىمىز
 اول زمانلار دە اويغە، ئىسكەدە كىلە گەن
 عالى بىر تەلىماتنى اوقىرغە مەجبور ئىتلىدى.
 ھەمىزە مەكتەپ توگىل، يازونىگە
 نى ئىكەننى بىلە گەن پىغىمىز گە بىرنچى
 فرمان «اوقۇ!» دىگەن سوز بولدى.
 مەكە مكرمه وانىڭ تىپرە چونى يالا-
 نغا چ طاوولار، قوم بىرلە ئور تولگەن كىك
 دالالاردان عبارت اول. آندە بەشلىك يوق
 ئىگىون ئوسمى، مال آصرار ئوچون ئولەن
 ھەم پچەن بىتشمى. آندە تىلگە آل-ورلىق
 اوللار بولماغان كىبى، تور وچىبار دە بىك

---

(۱) ھىدىدە گى قىصونىڭ نى رەوشىدە
 بولور بىز گە معلوم توگىل، ذاتا بو مەنو-
 بات عالمىدە بولغان نەرسەلەرنى البتە
 دىناتلى بىرلە تەبىر ئىتودە مەكەن توگىل
 در. بىزدەدە بىت «دىنبا قىدى» «چىت-
 كىشىلەر ار اسىدە قىيلا قالدىم» ئىشلەر
 بىك قىلوب كىتىدى ئەلى» كىبى تەبىر
 لەر باردىر كە، بولار بىرسىدە مادى رەوش
 دە قىويا كە قىلونى كورسە تەمىدىر.
 مەنو بات عالمىدە بولغان ئىشلەر نىڭ ئوزىدە
 خاس بىر يولدى بولماغانىنى سويلەب تورر
 غادە حاجت يوقىدىر. بىز مىسلانلار البتە
 بو قىصونىڭ كىفىتىنە كىمىمىز و بىزنىڭ دىن بىز
 مەننىڭ بىرلە بويورمىدىر دا.

از وسيرهك. اول بيرده اوشبو وقتقه قدر
بیر آستنداند اِطاشقه باشقه هیچ بر نرسه
چغارلوب ئشلەتلگەنى يوق، حاصلی مادی
یاقدان تامما بوش یالانغاچ بر اورون
اول، اول بیرده خصوصاً پیغمبر بز بەشەگەن
زمانلارده اوقو، تربیه، آدمناڭ بارا تلىشندا
غى حکمت، علم، قلم و اللہنى بلمەگەنلەر
نى بلەرگەنى ئوچون الوغلاونڭ كیره
کلدى هیچ كمنڭ باشینه كېلمەگەن
و كېلورگە مەمکن دە توگل ئیدی. آندە
ئىڭ زور فضیلت تورە، تورەنڭ یارانلا-
رندان بولو، مکلەرچە قللارغە ئیبە بولو،
باشقه قبیلەلەرنى باصاقاندا باترلق کور-
سەتو، توبە، سوبەرکە، آت و شونڭ كىنى
حاللەر برلە ماقتانیلا و شوشى درجەلەرگە
منو ئىڭ زور الوغلقدان حېساب ئیتلە
و بتون خلق شول روحدە تربیه کورە ئیدی.
شونڭ ئوچون اول زماندە سويلەنگەن
عرب شعر لرنده اوقو، تربیه، علم، قلم،

حکمت حقندە بر گنە سورز گەدە اوچرار
مەمکن توگل، حتی اول وقتدە عربلەر
«کتاب» دېگەن سورزە بوگون بز آڭلا
غان معنی سندنە يوق ئیدی. لکن برنچى
وحى موندان صوڭ اوقو، تربیه، علم.
قلم و حکمت نڭ دنیاغە ئیبە بولاسىنى
و آدملەر نڭ بخت و سعادتى ئوچون بردن
بر شوشى نەرسەلەر بولاچاغىنى دنیاغە
اعلان قیلدى. و بو ئشناڭ طاو طاش آرا
سندنە بولو یدە علم و تربیه آرفاسندە شول
قوم. طاو، تاشلار نڭە آدم بالاسىنى بختلى
ئیتە تورغان اورون بولورغە مەمکن ئبکە
نچىلگىنى آلدان خېر بېردى و بو شولای
بولدیده. بو برنچى و باشلاب ئېگەن
آیتلەر حقندە ھەر بر مسلمان ئوزى او
یلارغە و فکر یورتورگە تېوشلمېدر. بو
توغرىدە جلدلەرچە اثرلەر یازیلسە بئە
آزچىلىق ئیتەچە کدر.

عبدالله سلیمان

۹۱۲۴ ییل ۱۴ ئیيوندە علماشوراسى نڭ عمومى جیولشندە توزیلمش ئوچ یىللىق دستورى.

خلق کامیساریاتى طرفندان ۱۹۲۳ ییل
۳۰ نوپابرده تصدیق ایتلگەن، دینر
تەشیکىلات قانونى نڭ برنچى پاراگرافو
۳ مادەسى هم ۱۱ پاراگرافى بویىنچە
تصدیق قیلنغان.

II

(۳) علما شوراسى شرعى و فقهى

I

(۱) ۱۹۲۳ ییل ۱۰ ئیيوندە اوفادە جیو
لغان علما و متولیلەر ندومسى دینیە نظار
تى حضورندە دینی و اخلاقی ئشلەردە
امتکە رهبرلك قیلو ئوچون (علماشورا
سى) اسمندە بر هیئت صایلادی.
(۲) علما شوراسى ئچكى ئشلەر

اوفادە بولغان دىنى ئىدەو طرفىدىن ئوچ
يىل مدت ايلەن سايلانغان اون كىشىدەن ھم
دىنىيە نظارتى اعضالارنىڭ عبارتىدە.

IIII

۱. علما شوراسى نىڭ ادارەسى:

۶) علما شوراسى نىڭ ئىش لەرن ادا
رە ايتو علما شوراسى قرار بىر گەن
ئىش لەرنى يولغە قويو. حاجت وقتىدە علما
شوراسى نىڭ اعضالارنى چىيو ئوچون
اوپا شەرنىدە دىنىيە نظارتى حضورىدە تور
ورغە ادارە تون يىلىپ، ر ئىس دىنىيە نظارتى
نىڭ ر ئىسى مفتى بولىپ كاتىب سايلانىپ
قويىلور.

۷) علما شوراسى، اعضالار نىڭ يار
تسىنىڭ يا كە دىنىيە نظارتى ياخود ادارە نىڭ
تلەوى ايلە چىولور. چىولو توغرىسىدە
رسمى ئىش لەرنى دىنىيە نظارتى قىلور.
عادى چىولش يلغە بر مرتبەدە كە يم
بولماس.

۸) حىقىقى اعضالار نىڭ اوچدىن بىرسى
حاضر بولسە مجلس رسمى حسابلانور.
فخرى اعضالار مجلسدە حاضر بولغاندە
طاوش بىر وحقنە مالك بولورلار.

۹) علما شوراسى دىنى، حقوقلى
مستقل بر ئوېشمدان عبارتىدە.

۱۰) علما شوراسى عموم روسىيە
مىسلمانلار نىڭ بىوك دىن مۇسسەسى، آنىڭ
قرارلار بىدە نھائى قرار بولور. دىنى وادىي
جەتدىن عموم مىسلمانلار ئوچون قبول ايتلو

مىسئەلەرنى قار او و دورست حل ايتو ئو.
چون توزلە يعنى اسلام دىنى صافى حالندە
امت اسلامىيە گە آنىكلا تورغە اجتهاد ايتە،
بول كورسەتە، ر ھېرلك ايتە.

۴) علما شوراسى دىنىيە نظارتى نىڭ
ادارى (ادىنىستراتىيە ئوۋى) ئىش لەرىدە
قاناشماس.

علما شوراسى او شبو مقصدىنە ييتودە
توبەندە گى ئىشلەرنى ئىشلى:

۱ - اسلام دىنىنى صافى حالندە امت
اسلامىيە گە آنىكلا تو مقصدىلە اساس اسلام.
منى بلدر گەن كىتابلار خطبە و وعظنىمو.
نەلرى، زمان و احوال گە مناسب علم كلام
كىتابلارنى توزى. ب) عائىلە ئچىندە دىنى
اخلاقى تىرىپە بوللارنى كورسەتە، ايتىدى
دىنىيە نەلەم دىنىيە مدرسە ھم دىنى قور.
ملار ئوچون پراغراممىلار توزى و بو.
نلار ئوچون دىنىيە كىتاب و رسالەلەر، دىنىيە
ترىسلكلەر توزى نشر ايتە. ت) مجلە
احكام شرعىيە توزو دىنىيە درس خانەلەر ھم
وعظلار ئوچون توزى بىلگەن و توزلە چەك كىتاب
بلارنى و عوموما دىنىيە ادبىياتىنى شرع نەقشە
سندان تەصحىح و انتخاب ايتە.

ج) علما شوراسى چىولمى تورغان
وقت لار دە علما شوراسى ئوستىندە بو.
لغان وظيفەلارنى دىنىيە نظارتى اوزى
باشقارب تورور.

III

علما شوراسى نىڭ صاىستافى:

۵) علما شوراسى ۱۹۲۳ يىلى ئىيوندە

رکه مجبوری بولور. بوماده گنه علاوه:
 علما شوراسی نك بَر تورلو قراری،
 ئشی خطأ بولوی ظاهر بولسه مونی تصحیح
 ئوچون عمومی مجلسکه مسئله نی تکرار
 عرض ایتار. ۱۱) - علما شوراسی بوتون
 روسیه مسلمانلارینه دینی اخلاقی رهبر
 لك وظیفه سن یوكله گنه-گه هر ئشند ه افراط
 تفریطدن صاف، معتدل بر مسلك تعقیب
 ایتار.

۱۲) علما شوراسی اوزی نك ئش
 اهرندن عمومی ندوه گه حساب بییرر.
 اداره سی هر یل عمومی علما شوراسی چیو
 لشنه حساب بییرر.

۱۳) علما شوراسی اعضالاری مچانا
 خدمت اینارلهر. آیروم خدمتلهری ئو-
 چون مکافات بییریلور. کاتب معاشلی بو-
 لیب معاش نك مقدارینی مجلس تعین
 ایتار.

۱۴) علما شوراسی نك هر تورلو
 رسمی ئشلهری دینییه نظارتی کانسالهر-
 یهسی آرقلی یورتلور.

۷

۱۵) علما شوراسی نك مصاریفی دینییه
 نظارتی ادار مسنده بولغان اهل اسلامك
 اختیاری اغانه لهری بلن تأمین ایتلور.

۱۶) علما شوراسی نك خزینه سی
 دینییه نظارتی نك خزینه سی ایله بر گه بو
 لیب حسابلاری (کرم چغمی) آیروم بور-
 تلور.

۱۷) علما شوراسی اعضالارینك شو
 راشی ایلن کیلگه نده یول هم اوفاد
 تورو مصاریفی علما شوراسی کاسه
 سندن تأمین ایتلور.

شورانك کاتبی جهانگیر آبز گیلدین

رسمی قسم

قازاقستان شورالار جمهوریتنده گؤ محتسبله رگه ومحلله ادهرله ریزه اعلام

ر س ف س ر ئچکی اشلر خلق کامیسیاریاتی طرفندان ۱۹۲۳ نچی یل
 ۳۰ نچی نویبرده تصدیق ایتلگن، دینی تشکیلات قانونی باشقرستان هم
 تاتارستان جمهوریتلرینك ئچکی اشلر خلق کامیسیاریاتلارندا قیدا ایتلگه نلگی
 ایکنچی صان اسلام مجله سندن یازلغان ایدی. ایمدی بوتشکیلات قانونی
 قازاقستان ئچکی ئشلر خلق کامیسیاریاتندا ئوشبو ۱۹۲۵ نچی یل ۲ نچی
 غینواردا ۴ نچی نومبر ئوزرنده قیدا ایتلدی.

بونڭ ئوستىنە مذکور اچكى ئشلەر خلق كامىسارىاتىن ئوشبو قانۇن بويىچە اورنلاردا مسلمان محللەرىنى مانعسىز قىد ئىتوودىنى اشلەردە شول قانۇننى دستور العمل توتو تىوشلىگى حقندە ۶نچى غىنوار تارىخىدا ۸ نومبر ئوز- رندە سىر كولدەر يازوب انى قازاقستانداغى بىتون گوب ئىسپال كوملارنىڭ آدمىنىي نىستراتىۋونى اتدىلارنىنا، مختار يىتلى قاراقالپاق اوبلاستى رىفقومىنىڭ آدمىنىسترات- ئىۋونى اتدىلەنەسەينە هم آداى ئوزىنىڭ مىلىتسىيە ادارەسىنە دخى كوپىيەسنى تاش- كەنداعى قازاق رىفقومىنە كونىردى. دىنى تشكىلات قانۇنسى قىد ايتلو حقندە دىنيە نظارەتەينە بىرلەكەن رسمى كاغذ ئوشبودر: (عىنا)

Р. Ф.

Копия.

К. С. С. Р.

Народный Комиссариат
Внутренних Дел.

Центральное Духовное Управление Мусульман (г. Уфа).

На № 2739.

ГЛАВНОЕ АДМИНИСТРАТИВНОЕ
УПРАВЛЕНИЕ.

ОТДЕЛ МИЛИЦИИ.

3-го января 1925 года

№ 529.

о регистрации устава.

Присланный Вами, устав Духовной Организации Мусульман Р. С. Ф. С. Р., утвержденный Н. К. В. Д. Р.С.Ф.С.Р. 30 ноября 1923 года, нами зарегистрирован под № 4, от 2-го сего января.

Начальник Г.А.У.

Н.К.В.Д. КССР. (Нисамбаев).

Начальник Отдела

Милиции (Громов).

Зав. Администрат. п'отделом (Ванжула).

مسئول محرری کشفی ترجمانی.